

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2024 1
(746)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифорул* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

СІДЕНКО В.Р. Виклики і можливості для стійкого економічного розвитку
України в контексті глобального транзиту 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

ZVERIEV O. Nature of economic sanctions and reasons for their application 40

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

ТАРАНИЧ А.В., ПЕЛЕХАЦЬКИЙ Д.О. Використання штучного інтелекту в
процесах стратегічного управління підприємствами 54

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

ОГНЕВИЙ В.В. Глобальна грошова система в контексті реформування: над-
національна валюта GES 66

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛЕВІН Р.Я., ЯЦЕНКО Г.Ю. Ставлення українців до економічної свободи 92

Редакційна політика та етика 109

CONTENTS

ECONOMY AMID MODERN TRANSFORMATIONS

SIDENKO Volodymyr. Challenges and opportunities for resilient economic development of Ukraine in the context of global transition 3

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL ECONOMIC POLICY

ZVERIEV Oleh. Nature of economic sanctions and reasons for their application 40

INDUSTRIAL POLICY AND INNOVATIVE DEVELOPMENT

TARANYCH Andrii, PELEKHATSKYI Dmytro. Use of artificial intelligence in strategic management of enterprises 54

SCIENTIFIC DEBATES

OHNEVYI Volodymyr. Global monetary system in the context of reform: supra-national currency GES 66

SOCIOLOGICAL STUDIES

LEVIN Roman, YATSENKO Hanna. Ukrainians' attitude towards economic freedom 92

Editorial policy and ethics 109

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>

УДК 330.3+339.9

JEL: O19, F01, F50

В.Р. СІДЕНКО, д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник відділу моделювання
та прогнозування економічного розвитку

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: v_sidenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4195-5351>

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ТРАНЗИТУ

Досліджено глибинну основу змін, які відбуваються нині у світовому господарстві, — перехідний процес (транзит) до нової моделі глобального соціально-економічного порядку. Показано, що цей процес є глибоко конфліктним і пов'язаний з дією значних ризиків і загроз. Виявлено специфіку їх впливу на економіку України в повоєнному періоді, обґрунтовано механізми та інструменти забезпечення стійкого економічного розвитку країни.

Ключові слова: *стійкий економічний розвиток; глобальний транзит; глобальні трансформації; глобальні ризики (загрози); економічна безпека.*

Уже майже дворічна війна, що триває в Україні внаслідок російського вторгнення, стала найбільшим з часів Другої світової війни збуренням не лише для європейської, але й для світової економіки в цілому. Тривалість і масштабність гібридних військово-політичних дій, пряме чи опосередковане залучення до них значної кількості країн світу, в тому числі економічно найпотужніших з них, робить цей воєнно-політичний чинник

Ц и т у в а н н я: Сіденко В.Р. Виклики і можливості для стійкого економічного розвитку України в контексті глобального транзиту. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 03—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ключовою трансформуючою подією для економіки світу. Ця подія зумовила кардинальне посилення безпекових аспектів у світовому економічному розвитку, які й до того набували дедалі зростаючої ролі через несприятливі кліматичні й у цілому екологічні зміни, загострення глобальних і регіональних протиріч унаслідок збільшення нерівності серед країн і регіонів, поширення кардинальних технологічних змін, які породжують дедалі гостріше міжнародне суперництво. На цьому тлі війна в Україні виглядає не якимось випадковим феноменом, який непередбачувано «сплутав усі карти», порушив усталений міжнародний порядок, а важливим фрагментом загальної досить суперечливої глобальної мозаїки, де схрещуються глобальні силові поля, що діють у напрямі істотної зміни світового економічного порядку — становлення його нової моделі.

Названі кардинальні зміни у світовій політико-економічній системі породили «дев'ятий вал» досліджень, публікацій, наукових й експертних дискусій, спрямованих на пояснення подій, що відбуваються, виявлення їх рушійних сил і трендів, а також прогнозування наслідків. У цьому контексті насамперед слід послатися на величезну роботу, яка проводиться світовим науково-аналітичним співтовариством у рамках відповідних глобальних дослідницьких форумів і платформ, серед яких у першу чергу так звані Think 20 (T20), залучена до роботи системи G20, а також глобальна ініціатива «Глобальні рішення» (Global Solutions Initiative). Вони регулярно готують відповідні спеціалізовані доповіді з ключових проблем глобального розвитку й підсумкові рекомендації, що подаються на розгляд провідних глобальних політичних форумів держав, включаючи G20 і G7. Багато думок, висловлених у цій статті, є продуктом осмислення дискусій у рамках зазначених структур, у яких автор брав участь починаючи з 2017 р. Водночас намагання здійснити навіть побіжний огляд існуючих підходів у цій сфері є абсолютно нереальною справою¹, адже йдеться не просто про подальший розвиток наукових уявлень з певної проблеми глобального значення, а про аналіз новітніх феноменів, щодо яких нині в принципі немає не те що консенсусу серед науковців, але й часто навіть достатньо адекватного розуміння того, що саме відбувається.

За умов істотної невизначеності й недостатності наукових аргументів сьогодні гору часто беруть аналітичні дискурси із значним ментально-ціннісним підґрунтям і величезним емоційним забарвленням. Такий підхід, з одного боку, цілком зрозумілий у ситуації глибокої кризи світового порядку і масштабних потрясінь, зумовлених жахливими злочинами проти людяності. Але, з іншого, він приховує в собі небезпеку *аберації бачення світу* внаслідок домінування емоцій і спрощених ідеологічних штампів, які останнім часом продукуються в усьому світі з надзвичайною інтенсивністю.

¹ Далі торкнемося низки важливих публікацій щодо тих питань, які вважаємо особливо релевантними.

З огляду на це, **мета статті** — виявити і систематизувати низку ключових глобальних викликів, які постають сьогодні й виникатимуть у осяжному майбутньому, викликів, які вимагатимуть пріоритетних відповідей у рамках стратегії повоєнного економічного розвитку України, а також окреслити можливості реалізації таких пріоритетів в умовах принципових невизначеностей щодо подальшого світового економічного розвитку.

При цьому ми відштовхуємося від нещодавно опублікованих досліджень колективу науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, де аналізується вплив глобальних процесів на повоєнне відновлення української економіки [1; 2, с. 13—23], що позбавляє необхідності повторювати сказане раніше і дає можливість сконцентрувати увагу виключно на тих моментах, які не дістали достатнього висвітлення раніше.

Сформульована мета вимагає послідовного з'ясування низки взаємопов'язаних наукових питань, які охоплюють: поглиблення розуміння сутності (глибинної основи) змін, що відбуваються нині у світовому господарстві; визначення деяких методологічних засад, необхідних для адекватного наукового розуміння цих глобальних змін; ідентифікацію ключових чинників розвитку, які породжують або інтенсифікують системно значущі ризики й загрози; з'ясування специфіки впливу кардинальних глобальних змін на економіку України в повоєнному періоді; знаходження механізмів та інструментів, придатних для забезпечення стратегічно орієнтованого стійкого економічного розвитку країни в повоєнний період.

КАРДИНАЛЬНІ ЗМІНИ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧИ ГЛОБАЛЬНИЙ ТРАНЗИТ?

Самий масштаб і темпи змін, що відбуваються, свідчать про те, що ми маємо справу не просто з трансформаціями світогосподарського порядку, а дійсно з **системними зрушеннями**, які означають прогресуюче руйнування старого, звичного світового порядку і просування в напрямі **нового світоустрою**, ознаки якого ми ще не можемо повністю досягнути через принципову новизну важливих характеристик, які тільки-но з'являються (ефект емерджентності).

Аналіз присвячених глобальним змінам публікацій уже вказує на те, що за останні півтора десятиліття термін «транзит» («перехід», англ. transition) набуває дедалі більшого поширення. Якщо в 1990-х і на самому початку 2000-х років він застосовувався головним чином до країн, що здійснювали перехід від централізованої планової системи до ринкової демократії², або до тих країн «третього світу» (переважно зі Східної Азії), які спромоглися здійснити ривок у «перший» (Лі Куан Ю) [3], то тепер ареал застосування цього терміна універсалізується (табл. 1).

² Інерція цього підходу зберігається і сьогодні в класифікації галузей наукових економічних досліджень Journal of Economic Literature (JEL).

Таблиця 1. Окремі наукові дослідження процесів переходу (транзиту) у світовій системі в період після 2000 р.

Сфера дослідження	Автори (рік) публікацій	Важливі ідеї, що містяться в публікаціях
Міжнародний порядок	Р.В. Девіс (2012) [4]	Світ увійшов у еру глобальних переходів, які пов'язані з кризовими процесами. Кризові процеси створюють нові можливості для розвитку
	Фенг і Кай Хе (2020) [5]	Багатовимірність міжнародного порядку підвищує з технічної точки зору довговічність і стійкість нинішнього міжнародного порядку відносно швидкого або радикального переходу в майбутнє
	Г.Дж. Ікенберрі (2014) [6]	Відбувається «транзит влади» (power transition). Виявляються цикли піднесення і занепаду влади й міжнародного порядку, виклики існуючому порядку, створені Китаєм та іншими незахідними державами, що розвиваються
Світові економічний і безпековий порядки	Т.Х. Хаммес (2019) [7]	Четверта промислова революція зумовлює значні зміни в глобальних економічних і військових умовах, системах безпеки, які пов'язані з процесами деглобалізації
	Р. Бенедіктер, М. Грубер та І. Кофлер (2022) [8]	Феномен реглобалізації як економічного, політичного і соціального процесу. Аналіз поточної перехідної фази глобалізації — у відповідь на такі проблеми, як нерівність, зміна клімату й кризи охорони здоров'я. Можливість низки сценаріїв такого переходу до нового формату глобалізації
Сталий розвиток	П. Довернь, Л. Шіптон (2023) [9]	Перехід світового порядку до більшої рівності, справедливості й стійкості відбувається в умовах зростаючої дестабілізації, турбулентності, ескалації і взаємопідсилення, перехресної дії різних криз довкілля і соціальних криз (зростання нерівності й бідності, цін, нерегульованої міграції та ін.)
	М. Свіллінг (2020) [10]	Структурно складний процес переходу до більш стійкого і справедливого світу, який складається з ряду перехідних процесів різного змісту. Він пов'язаний з виникненням нових метатеорій, дослідженням майбутнього, соціальним експериментуванням і радикальним інкременталізмом, упровадженням екокультурних альтернатив
Екологія	К. Бьорч (2019) [11]	Коеволюція ринків і природи в новій біоекономіці як політична відповідь на глобальні зміни навколишнього середовища. Біоекономіка — економічна система, яка характеризується використанням рослин та інших біологічних матеріалів, а не викопного палива для виробництва енергії, хімічних речовин і суспільних благ

Закінчення табл. 1

Сфера дослідження	Автори (рік публікацій)	Важливі ідеї, що містяться в публікаціях
Енергетика	К.М. Фрізен (2020) [12]	Масштабний глобальний енергетичний перехід, який пов'язаний з поширенням альтернативної енергетики, відкриває величезні нові можливості й супроводжуватиметься значними ризиками. Важливість етичного аспекту цього переходу.
Міжнародний бізнес	Б. Кассоре (2021) [13] Е. Мілліо, С. Ніво (2020) [14]	Небезпеки, пов'язані з процесом переходу. Наявність низки сценаріїв можливого переходу. Кардинальні зміни форм і методів ведення міжнародного бізнесу в умовах кризового розвитку глобальної економіки

Джерело: узагальнено автором.

Проте поширення застосування того чи іншого терміна — це лише непряме підтвердження наявності певного тренда. Для прямого доведення необхідно проаналізувати самі характеристики сучасних змін у світовій економіці. У цьому контексті важливо брати до уваги, що нинішній глобальний перехід (або низка взаємопов'язаних глобальних переходів) не є першим випадком кардинальних системних змін у історії світового розвитку. В історії ідентифіковано декілька так званих «**великих переходів**» (grand transitions). Згідно зі спеціальним фундаментальним дослідженням цього питання [15], сучасний світ був створений шляхом поєднання і складної взаємодії п'яти грандіозних (епохальних) переходів: **демографічного переходу**, який змінив загальну чисельність, динаміку, структуру і тип проживання населення; **аграрного переходу і переходу до нового раціону харчування**, пов'язаних з появою високопродуктивного землеробства і тваринництва, що ліквідувало голод, зменшило недоїдання й покращило здоров'я населення; **енергетичного переходу** від традиційного палива біомаси й праці людей і тварин до викопного палива, дедалі ефективніших електроенергії, світла й двигунів, що трансформувало виробництво і забезпечило масову мобільність і миттєвий зв'язок; **економічного переходу**, що створив підґрунтя для відносно високих темпів зростання сукупного національного і світового продукту, фундаментальних структурних перетворень (від сільськогосподарства до промисловості й сфери послуг) і збільшення частки людей, які живуть у заможних суспільствах. Паралельно ці зміни призвели до деградації екосистем, втрати біорізноманіття, забруднення і, зрештою, до змін на планетарному рівні, серед яких найбільш тривожним явищем є глобальне потепління. І це зумовлює нинішній **екологічний перехід**.

Слід, однак, зазначити, що наведена схема не відображає всієї комплексності нинішнього глобального переходу (як, власне, і всіх інших великих переходів)³, який, за всієї важливості екологічного й особливо кліма-

³ Наведений перелік типів переходів указує, головним чином, на джерело виникнення процесу переходу, а не на сферу його дії, на яку він поширюється.

тичного його вимірів, зовсім не тотожний пристосуванню до кардинальних змін у оточуючому природному середовищі. Як свідчать дані табл. 1, цей процес є багатоаспектним і структурно дуже складним. Він пов'язаний із знаходженням фундаментальних відповідей на дуже багатоаспектний «пакет» викликів і загроз людству, який оформився за останні десятиліття еволюції світу. Цей процес стосується не лише структурних характеристик економіки і форм функціонування ринків — він веде до перебудови системи формальних і неформальних інститутів суспільства, змінює пануючі в суспільстві ціннісні орієнтири⁴.

Однак ця складність і багатоаспектність не є єдиною системно важливою характеристикою перехідного процесу, яка вирізняє його серед більшості трансформаційних процесів, що постійно мають місце в ході еволюційного соціально-економічного розвитку. Важливо враховувати й інші системно значущі властивості процесу переходу як особливого типу суспільно-економічних перетворень.

1. Перехідний процес є незворотним: він веде до змін, які не можуть мати реверсивного характеру через те, що змінює базові інститути і соціально-економічні структури, систему суспільних цінностей.

2. Перехідний процес не може не бути досить тривалим у часі, який потрібен для впровадження дійсно масштабних, епохально значущих змін, накопичення для цього величезних ресурсів і подолання інерції старих суспільно-економічних порядків.

3. Перехідний процес не може відбуватися плавно; він є нелінійним за своїм характером — із зміною періодів відносно спокійних еволюційних змін періодами «фазових переходів», коли мають місце стрибкоподібні якісні зміни у функціонуванні системи. Ця властивість робить довгострокове прогнозування процесів переходу надзвичайно складним. Нелінійність пов'язана і з характером зростання нових складових у системі, що формується в результаті переходу. Ці компоненти можуть зростати протягом певного періоду часу експоненціально, а не нормальними для періодів еволюційного розвитку темпами.

4. Складність прогнозування змін у перехідному процесі посилюється і через властивість істотної невизначеності траєкторій майбутнього розвитку, наявність низки альтернативних «сценаріїв» або варіантів змін, «вибір» з яких залежить від дуже складної комбінації чинників і умов у точці біфуркації та може бути оцінений заздалегідь лише як імовірнісний феномен. Невизначеність пов'язана також з емерджентними феноменами, коли виникають нові властивості, які практично неможливо спрогнозувати на основі тенденцій минулого.

5. Перехідний процес має всі ознаки хаотизації через властивість руйнування існуючих інститутів і усталених соціально-економічних порядків⁵,

⁴ Зокрема, див. [16].

⁵ Це може давати підстави для скарг на те, що існуючі інститути більше «не працюють», як це, наприклад, сьогодні спостерігається відносно ООН та її окремих спеціалізованих інститутів, а також Світової організації торгівлі.

які сформувалися в якісно інших умовах і під впливом домінування кардинально інших технологій. Цьому процесу хаотизації як органічно пов'язаний з ним протистойть процес суспільно-економічної самоорганізації, який веде до спонтанного творення нових форм і структур у міру руйнування старих. Співвідношення цих процесів не є заданим наперед: воно здебільшого зумовлюється характером та інтенсивністю дії так званого *атрактора майбутнього* — фактора, навколо якого відбувається структурування майбутнього. А це означає, що в періоди системних переходів значно послаблюються об'єктивні обмежники і регулятори людської діяльності й значно зростає роль суб'єктивного: майбутнє твориться людьми відповідно до їхніх ціннісних уявлень, вірувань і прагнень. Хоча це не означає, що все, що твориться, має життєздатність у більш довгостроковому періоді⁶.

6. Характер «поведінки» системи в умовах переходу настільки змінюється, що в цей період навряд чи коректно описувати її у термінах стабільності, оскільки істотне і незворотне відхилення від точок рівноваги стає нормою⁷. Навпаки, характеристики сталості (здатності розвитку в довгостроковому періоді) й стійкості (здатності витримувати шоки в короткостроковому періоді, доки триває перехідний процес) у період системного переходу кардинально посилюють свою роль і стають визначальними.

7. Перехідний процес, пов'язаний з «творчим руйнуванням» старого, розширює простір для змін у глобальному співвідношенні сил, висуваючи на авансцену нових лідерів і понижуючи ранг тих колишніх провідних глобальних акторів, які не можуть адекватно вписатися в нові глобальні тренди і давати адекватні відповіді на глобальні виклики. Це є глибоко конфліктним процесом, який може істотно підвищувати ймовірність воєн або жорстких гібридних методів боротьби за бажане місце у світовій системі. Небезпеки й ризики в перехідний період кардинально зростають і можуть набувати ознак дійсно *екзистенційних загроз* для всього людства.

8. Нарешті, кардинальні зміни умов глобального розвитку, які відповідним чином віддзеркалюються в людській свідомості й наукових уявленнях про процеси розвитку, зумовлюють і суттєві зміни в методологічних засадах оцінки процесів, що відбуваються, і перспектив майбутнього. Це може безпосередньо впливати на форми й методи формування політики і державних програм соціально-економічного розвитку — якщо, звичайно, керівники держави й органів державного управління відкриті до науки та її рекомендацій.

⁶ Серед атракторів майбутнього можуть бути й хибні, пов'язані з викривленими, спотвореними уявленнями, які здатні породжувати не конструктивні, а деструктивні дії.

⁷ Симптоматичним у цьому контексті є виникнення і поширення терміна «нова нормальність» саме в нинішній перехідний період.

ОНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД НАУКОВОГО РОЗУМІННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПЕРЕХОДУ

Перехідні стани значно ускладнюють аналіз і прогнозування соціально-економічних процесів. Традиційні методи, які до цього надійно працювали в умовах еволюційного розвитку, тут дають збої у зв'язку з украй високим рівнем невизначеності, браком знань про новітні (емерджентні) феномени і нелінійним характером змін. Невипадково, що процеси переходу зумовлюють і пошук якісно нових підходів у сфері наукових знань про суспільно-економічні процеси. За глобального транзиту, який набув значного поштовху під впливом глобальної кризи 2008—2009 рр., відбувається інтенсивне методологічне оновлення економічної науки та інших суспільних наук, які вимушені шукати інструментарій для адекватної оцінки кардинальних змін. У галузі економічної науки це пов'язано, зокрема, з істотною зміною уявлень про індикатори для оцінювання розвитку [17]. У цьому контексті пропонується відійти від обмежено корисних показників, таких як ВВП, і натомість використовувати ширші, спрямовані на добробут, стійкість і сталість. Аргументом на користь такої зміни орієнтирів є те, що країни тим самим зможуть переключити свою увагу з нескінченного і нереалістичного зростання на соціальну справедливість і якість життя своїх громадян. Запропонований перелік індикаторів охоплює такі різноманітні аспекти, як дохід, робота, здоров'я, освіта, щастя, довіра, інституції, матеріальні потоки, стан біосфери, екологічна ефективність, сталий розвиток.

Іншою методологічною інновацією стала концепція так званого **антизростання** (degrowth) [18]⁸, яке розуміється як цілеспрямоване скорочення обсягів економіки, виробництва, споживання і, як наслідок, викидів парникових газів, зниження навантаження на глобальні екосистеми, що дозволяє досягти встановлених екологічних обмежників і екологічної сталості. Адже система, яка продовжує віддавати пріоритет економічному зростанню, не дозволить, на думку прихильників цієї концепції, ефективно подолати екологічну кризу, наслідки зміни клімату і втрати біорізноманіття.

Слід відзначити інтенсифікацію досліджень за напрямом теорії «економіки складності» (complexity economics), яка послаблює окремі припущення економічного мейнстріму, включаючи його теорію загальної рівноваги, що розглядається цим напрямом як «окремий випадок нерівноваги» і властивість, що виникає в результаті складних взаємодій між економічними агентами [21; 22]. У рамках цього аналітичного напрямку як важливий інструмент аналізу розробляється так званий Індекс економічної складності (Economic Complexity Index) [23].

⁸ Це є лише однією з публікацій у цьому вже досить потужному не лише академічному, але й соціально-політичному напрямі, які йдуть у руслі значного посилення принципів, закладених ще на початку 1970-х років відомими доповідями Римського клубу і насамперед всесвітньо відомою доповіддю «Межі зростання» (The Limits to Growth) [19] (оновлену версію цього підходу див. [20]).

Президент Global Solutions Initiative Д. Сноуер [24] у цьому контексті обґрунтовує комплексне бачення зміни парадигми дій у напрямі забезпечення сталого світового порядку, що має включати: гармонізацію економічної і політичної парадигм з соціальною парадигмою, спрямованою на зростання добробуту; заміну в якості головної дійової особи Homo economicus на Homo psycho-socialis; нову парадигму для нашого мислення про людські стосунки; зміну моральних орієнтирів; розширення прав і можливостей особистості й водночас пріоритет суспільного співробітництва, соціальної солідарності над індивідуалізмом; перехід від орієнтування компаній на максимізацію акціонерної вартості (share holder capitalism) до націлювання на задоволення суспільних потреб (social purpose capitalism). Усе це — кардинально нові орієнтири, які вимагатимуть істотного коригування методології формування політики соціально-економічного розвитку. При цьому їх доведеться реалізовувати в умовах «мультикризовості» — одночасного існування цілої низки глобальних криз і пов'язаних з кризовим станом ризиків і загроз. Ця обставина потребує особливої уваги через можливість взаємовпливу і взаємопосилення різних кризових процесів.

КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ ГЕНЕРАЦІЇ (ІНТЕНСИФІКАЦІЇ) СИСТЕМНО ЗНАЧУЩИХ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ

Феномен «мультикризовості» на нинішній стадії глобального розвитку зумовлюється наявністю в перехідний до нової системи період масштабних збоїв у функціонуванні базових суспільно-економічних інститутів на різних рівнях — глобальному, макрорегіональному, національному, локальному. За таких умов досягти стабілізації існуючої системи неможливо, а самі намагання такої стабілізації є рівнозначними марному витрачання величезних фінансових ресурсів, запасу організаційного ресурсу і, головне, часу. Раціональним рішенням за таких обставин може бути лише прискорення переходу до нової системи на основі максимального використання засад самоорганізації. Проте це не означає пасивного спостереження держави за розгортанням руйнівних процесів у глобальному просторі, оскільки їх взаємне посилення може, за певних обставин, поховати під своїми уламками самий процес глобального транзиту. Отже, система має руйнуватися творчо, а не хаотично і не керовано, не кажучи вже про насильницькі методи забезпечення змін, до яких вдаються деякі учасники світової системи.

Можна виокремити низку ключових процесів, які справлятимуть значний системний вплив у процесі глобального транзиту.

1. *Значне ускладнення міжнародної координації політики на глобальному і макрорегіональному рівнях унаслідок вагомих змін у загальному балансі глобальних сил.*

Процес неоліберальної глобалізації, який досяг свого апогею в 1990-х роках, серед багатьох своїх наслідків мав «непередбачуваний» з позиції домінуючої у той час філософії «кінця історії» Ф. Фукуяма ефект, який, за прийня-

тою на Заході термінологією, називається *unintended outcome*. Йдеться про вражаюче швидке сходження до когорти найбільш потужних і впливових економік світу Китаю, Індії і ряду інших країн Азії і в цілому — про виразний процес модернізації економік низки країн «третього світу», які зуміли завдяки правильній національній стратегії розвитку опанувати можливості, що їх надавав процес глобалізації, і зменшити його негативні сторони.

Як наслідок, за останню чверть ХХ ст. відбулося значне коригування балансу глобальних економічних сил на користь незахідних країн, які, до того ж, стали на шлях посилення координації своїх дій і об'єднання зусиль у напрямі сприяння реалізації власних соціально-економічних інтересів у глобальному світі. Про інтенсивність і результативність цього процесу переконливо свідчать дані табл. 2, що демонструє зміни за трьома важливими параметрами⁹, які характеризують потужність міжнародних організацій (утрупувань), що істотно впливають на процеси вироблення скоординованої політики відносно важливих глобальних проблем.

Дані табл. 2 і пов'язаного з нею рис. 1 дають підстави для ідентифікації наявності двох важливих властивостей еволюції балансу сил між двома групами — Захід / Північ (розвинутий світ) і Схід / Південь (світ, що розвивається).

1. Якщо значна перевага Сходу / Півдня за територією і домінуванням за чисельністю населення є цілком зрозумілим і звичним феноменом, то досягнутий останніми роками приблизний паритет за сукупним ВВП за ПКС — новий феномен, який, безперечно, матиме геоекономічні й геополітичні наслідки. Цей паритет є прямим результатом неухильного зниження протягом останньої чверті століття частки групи країн Заходу / Півночі та її неухильного зростання у провідній групі країн Сходу / Півдня.

2. На тренд до зниження частки провідних центрів Заходу / Півночі не впливають процеси розширення таких організацій, як НАТО і ЄС (відбувається лише незначний, інкрементальний приріст обсягу ВВП), тоді як процеси розширення БРІКС і ШОС мають виразний позитивний вплив на зростання часток цих організацій у сукупному (світовому) ВВП. Безумовно, вказані два тренди ще не є свідченням загального послаблення позицій Заходу / Півночі на геоекономічній мапі, адже маємо враховувати і якість економічного потенціалу учасників світової економіки, і їх здатність до інновацій та забезпечення технологічного лідерства. Проте вони, безперечно, вказують на те, що нинішні тенденції до інтенсифікації процесу перегляду міжнародного порядку, який склався після Другої світової війни, не є лише наслідком деструктивних дій держав, які покладаються на принцип сили в міжнародних відносинах, більшою мірою — це результат зміни балансу сил

⁹ Розмір території здебільшого істотно корелює з наявністю природних ресурсів, необхідних для розвитку, величина населення — з наявністю людських ресурсів для виробництва і потенційною величиною споживчого попиту, величина ВВП — з досягнутим рівнем продуктивної спроможності й потенціалом здійснювати необхідні інвестиції у майбутнє.

Таблиця 2. Динаміка змін рівня потужності ключових міжнародних організацій (угруповань) за параметрами величини території, населення і ВВП

Роки	Події	Показники	Захід / Північ			Схід / Південь	
			G7	НАТО	ЄС	БРІКС	ШОС
2001	Заснування Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у складі шести країн: Китаю, РФ, Казахстану, Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану	Територія, тис. км ²	19 926 (15,4 %)	22 095 (17,1 %)	3 123 (2,4 %)		29 236 (22,6 %)
		Населення, млн осіб	703,0 (11,3 %)	839,4 (13,5 %)	380,0 (6,1 %)	—	1 469,0 (23,6 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	31 101,2 (44,5 %)	32 407,2 (46,4 %)	15 681,9 (22,4 %)		7 241,1 (10,4 %)
2004	Прийом до ЄС 10 нових членів: Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Чехії	Територія, тис. км ²	19 926 (15,4 %)	22 670 (17,5 %)	3 842 (3,0 %)		29 237 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	715,4 (11,1 %)	859,3 (13,3 %)	460,6 (7,1 %)	—	1 492,9 (23,1 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	32 954,2 (42,2 %)	3 819,3 (44,5 %)	1 942,2 (23,0 %)		294,5 (11,9 %)
2006	Заснування БРІК у складі Бразилії, РФ, Індії, Китаю; перший саміт — 2009 р.	Територія, тис. км ²	19 926 (15,3 %)	22 670 (17,5 %)	3 841 (3,0 %)	37 097 (28,6 %)	29 233 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	723,8 (10,9 %)	870,7 (13,1 %)	464,8 (7,0 %)	2 815,3 (42,4 %)	1 508,2 (22,7 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	34 639,3 (40,3 %)	37 664,2 (43,9 %)	18 925,4 (22,0 %)	17 408,1 (20,3 %)	11 362,8 (13,2 %)
2007	Прийом до ЄС Болгарії і Румунії	Територія, тис. км ²	19 926 (15,3 %)	23 009 (17,7 %)	4 180 (3,2 %)	37 097 (28,6 %)	29 233 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	728,2 (10,8 %)	876,5 (13,0 %)	495,5 (7,4 %)	2 841,2 (42,3 %)	1 515,5 (22,6 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	35 359,0 (39,2 %)	38 670,4 (42,8 %)	20 060,5 (22,2 %)	19 244,2 (21,3 %)	12 781,2 (14,2 %)

Закінчення табл. 2

Роки	Події	Показники	Захід / Північ			Схід / Південь	
			G7	НАТО	ЄС	БРІКС	ШОС
2009	Прийом до НАТО Албанії і Хорватії	Територія, тис. км ²	19911 (15,3 %)	2 078 (17,8 %)	4 180 (3,2 %)	37 096 (28,6 %)	29 232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	7 36,4 (10,7 %)	894,9 (13,0 %)	498,9 (7,2 %)	2 892,2 (42,0 %)	1 530,8 (22,2 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	34 019,6 (37,0 %)	37 652,5 (40,9 %)	19 340,0 (21,0 %)	21 857,4 (23,7 %)	14 504,6 (15,8 %)
2011	Перетворення БРІК на БРІКС за рахунок приєднання ПАР	Територія, тис. км ²	19 911 (15,3 %)	23 080 (17,8 %)	4 181 (3,2 %)	38 310 (29,5 %)	29 232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	7 42,0 (10,5 %)	902,9 (12,8 %)	499,8 (7,1 %)	2 996,3 (42,5 %)	1 547,2 (21,9 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	35 581,3 (35,4 %)	39 412,5 (39,2 %)	20 100,8 (20,0 %)	25 837,4 (25,7 %)	17 149,2 (17,1 %)
2013	Прийом до ЄС Хорватії **	Територія, тис. км ²	19 914 (15,3 %)	23 080 (17,8 %)	4 239 (3,3 %)	38 310 (29,5 %)	29 232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	7 49,6 (10,4 %)	912,9 (12,6 %)	506,6 (7,0 %)	3 053,5 (42,2 %)	1 567,9 (21,7 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	36 551,2 (34,2 %)	40 369,8 (37,7 %)	20 153,7 (18,8 %)	29 017,9 (27,1 %)	19 541,2 (18,3 %)
2017	Прийом до складу ШОС Індії і Пакистану Прийом до НАТО Чорногорії	Територія, тис. км ²	19 915 (15,3 %)	23 093 (17,8 %)	4 238 (3,3 %)	38 309 (29,5 %)	32 980 (25,4 %)
		Населення, млн осіб	7 64,8 (10,1 %)	934,5 (12,3 %)	512,3 (6,8 %)	3 160,1 (41,7 %)	3 176,9 (41,9 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	39 437,9 (32,2 %)	44 309,6 (36,2 %)	22 082,6 (18,0 %)	35 779,4 (29,2 %)	33 759,7 (27,5 %)

2020	Вихід з ЄС Великої Британії. Приєднання до НАТО Північної Македонії	Територія, тис. км ²	19915 (15,3 %)	23 118 (17,8 %)	3 996 (3,1 %)	38 309 (29,5 %)	32 980 (25,4 %)
		Населення, млн осіб	773,0 (9,9 %)	948,2 (12,1 %)	447,7 (5,7 %)	3 223,6 (41,2 %)	3 247,9 (41,5 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	39 036,2 (30,8 %)	44 289,5 (34,9 %)	18 720,2 (14,8 %)	39 270,3 (31,0 %)	37 440,7 (29,5 %)
2023, 2024 ^{xx}	Приєднання до складу ШОС Ірану. В процесі вступу Білорусь. Рішення про приєднання до БРІКС з 01.01.2024 р. шість нових членів: Аргентина, Іран, Саудівська Аравія, Єгипет, Ефіопія, Об'єднаних Арабських Еміратів *** Приєднання до НАТО Фінляндії ****	Територія, тис. км ²	19 738 (15,2 %)	23 245 (17,9 %)	3 997 (3,1 %)	47 013 (36,2 %)	34 603 (26,7 %)
		Населення, млн осіб	775,2 (9,7 %)	957,4 (12,0 %)	448,0 (5,6 %)	3 663,1 (46,1 %)	3 369,3 (42,4 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	42 024,1 (30,2 %)	48 653,3 (35,0 %)	20 477,4 (14,7 %)	50 453,8 ^{xxx} (36,3 %)	43 286,2 (31,1 %)

* Польща, Угорщина і Чехія приєдналися в 1999 р.; ** ЄС надав статус кандидата на членство в ЄС: Туреччині (1999 р., переговори з жовтня 2005-го, зупинені у 2019 р.), Північній Македонії (2005 р., переговори з липня 2022-го), Чорногорії (2010 р., переговори з червня 2012-го), Сербії (2012 р., переговори з січня 2014-го), Албанії (2014 р., переговори з липня 2022-го), Боснії і Герцеговині (2022 р.), Україні (2022 р.), Молдові (2022 р.); *** офіційні заявки на вступ до організації подали Алжир (2022 р.), Бангладеш, Білорусь і Венесуела (всі — 2023 р.). Серед потенційних кандидатів на прийом також називають Туреччину, Бахрейн, Індонезію, Нігерію; **** Швеція перебуває в процесі вступу.
^x Паритет купівельної спроможності, міжн. дол. США, у постійних цінах 2017 р. ^{xx} Дані по території — станом на 2021 р., по населенню і ВВП — 2022 р. ^{xxx} Без нових членів БРІКС цей показник становив би 43 825,3 млрд дол., або 31,5 %.

Джерело: складено автором за: DataBank. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення: 21.10.2023).

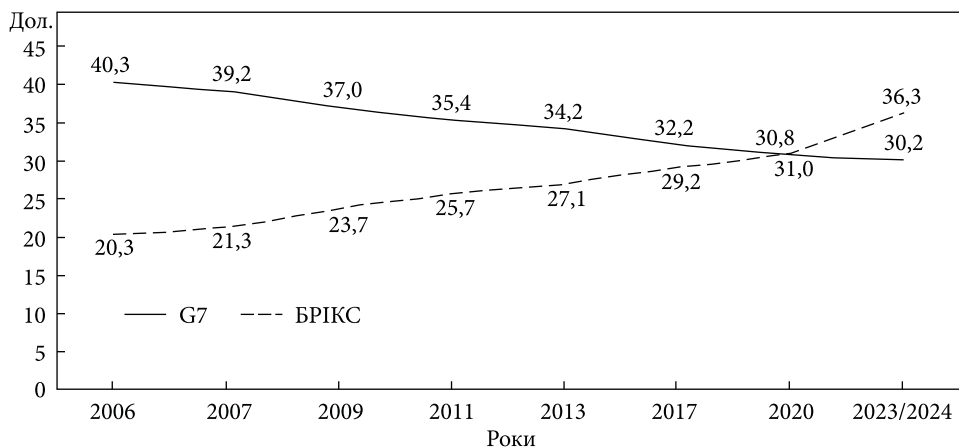

Рис. 1. Зміни часток країн G7 і БРІКС у світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності валют, дол. у постійних цінах 2017 р.

Джерело: побудовано автором за даними табл. 2.

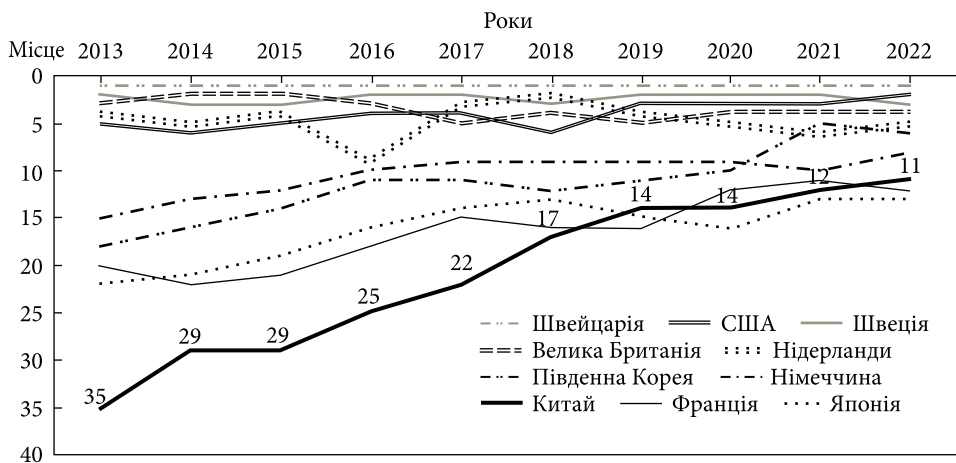

Рис. 2. Зміни місця в рейтингу Глобального індексу інновацій BOІВ для окремих інноваційно активних країн у 2013—2022 рр.

Джерело: складено автором за: Interactive data base of the GII 2022 indicators. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (дата звернення: 27.07.2023).

і об'єктивної необхідності вироблення нового формату світового порядку, який би враховував нові реалії.

2. Посилення нерівномірності технологічного і економічного розвитку в процесі поширення новітньої промислової революції та епохальних технологічних проривів.

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) Всесвітньої організації інтелектуальної власності (BOІВ) (рис. 2), який на сьогодні вважається найбільш авторитетним джерелом оцінки рівня інноваційності країн світу, вказує на збереження за Заходом / Північню провідних позицій у сфері генерування й опанування новітніх технологій. Проте ця кар-

тина технологічного домінування починає змінюватись, і найбільш потужним чинником таких змін виступає насамперед швидке зміцнення технологічного потенціалу Китаю, який стрімко підіймається в рейтингу інноваційності. Ця тенденція підтверджується також динамікою Індексу інновацій Блумберга (Bloomberg Innovation Index)¹⁰, що чітко засвідчує істотне скорочення дистанції між Китаєм і США у сфері інновацій, а також показниками Індексу готовності до передових технологій ЮНКТАД (Readiness for Frontier Technologies Index)¹¹, передусім у частині тих його компонентів, які відображають стан науково-дослідної діяльності (перше місце Китаю у світі), рівень доступу до фінансування (четверте місце) і рівень промислової діяльності (восьме місце).

У цьому контексті варто наголосити, що за останні роки Китай досяг вражаючих успіхів у розвитку ключових технологій майбутнього, які визначатимуть основні тренди світової економіки XXI ст. Незаперечним є факт його перетворення на одного з трьох головних глобальних центрів генерування технологій, який кидає прямий виклик технологічному лідерству США і об'єднаного ЄС. Причому в цій тенденції Китай дедалі активніше підтримує Індія, про що, зокрема, свідчать дані ОЕСР (рис. 3).

Таким чином, уже відбувається істотне коригування картини глобального технологічного лідерства, що, у свою чергу, веде до зміни картини загального економічного лідерства у світі. Це не тільки зумовлює значне загострення протиріч між претендентами на таке лідерство, але й суттєво підвищує рівень невизначеності щодо майбутньої ролі тих чи інших провідних центрів глобальної економіки, унаслідок чого значно ускладнюється процес формування стратегій розвитку на майбутнє, виникає потреба в уникненні, по можливості, одномірних політичних рішень і в набагато більшій увазі до аналізу можливих альтернатив у процесі світового розвитку.

3. Руйнування усталених глобальних і макрорегіональних ланцюгів створення вартості та їх заміщення новими, у тому числі на основі принципів near-shoring і friend-shoring.

Масштабні процеси руйнування старого світопорядку, свідченням якого стали не лише акти агресії та міжнародного тероризму останнього часу, але й значне послаблення ефективності дій низки ключових глобальних організацій (ООН, СОТ та ін.), «підтримуються» серйозними змінами в режимах ведення міжнародного бізнесу і функціонування світових ринків. Цей процес має два джерела.

¹⁰ Jamrisko M., Wei Lu, Tanzi A. South Korea Leads World in Innovation as U.S. Exits Top Ten. *Bloomberg*. 2021. Feb 02. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-03/south-korea-leads-world-in-innovation-u-s-drops-out-of-top-10> (дата звернення: 05.09.2023).

¹¹ Technology and Innovation Report 2021: Catching technological waves. Innovation with equity. UNCTAD, 2021. 196 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

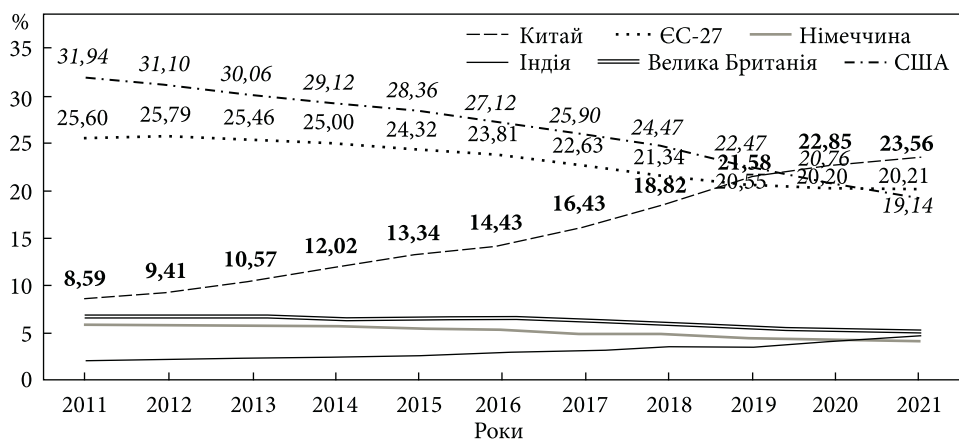

Рис. 3. Зміни часток окремих країн і ЄС-27 у глобальному масиві 10 % найбільш цитованих наукових публікацій, %

Джерело: адаптовано автором за: OECD Main Science and Technology Indicators Highlights — March 2023, fig. 8B. URL: <https://www.oecd.org/sti/msti2023.pdf>

По-перше, самий процес кардинальних технологічних змін, який нині поширюється у світі, веде до перегляду доцільності існування значної кількості виробничих ланцюгів, створених за якісно інших технологічних умов та інших стратегій розвитку бізнесу. Новітні технології, і передусім процеси цифровізації економічних процесів і революційні зміни в засобах міжнародних комунікацій, змінюють критерії ефективності щодо побудови оптимальних ланцюгів виробництва і його просторового розміщення. Як міркування економічної доцільності, так і технологічні можливості починають диктувати в деяких випадках (кількість яких примножується) доцільність реструктуризації ланцюгів виробництва, їх просторового скорочення й зростаючої ендогенізації задля посилення контролю над технологічною основою змін у виробничих процесах. Цей процес «творчого руйнування» існуючих структур виробництва є одночасно і стратегічно доцільним, і дуже болісним, оскільки веде до значних втрат у більш короткостроковому періоді, створює високі ризики для багатьох учасників, особливо тих, які не здатні активно реагувати на нові реалії.

По-друге, в умовах значного посилення глобального суперництва і виникнення на цій основі гострої кризи міжнародної безпеки набирають сили чинники, що спонукають до фрагментації на мікро- і мезоекономічному рівнях: змінюються схеми усталених ланцюгів постачання за рахунок припинення функціонування ланок, розташованих у країнах-суперницях, та їх повернення додому (reshoring) або перенесення до дружніх країн (friend-shoring) чи країн-сусідів (near-shoring). Мотивація таких дій може бути пов'язана з офіційним запровадженням санкцій, торговельних та інвестиційних обмежень або ж зумовлена ініціативою компаній задля уникнення політичних ризиків.

Окреслені тенденції спроможні мати істотні й важливі економічні та політичні наслідки, для оцінки яких варто взяти до уваги самі масштаби поширення в міжнародній торгівлі поставок проміжних товарів (виробів). Проте їх комплексна оцінка становить дуже складну проблему через фрагментарність і вибірковість статистичного спостереження за станом і динамікою розвитку глобальних і макрорегіональних ланцюгів створення вартості, наявність значних методологічних труднощів у оцінюванні картини глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ).

Наявні фрагментарні дані показують, зокрема, що у 2021—2022 рр. загальний світовий обсяг експорту проміжних виробів становив близько 9,7 трлн дол. на рік (майже 39 % світового товарного експорту у 2022 р.). При цьому якщо у I кварталі 2022 р. в річному обчисленні темп зростання такого експорту дорівнював 9 %, то у IV — він змінився 10 %-ним падінням, з переважаючим «внеском» у нього країн Азії і Європи¹². Напевно, це падіння значною мірою відображає новітні тенденції до розриву існуючих ланцюгів постачання внаслідок застосування проти РФ торговельно-економічних санкцій, а також посилення проблем у економічних відносинах країн ЄС з Китаєм, які супроводжуються поширенням обмежувальних заходів. Процес перебудови глобальних ланцюгів уже намітився і набирає обертів у відносинах Китаю з США [25, с. 14—18, 21—23].

Значний поштовх цьому процесу можуть надати нещодавно введені обмежувальні заходи США у сфері поставок компонентів і технологій виробництва напівпровідників. Це становить велику проблему для Китаю, де понад 90 % з майже тисячі ключових матеріалів у восьми найважливіших категоріях нових матеріалів, необхідних для виробництва інтегральних схем і технологій дисплеїв, залежать від іноземних джерел [26, р. 26]. У свою чергу, Китай є провідним у світі виробником і постачальником на світові ринки, наприклад, германію і галію (94 % світового виробництва) — металів, які не замінні у виробництві електромобілів, складних напівпровідників, дисплеїв, військової техніки. Отже, запроваджені КНР з 1 серпня 2023 р. заходи експортного контролю щодо цих металів можуть створити проблеми (принаймні в короткостроковій перспективі) для високотехнологічного виробництва США і країн Європи¹³.

Слід зазначити, що процеси *friend-shoring* і *near-shoring* зовсім не обов'язково можуть бути ефективними як у економічному, так і в безпечовому аспектах. У економічному сенсі вони здатні породжувати негативні ефекти втрати доходу внаслідок так званого «відхилення торгівлі» (*trade diversion*) — ефекту, ідентифікованого ще в 1950 р. Я. Вайнером [27] у його відомому дослідженні проблем, пов'язаних з утворенням митних союзів,

¹² World trade Statistical Review 2023. WTO, 138 p., P. 14, 17. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

¹³ Hunter A., Cang A. China Restricts Export of Chip making Metals in Clash With US. *Bloomberg*. 2023. Jul 03. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-03/china-to-restrict-exports-of-metals-critical-to-chip-production> (дата звернення: 04.07.2023).

але механізми якого є абсолютно подібними до тих, що виникають у розглядуваному випадку. Як наслідок, формування нових ланцюгів виробництва цілком може обернутися підвищенням цін і втратою ринків унаслідок зниження конкурентоспроможності. Не варто бути надто впевненим, що це буде платою за підвищення безпеки, оскільки добре відомо, що зменшення економічної зв'язаності країн за певних умов може вести до зменшення стримуючих факторів і у безпековій сфері.

4. *Значне посилення соціальної дивергенції і фрагментації унаслідок різних форматів вибору моделі національного розвитку в процесі глобального транзиту.*

Процес неоліберальної глобалізації був надзвичайно потужним чинником зростаючої гомогенізації світового економічного простору. Це зумовлювалося необхідністю стимулювати транснаціоналізацію виробництва і тим, що саме багатонаціональні корпорації були головними агентами створення глобальних ринків, для функціонування яких гомогенізація норм і правил є важливою передумовою. Послаблення цього імперативу під впливом політично обумовленої реструктуризації виробничих зв'язків, ринків збуту і джерел постачань означатиме і послаблення мотивів для гомогенізації економічного простору.

У нових умовах посилення безпекових ризиків визначального значення набуває контроль національних урядів над ключовими компонентами системи виробництва й обігу для їх гармонізації з інтересами зміцнення національної безпеки — навіть ціною істотних додаткових витрат. У свою чергу, це означає формування передумов для зростаючої дивергенції моделей національного економічного розвитку, для яких фактор довгострокової безпеки стає важливішим, ніж коротко- чи середньострокової економічної ефективності.

У нових умовах процеси гомогенізації більшою мірою є реальними на макрорегіональному рівні (регіональних інтеграційних угруповань), ніж на глобальному. І навіть на макрорегіональному рівні цей тренд гомогенізації, напевно, буде значно менш інтенсивним, ніж це спостерігалось в 1990-х і на початку 2000-х років. Принаймні, до такого висновку спонукають дедалі частіші випадки суперечок усередині Європейського Союзу і фактична відмова від форсування процесу завершення формування економічного і валютного союзу в його рамках, яка всередині 2010-х років була в епіцентрі політики розвитку ЄС.

5. *Поглиблення екологічних обмежень і дефіциту природних ресурсів для економічного розвитку на старій концептуальній основі.*

Останніми роками проблема глобальної зміни клімату настільки загострилася й перетворилася на ключовий фокус глобальних дискусій, що певним чином дещо заслонила собою ширший контекст екологічної компоненти політики сталого розвитку. Водночас численні дослідження вказують, що людство в перспективний період стикатиметься з дедалі жорсткішими обмеженнями і загрозами не лише внаслідок кліматичних змін,

але й через вичерпання глобального біоресурсу, яке відбувається вражаюче високим темпом.

Так, згідно з дослідженнями в рамках одного з пріоритетних у цьому вимірі проєктів «День перевищення ресурсного потенціалу Землі» (Earth Overshoot Day)¹⁴ у 2023 р. цей день припав на 2 серпня, тобто вже на цю дату у світі в цілому було вичерпано весь екологічний ресурс, який планета Земля може відновити за рік¹⁵, хоча ще у 1970 р. ця дата перебувала на позначці 31 грудня і відтоді постійно пересувалася на більш ранній термін¹⁶. Левову частку в це перевищення темпів використання природних ресурсів Землі над їх відтворенням вносять країни з найбільшими економіками світу — США, Китай, Індія, ЄС, за істотної ролі також країн Близького Сходу і Північної Африки, Південно-Африканської Республіки¹⁷ (табл. 3).

Якщо фактор зміни клімату зумовлює появу та інтенсифікацію багатьох ризиків і загроз для усталеної життєдіяльності, на які слід давати відповіді через або механізми зменшення вуглецевих викидів, або адаптацію шляхом зміни структури виробництва і технологій, то у випадку загальних природних ресурсних обмежень поля для маневру в рамках гіпертрофованого споживання природних ресурсів узагалі немає. Без розірвання зв'язку між економічним зростанням і споживанням природних ресурсів домінуюча в найбільш розвинутій частині світу (та інтенсивно копіювана в ареалі країн, що розвиваються) модель суспільства масового споживання однозначно, без будь-яких варіантів веде в глухий кут — і неминучо поставатиме необхідність моделі від'ємного зростання (degrowth). Отже, потрібні кардинальні прориви на шляху поширення технологій циркулярної економіки, поєднані з істотним скороченням надмірного споживання, характерного для суспільств масового споживання.

6. Посилення дефіциту фінансових коштів в умовах зростання попиту на інвестиційні ресурси для забезпечення сталого розвитку і витрат на цілі безпеки.

Процеси кардинальних системних трансформацій не бувають безкоштовними, навіть коли вони користуються тотальною суспільною під-

¹⁴ Lin D., Wambersie L., Wackernagel M. Estimating the Date of Earth Overshoot Day 2023. Global Footprint Network, Earth Overshoot Day, May 2023. URL: <https://www.overshootday.org/content/uploads/2023/06/Earth-Overshoot-Day-2023-Nowcast-Report.pdf>

¹⁵ Щоб визначити дату Дня перевищення межі ресурсного потенціалу Землі, незалежний аналітичний центр Global Footprint Network на основі Національних рахунків екологічного сліду і біомісткості розраховує кількість днів, які біомісткість Землі може забезпечити для споживання.

¹⁶ Armstrong M. Earth Overshoot Day Is Coming Sooner and Sooner. *statista*. 2023. Jun 05. URL: <https://www.statista.com/chart/15026/earth-overshoot-day-comes-sooner-every-year/> (дата звернення: 06.06.2023).

¹⁷ Ecological Footprint Initiative, and Global Footprint Network. National Footprint and Biocapacity Accounts, 2023 edition. *York University, Footprint Data Foundation*. URL: <https://data.footprintnetwork.org> (дата звернення: 01.11.2023).

Таблиця 3. Оцінка рівнів резерву (дефіциту) біомісткості в окремих країнах світу станом на 2023 р.

Країни, які мають резерв біомісткості (biocapacity reserve)	Перевищення (+) розміром резерву розміру екологічного сліду (ecological footprint), %	Країни з дефіцитом біомісткості (biocapacity deficit)	Перевищення (-) розміром екологічного сліду (ecological footprint) розміру резерву, %
Бразилія	219	Румунія	-13
Намібія	146	Болгарія	-18
Фінляндія	129	Чилі	-20
Австралія	87	Білорусь	-35
Канада	84	Молдова	-36
Колумбія	73	Угорщина	-55
Ангола	73	Нігерія	-77
Аргентина	63	Франція	-80
Швеція	58	Малайзія	-98
Нова Зеландія	53	Австрія	-100
Венесуела	33	Мексика	-100
РФ	30	США	-110
Норвегія	29	Туреччина	-120
Естонія	25	Польща	-150
Україна	8	Греція	-160
Казахстан	1	Іспанія	-170
		Німеччина	-190
		Індія	-200
		Алжир	-240
		Велика Британія	-240
		Швейцарія	-250
		Іран	-320
		Китай	-340
		Італія	-350
		Єгипет	-410
		Нідерланди	-460
		Японія	-570
		Саудівська Аравія	-720
		Південна Корея	-810
		Об'єднані Арабські Емірати	-1500
		Ізраїль	-1600
		Сінгапур	-6100
Світ у цілому		-70	

Джерело: адаптовано автором за: Ecological Footprint Initiative, and Global Footprint Network. National Footprint and Biocapacity Accounts, 2023 edition. York University, Footprint Data Foundation. URL: <https://data.footprintnetwork.org> (дата звернення: 01.11.2023).

тримкою. Нинішній перехід у напрямі моделі сталого розвитку може стати особливо вибагливим у цьому сенсі. Хоча існують різні оцінки з цього приводу, які дуже різняться, у цілому не підлягає сумніву, що так званий «новий зелений курс» (New Green Deal) коштуватиме в довгостроковому періоді сум, які вимірюються трильйонами доларів або євро¹⁸. Однак мобілізація таких додаткових ресурсів може виявитися дуже проблематичною за «мультикризового» стану світової системи, а особливо кризи міжнародної безпеки, яка також потребуватиме величезних додаткових витрат на безпекові цілі. Це не може не спричинити істотних відхилень у потоках міжнародної допомоги і, напевно, призведе до зменшення обсягів коштів, які можна буде направити на програми екологічного плану і сталого розвитку в цілому.

У цьому контексті політика вприскування в економіку додаткових кредитних ресурсів задля підтримки економічної динаміки і процесу інновацій стала однією з важливих характеристик політики «байденоміки» (Bidenomics)¹⁹, яка розрахована на те, що майбутні доходи від новітніх технологій і зумовленого ними нового рівня економічної ефективності збалансують значні витрати й фінансові дисбаланси в поточному періоді. Проте це шлях, повний ризиків макроекономічного зриву, про які свідчить підвищений рівень інфляції у США, що не спадає до звичних рівнів²⁰ навіть в умовах безпрецедентно швидкого підвищення з бе-

¹⁸ У лютому 2019 р. American Action Forum оцінив, що план, передбачений внесеним у цьому самому році законопроектом Окасіо-Кортеса — Марки (A. Ocasio-Cortez — Ed Markey), спрямованим на ліквідацію викидів вуглецю й перебудову економіки США (згодом так і не прийнятим), міг коштувати від 52 трлн до 93 трлн дол. протягом десятиліття, що включало вартість шести елементів витрат: 1) низьковуглецева електромережа, 2) транспортна система з нульовими викидами, 3) гарантовані робочі місця, 4) універсальна охорона здоров'я, 5) гарантована екологічність житла, 6) продовольча безпека (Doug Holtz-Eakin. How Much Will the Green New Deal Cost? *aspeninstitute*. 2019. Jun 11. URL: <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/how-much-will-the-green-new-deal-cost/> (дата звернення: 20.10.2023)). Ухвалений у ЄС більш реалістичний European Green Deal, який ставить за мету досягнення вуглецевої нейтральності й сфокусований на меншому обсязі цілей, ніж американський план 2019 р., фіксує, що досягнення встановлених до 2030 р. цілей кліматичної і енергетичної політики вимагатиме додаткових інвестицій у розмірі 260 млрд євро на рік (Financing the green transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism. Brussels, Press release. 2020. Jan 14. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_17 (дата звернення: 20.10.2023)).

¹⁹ Цей термін — не мій винахід, він є офіційним терміном, який активно використовується на офіційному веб-порталі Президента США — The White House Briefing Room (URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/>).

²⁰ Протягом 10 років (з грудня 2010-го по грудень 2020 р.) річний (сезонно не скоригований) рівень Індексу споживчих цін для всіх міських споживачів коливався в межах 0,8—3,0 %, а з 2021 р. (початку діяльності адміністрації Дж. Байдена) уже у квітні 2021 р. — зріс до 4,2 %, продовжуючи зростати до пікового значення 9,1 % в червні 2022 р. і, навіть після вжиття монетарних антиінфляційних захо-

резня 2022 р. облікової ставки ФРС до безпрецедентних після 2001 р. рівнів²¹, а також швидко зростаючий рівень внутрішнього державного боргу США²². Ці процеси, урешті-решт, поступово розмивають довіру до американського долара як оплоту фінансової стабільності.

Але якщо для США макроекономічні ризики пов'язані головним чином з монетарним виміром (інфляція, борги) за досить сприятливої економічної динаміки виробництва, то для ЄС та його економічного «локомотива» Німеччини проблема полягає в загрозі економічної стагнації²³, спричиненої підвищеною обліковою ставкою Європейського центрального банку 4,0—4,75 % (залежно від виду операцій) для боротьби з інфляцією і порушенням економічних зв'язків зі Сходом (РФ і Китаєм).

Зазначені макроекономічні ускладнення в провідних економіках Заходу (Півночі) навряд чи можуть не позначитися на обсязі ресурсів, доступних для постійного фінансування в потрібних обсягах витрат одночасно у сфері інноваційних перетворень, структурних змін у економіці, соціального захисту вразливих груп населення, які збільшуватимуться в ході реформ, а також істотно зростаючих оборонних витрат. Нарешті, зазначимо, що окреслені фактори посилення невизначеності, ризиків і загроз не діють автономно: вони **взаємодіють з можливими кумулятивними (резонансними) ефектами**, які майже неможливо передбачити.

дів, знизився лише до 3,0 % в червні 2023 р., знову піднявшись до 3,7 % у серпні й вересні 2023 р. (Chained Consumer Price Index for All Urban Consumers (C-CPI-U) and the Consumer Price Index for All Urban Consumers (CPI-U): U.S. city average, all items index, September 2023. U.S. Bureau of Labor Statistics. URL: <https://www.bls.gov/news.release/cpi.t05.htm> (дата звернення: 02.11.2023)).

²¹ 3 17 березня 2022-го по 14 грудня 2022 р. ФРС підняла federal funds target rate з 0,25—0,50 % до 4,25—4,50 % і 26 липня 2023 р. далі до 5,25—5,50 % (Tepper T., Curry B. Federal Funds Rate History 1990 to 2023. *Forbes Advisor*. 2023. Oct 17. URL: <https://www.forbes.com/advisor/investing/fed-funds-rate-history/> (дата звернення: 02.11.2023)).

²² Обсяг валового федерального публічного боргу США (gross federal public debt) станом на 30 вересня 2023 р. досяг 33,2 трлн дол., тоді як на аналогічну дату 2009 р. він складав утричі меншу величину — 11,9 трлн дол. (U.S. Department of Treasury. Historical Debt Outstanding. *FiscalData*. URL: <https://fiscaldata.treasury.gov/datasets/historical-debt-outstanding/historical-debt-outstanding> (дата звернення: 02.11.2023)).

²³ Темп зростання ВВП 27 країн ЄС, який у I кварталі 2022 р. складав і без того малу величину в 0,7 %, у III кварталі 2023 р. знизився до 0,1 %, а в єврозоні й країні — економічному лідері Німеччині взагалі вийшов на від'ємні показники (–0,1 %) (*eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/> (дата звернення: 02.11.2023)).

СПЕЦИФІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ КАРДИНАЛЬНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ

Наведені глобальні тенденції справлятимуть дуже істотний вплив на повоєнний розвиток економіки України, проте він буде специфічним — відповідно до існуючих у країні та її економіці відносно сильних і слабких сторін, наявних умов для використання потенційних переваг і нейтралізації ризиків та загроз. З позиції екологічних аспектів розвитку Україна стикатиметься з перспективою дещо вищих, ніж у середньому, рівнів зростання середньої температури. За оцінками Climate Impact Lab ²⁴, у 2020—2039 рр. середня температура в Україні зросте на 2°C порівняно з середнім рівнем 1986—2005 рр. (тобто більше, ніж у США, Канаді, більшості країн Західної Європи, Китаї, Індії, Австралії і країнах Екваторіальної та Південної Африки, де буде +1°C). А в період 2040—2059 рр. це перевищення історичного рівня температури становитиме вже 3°C, тоді як у США, Канаді, Китаї, більшості країн Європи, РФ — +2°C, Аргентині, Бразилії, Індії, Австралії, країнах Екваторіальної Африки — +1°C. Такі кліматичні процеси зумовлюватимуть значний ризик настання посух на території України, про що свідчать дані американського World Resources Institute стосовно ранжирування 138 країн світу за рівнем ризику посух (табл. 4).

Безумовно, істотне зростання температурного рівня і пов'язаних з ним стихійних лих не може не позначатися на економічній діяльності в цілому, а особливо на аграрному секторі, й вимагатиме відповідних адаптаційних заходів структурного характеру. Водночас слід зазначити, що Україна перебуває у відносно кращому порівняно з багатьма іншими країнами світу становищі за параметром біомісткості свого національного середовища (див. табл. 3). Це дещо полегшуватиме проблему адаптації до дефіциту необхідних для розвитку природних ресурсів. Ризики, пов'язані з фрагментацією глобального економічного простору, проявлятимуться в умовах України, скоріш за все, менш виразно, ніж у багатьох інших країнах світу, активно залучених у глобальні й макрорегіональні ланцюги створення вартості. Дані СОТ ²⁵ показують, що Україна займає ледь помітне місце в глобальних потоках проміжних виробів у рамках виробничих ланцюгів: станом на 2021 р. — 0,54 % в експорті й 0,25 % — в імпорті. За обсягами поставок цих виробів вона поступається, наприклад, Китаю — відповідно, у 28 і 64 рази, а В'єтнаму (дедалі більш активному учаснику ГЛСВ) — у 2,6 і 9 разів. Але головна проблема полягає не в мінімаль-

²⁴ Ця неурядова дослідницька установа США із завданням вимірювання наслідків кліматичних змін заснована групою відомих освітніх і дослідницьких організацій, включаючи Інститут енергетичної політики Чиказького університету і Каліфорнійський університет (Берклі) (Climate Impact Map. *Climate Impact Lab*. 2022. Nov 10. URL: <https://impactlab.org/map/> (дата звернення: 28.10.2023)).

²⁵ World Trade Statistical Review 2023. WTO, 138 p., P. 129—136. Tables A65, A66. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

Таблиця 4. Країни з найвищими ризиками посух
за даними рейтингу World Resources Institute

Місце	Країна	Сукупний індикатор	Секторальні індикатори		
			сільське господарство	побутовий сектор	промисловість
1	Молдова	4,08	4,09	4,09	4,08
2	Україна	4,03	4,16	3,95	4,02
3	Бангладеш	3,95	3,96	3,84	3,80
4	Індія	3,80	3,81	3,69	3,68
5	Сербія	3,76	3,96	3,79	3,76
6	Сирія	3,72	3,74	3,38	3,67
7	Марокко	3,67	3,68	3,59	3,48
8	Румунія	3,64	4,09	3,58	3,52
9	Гаїті	3,64	3,65	3,62	3,14
10	Індонезія	3,64	3,67	3,52	3,40

Джерело: адаптовано автором за: World Resources Institute. 4.0 Drought Risk Country Rankings. *AQUEDUCT*. 2023. Aug 16. URL: <https://www.wri.org/applications/aqueduct/country-rankings/?indicator=drd> (дата звернення: 17.10.2023).

ній інтеграції у ГЛСВ, а в структурі участі в них. Для України характерним є більше ніж дворазове (2,05) перевищення обсягу експорту проміжних виробів над їх імпортом (для порівняння: у Китаї коефіцієнт співвідношення експорту та імпорту таких виробів становить 0,90, а у В'єтнамі — 0,59; у країнах ЄС з Центральної та Східної Європи, зокрема, у Болгарії — 1,07, Польщі — 0,87, Румунії — 0,85, Словаччині — 0,74, Словенії — 0,85, Чехії — 0,99, Угорщині — 0,94). Дані показники засвідчують **архаїчність структури включення України у світове господарство**, коли країна переважно експортує надлишкові для внутрішнього ринку проміжні товари (сировину або оброблені товари з незначною доданою вартістю), тоді як належний попит на імпортні проміжні вироби відсутній унаслідок недорозвинутості вищих щаблів обробної промисловості. З такою структурою зовнішніх торговельних зв'язків дуже важко говорити про інтегрованість у міжнародні виробничі мережі, і це буде значним ускладнюючим чинником при перспективному входженні економіки країни в єдиний економічний простір Євросоюзу.

Таку структурну архаїчність непросто подолати, особливо в умовах, коли Україна практично втратила роль потенційного транзитера по лінії Схід — Захід через, напевно, тривалий деструктивний вплив російського фактора і фактичного закриття східного економічного кордону²⁶. А отже,

²⁶ З економічної історії добре відомо, що найбільш швидкого економічного розвитку досягали країни або міста, розташовані саме на перетині великих торговельних шляхів.

для нас головний ризик полягає не в дезінтеграції ГЛСВ, а в тому, що країна може опинитися в **стратегічно не надто сприятливому для швидкого розвитку просторовому положенні**. І потрібно буде знайти ті сфери докладання зусиль, які могли б компенсувати цю недостатність. Очевидно, що такі пошуки мають вестися насамперед у сферах, які найбільше прогресують у інноваційному відношенні, є локомотивами сучасної глобальної технологічної революції.

Війна в Україні призвела до масштабних руйнувань виробничих потужностей і економічної інфраструктури. Але, попри колосальні втрати, ця обставина може мати різні наслідки залежно від умов і політики повоєнного розвитку. В певному сенсі руйнування є розчищенням поля для модернізації на якісно новій технологічній і структурній основі. Перепопи для інновацій, закладені в інерції старих структур, тут значно зменшуються: у формулі шумпетеріанського «творчого руйнування» її друга частина вже значною мірою просунулася вперед, і логічним кроком буде синхронізація процесів творення з процесами руйнування — через відновлення виключно на основі новітніх технологій. Проте така синхронізація зовсім не виглядає гарантованим процесом. Йому перешкоджатиме низка надзвичайно гострих дефіцитів усередині країни, серед яких найбільш очевидним є брак кваліфікованих фахівців, спроможних генерувати і поширювати інновації. І справа тут не лише у великій кількості українців, які виїхали за кордон з початку війни, і не тільки в тому, що повернуться після війни, напевно, далеко не всі. Проблема насамперед у тому, що є ризик, що за кордоном залишиться найбільш кваліфікована, креативна і затребувана західноєвропейським або американським ринком частина мігрантів, яка зуміла знайти собі гідні умови професійної самореалізації і життя в більш комфортних і безпечних умовах²⁷.

Проте це не єдиний чинник ризику. Значні втрати добробуту в період війни для великої частини населення України істотно загострюють проблему ефективного попиту на нові товари і послуги, фокусуючи попит передусім на предметах першої необхідності. Як наслідок, процес інновацій може стикнутися з феноменом недостатнього споживчого попиту на нові продукти, які, як правило, є більш дорогими у початкові періоди освоєння ринку і лише згодом дешевшають у міру розширення сфери збуту й удосконалення технологій виробництва і маркетингу. Тут не обійтися без спеціальних програм стимулювання з боку держави попиту на новітні товари і послуги.

Нарешті, здійсненню реального переходу на інноваційний шлях розвитку перешкоджатиме і багаторічна (фактично понад 40 років — з часів пізнього СРСР) інерція реального негативного ставлення до вітчизняної науково-технологічної сфери не лише з боку уряду, але й суспільства в цілому, яке проявилось не тільки в значному падінні доходів її працівників

²⁷ До такого висновку спонукає і реальний досвід інтеграції у ЄС нових членів з 2004 р., коли в більшості нових країн-членів спостерігався інтенсивний процес еміграції висококваліфікованих фахівців.

відносно середньої по країні величини, але й у зниженні їх соціального статусу. Без зміни цього ставлення Україні буде практично неможливо здійснити ендегенно обумовлений технологічний прорив.

Нарешті, дуже серйозною загрозою стане значний дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для відбудови і перетворень. Україна стикнеться з одним з найбільших порівняно з багатьма іншими країнами світу ризиків нестачі фінансових ресурсів, необхідних для успішного розвитку і кардинальної зміни структури економіки на інноваційній основі. У цьому контексті слід зазначити, що війна стала потужним чинником кардинального збільшення фінансової залежності від інших країн і міжнародних інституцій. За період з 24 лютого 2022-го по 31 липня 2023 р. на допомогу Україні в стані війни було загалом направлено 250,53 млрд євро, з яких лівова частка припадає на ЄС та його інститути, а також англосаксонські країни (табл. 5). Наведені суми допомоги не дають повного уявлення про обсяг таких витрат, адже в них не враховано ті, що нині пропонуються на 2024 р. і подальший період, але все ще перебувають у процесі обговорення або ухвалення, тобто не враховано пропозиції Адміністрації Президента США щодо пакета допомоги, поданого на розгляд Конгресу США, який передбачає виділення Україні 61,4 млрд дол.²⁸, а також ухваленого рішення Європейського парламенту (17 жовтня 2023 р.) щодо допомоги Україні в процесі відновлення, відбудови й модернізації у обсязі 50 млрд євро на наступні чотири роки в рамках нового інструменту Ukraine Facility²⁹. У 2024 р. фінансування загального фонду державного бюджету планується за рахунок зовнішніх державних запозичень у сумі 1 527 225 млн грн³⁰, що, за прогнозним курсом гривні до долара, закладеним у розрахунки бюджету на 2024 р. (41,4 грн / дол.), складе 36,9 млрд дол., а за поточним на 1 листопада 2023 р. офіційним курсом — 42,1 млрд дол.

Після завершення війни потреба України в зовнішньому фінансуванні може ще збільшитися. Попереднє оцінювання необхідних для відновлення коштів, здійснене в березні 2023 р. спільно Світовим банком, Урядом України, ЄС і ООН³¹, вказує на потребу 411 млрд дол. станом на

²⁸ What's in Biden's \$106 billion supplemental funding request. *Reuters*. 2023. Oct 20. URL: <https://www.reuters.com/world/us/whats-bidens-106-billion-supplemental-funding-request-2023-10-20/#:~:text=The%20request%20includes%20money%20to,of%20the%20deadly%20drug%20fentanyl> (дата звернення: 31.10.2023).

²⁹ A long-term solution for Ukraine's funding needs. Press releases 17-10-2023. *NEWS European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231013IPR07125/a-long-term-solution-for-ukraine-s-funding-needs> (дата звернення: 31.10.2023).

³⁰ Проект Закону про Державний бюджет України на 2024 рік. Пояснювальна записка. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796>

³¹ Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment. February 2022 — February 2023. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations, March 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Таблиця 5. Обсяги допомоги Україні з 24 лютого 2022 р., млрд дол.

Країна, група	Зобов'язання			
	фінансові	гуманітарні	військові	сукупні двосторонні
<i>Країни-члени та інститути ЄС</i>	83,39	8,23	40,30	131,93
Країни-члени	6,31	6,09	34,70	47,11
Інститути	77,08	2,14	5,60	84,82
<i>Англосаксонські країни у тому числі</i>	33,91	4,55	50,78	89,23
США	23,85	3,54	42,10	69,48
Велика Британія	6,63	0,56	6,58	13,77
Канада	3,43	0,35	1,66	5,45
<i>Інші країни-донори у тому числі</i>	9,36	3,56	3,81	16,73
Японія	5,49	0,99	0,03	6,51
Норвегія	3,55	0,21	3,69	7,45
Швейцарія	0,04	2,05	0,00	2,09
<i>Багатосторонні донори</i>	12,62	0,02	0,00	12,64
МВФ	3,13	0,00	0,00	3,13
ЄБРР	2,71	0,00	0,00	2,71
ООН	0,05	0,02	0,00	0,07
Група Світового банку	6,73	0,00	0,00	6,73

Джерело: складено автором за [28].

23 лютого 2023 р., і цей обсяг, напевно, істотно зросте на кінець 2023 р. Виділення таких значних коштів одній країні є серйозною проблемою для донорів як суто з фінансової, так і з політичної точки зору. Адже, відповідно до даних Комітету з питань сприяння розвитку (Development Assistance Committee) ОЕСР³², у 2022 р. Україна отримала в цілому 16,1 млрд дол. по каналах офіційної допомоги розвитку (ОДР), що становило 16,2 % сукупної суми ОДР у цьому році й перевищувало суму допомоги, пов'язаної із заходами COVID-19 усім країнам світу (11,2 млрд дол.), а також другу за розміром у історії ОДР суму, яка надавалась окремій країні протягом одного року (після Іраку 2005 р. — 27,4 млрд дол.)³³. Подальше збільшення потоку коштів в Україну на фоні зростаючих потреб у фінансах ОДР для країн, що розвиваються, які стикаються з низкою дуже складних для ви-

³² ODA Levels in 2022 — preliminary data. Detailed summary note. OECD — Paris, 12 April 2023. URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/ODA-2022-summary.pdf>

³³ Carey E., Desai H., Ahmad Y. Tracing the impacts of Russia's war of aggression against Ukraine on official development assistance (ODA). *Development Co-operation profiles*. 2023. Sep 04. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2dcf1367-en/images/pdf/dcd-2023-413-en.pdf>

рішення завдань адаптації до кліматичних змін, реагування на підвищення епідемічних загроз, боротьби з голодом і бідністю тощо, може стати гострою політичною проблемою.

Можливості залучення зовнішніх надходжень для розвитку країни можна було б істотно розширити за рахунок країн Східної Азії, які накопичили значні фінансові ресурси і шукають сфери їх прибуткового застосування. Проте тут, очевидно, існуватимуть вагомні перешкоди політичного плану, пов'язані з інерцією сприйняття ризиків, зумовлених війною і українсько-російським протистоянням. Особливе значення тут матиме здатність нормалізувати українсько-китайські відносини, які зазнали значущих втрат у ході поглиблення глобальної безпекової кризи і війни з РФ. У цьому контексті ризики, що виникають у контексті зміни глобального співвідношення сил, про що вже йшлося, матимуть системно важливе значення.

За всієї вагомості українського європейського вибору було б недалекоглядним робити його єдиною доступною можливістю інтенсивного контакту зі світовою економікою, яка швидко змінюється і, з високою часткою ймовірності, зміниться докорінно в прийдешні два-три десятиліття. Нерозумно будувати свою стратегію виключно виходячи зі спогадів про минуле і уявлень про сьогодення: нам необхідне реалістичне уявлення (однак не марення) про майбутнє. Ігнорувати процес швидкого сходження нових глобальних лідерів, зміни просторового ландшафту світової економіки означає торувати свій шлях у глухий кут, позбавляти свій розвиток стійкості до неочікуваних змін.

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ефективні відповіді на глобальні виклики в принципі не можуть бути знайдені поза стратегічним баченням майбутнього — свого і світу. Проте український потенціал забезпечення стійкого стратегічно орієнтованого розвитку на сьогодні обмежений, що є наслідком не лише руйнівних військових дій, оскільки обмеження закладено в самій моделі стратегування економічного розвитку, якої традиційно дотримується Україна, та її явній неефективності. За загальною кількістю офіційних документів, що містять назву «стратегія», Україна, мабуть, є одним із світових лідерів; немає дефіциту посилянь на стратегії і в публічних дискурсах. Проте в практичній площині в наявності виразний дефіцит стратегічної поведінки ключових зацікавлених осіб (стейкхолдерів), які діють майже виключно в опортуністичній манері, з орієнтацією на досягні короткострокові цілі. Такий стан є наслідком серйозного розриву між процесами, що відбуваються на вищих щаблях ієрархії державного управління і

внизу — на місцях, у сфері діяльності бізнесу і домогосподарств. Імпульси, які генеруються на вищому рівні й мають формально стратегічне забарвлення, у міру просування донизу втрачають більшу частину своєї вихідної енергії і часто сприймаються як ідеологічний антураж, який мало впливає на зміни в реальному житті. Такі посили згори громадяни можуть підтримувати під час проведення соціологічних опитувань, але від цього вони не перетворюються на працюючі механізми, які зумовлюють зміну економічної поведінки.

Це небезпечний феномен, який може поставити під сумнів перспективи повоєнного відновлення і успішної інтеграції у структури Європейського Союзу, якщо тільки не вжити ефективних заходів з коригування такого стану. Більше того, останній може загрожувати переважанням процесів руйнування над процесами створення — що зробить саму ідею моделі стійкого розвитку нездійсненною. Парадоксальним чином така неадекватність стратегування розвитку співіснує з виразно активним станом громадянського суспільства, яке своїми ініціативами часто компенсує стратегічну недостатність на макрорівні.

Для коригування такого становища необхідно переглянути самі основи політики стратегування економічного розвитку, які сьогодні у своїх базових компонентах мало чим відрізняються від технологій радянської доби: усе те ж саме переважання декларативності цілей над їх реальною оцінкою з позиції наявних і потенційних можливостей суспільства; усе та ж сама замкнена процедура складання стратегій переважно в замкненому колі допущених до цього осіб без проведення широких публічних дискусій і взяття до уваги думок, які йдуть урозріз із офіційною парадигмою; усе та ж сама відсутність аналізу реальних якісних альтернатив розвитку³⁴, а отже, і відсутність місця для аналізу можливих шоківих подій у розвитку, настання несподіваних зривів і реверсивних трендів; усе те ж саме домінування суто бюрократичних підходів до наповнення програм економічного розвитку конкретикою, яке відбувається головним чином методом «скірдування» пропозицій з різних кінців — без розуміння їх взаємозв'язку і взаємовпливу на стадії виконання; усе той же самий брак розуміння, яким чином ефективно зв'язати бюрократично окреслені проекти розвитку з ринковим середовищем і ринковими стимулами.

Розв'язання названих проблем і суперечностей потребує кардинальної зміни самого методологічного підходу до стратегування економічного розвитку в умовах значного зростання рівня невизначеностей, ризиків і загроз різних рівня й масштабу. Це є надзвичайно складною проблемою, яка, напевно, потребує окремого дослідження, тому в даному контексті

³⁴ Різні варіанти, які, як правило, присутні в різних офіційних документах, що мають прогностичний або програмний характер, здебільшого являють собою незначні варіації у певних кількісних вхідних параметрах моделі майбутнього розвитку, що істотно не можуть впливати на якісні характеристики такого розвитку.

обмежимося лише формулюванням декількох принципів, що мають, на наш погляд, лежати в основі такої зміни методів стратегування стійкого економічного розвитку.

1. Слід відмовитися від домінуючого фокусування стратегічних документів, які програмують економічний розвиток на тривалу перспективу, на складанні переліків конкретних економічних проєктів, які в умовах швидких змін і високого рівня невизначеності дуже скоро перестають бути актуальними. Збереження проєктної конкретики має сенс виключно по відношенню до *найбільш масштабних, системно значущих, комплексних (міжгалузевих чи міжсекторальних) проєктів із значним інфраструктурним навантаженням* — що дійсно потребує активної координуючої ролі держави. Абсолютна ж більшість комерційно придатних проєктів розвитку має генеруватися саме на тому щаблі, де є найбільший рівень компетенції щодо їх адекватної розробки і визначення методів імплементації. Державні програми не повинні бути товстими grosбухами з компіляцією сотень різних проєктів, щодо ефективного управління якими у держави та її апарату немає ані належних людських, організаційних та інформаційних ресурсів, ані наявних коштів.

2. Філософія складання стратегій стійкого економічного розвитку повинна фокусуватися не на наборі проєктів, а на створенні *екосередовища розвитку*, яке спонукатиме стейкхолдерів різних рівня і сфер діяльності до інноваційно активної поведінки, підвищенні їх здатності генерувати на своєму рівні ефективні відповіді на нові виклики розвитку, нові ризики і загрози. Така філософія зовсім не означає «розбукання» різного роду привілеїв і пільг, які в минулому, як правило, виснажували державні фінанси без помітного позитивного результату в аспекті інноваційності й економічної ефективності. Для такої нової філософії стратегування абсолютно необхідно мати в країні ефективну систему інститутів сприяння розвитку, які в правовому й організаційному відношенні будуть відокремлені від державного апарату, але не від визначених законом асигнувань з державного чи місцевих бюджетів, призначених на цілі розвитку. Такі організації сприяння розвитку, досвід яких добре відомий на прикладі багатьох успішних у економічному плані країн, можуть бути державними, напівдержавними або мати статус публічних компаній (залежно від специфіки сфери діяльності й наявних економічних інтересів і передумов). При цьому за будь-яких обставин вони повинні бути відкритими для публічного контролю в аспекті їх управління (наявність наглядових рад з не залежними від менеджменту учасниками, більш жорсткі стандарти звітності й публічної відкритості інформації про діяльність) — з метою мінімізації ризиків корупції та нецільового використання коштів.

3. Необхідно кардинально підвищити рівень взаємодії державних структур, бізнес-структур і суспільства в процесі визначення стратегічних орієнтирів розвитку шляхом інституціоналізації механізмів такої взаємодії —

утворення незалежних соціальних платформ для обговорення ключових проблем суспільно-економічного розвитку, що унеможливлювало б повну концентрацію владних повноважень на боці сил, які перемогли на виборах і потім діють на основі принципу «переможець отримує все» (the winner takes it all). Наявні механізми індивідуальних звернень громадян або публічно відкритих електронних петицій є важливими, але недостатніми елементами цієї системи впливу громадськості на державу, ефективність яких легко нівелюється існуючими бюрократичними можливостями.

4. У основу ефективної системи реагування суспільства і бізнесу на нові виклики й загрози має бути покладений **принцип багаторівневого управління (multilevel governance)**, який уже багато років розроблений і впроваджений у практику управління в країнах Заходу, і передусім у ЄС. Він не є рівнозначним процесу децентралізації, хоча й має цей процес як одну з важливих передумов, адже передбачає не лише відмову уряду від певних функцій з переданням їх на місце, а й постійну взаємодію, взаємообмін інформацією і взаємне сприяння в реалізації цілей відповідного рівня з метою досягнення суспільної синергії.

5. Ефективні відповіді на зростаючі ризики і загрози навряд чи будуть можливими в умовах низького рівня довіри населення до державних інститутів. Недовіра як прямий наслідок тривалого періоду високої корупції і використання влади заради персонального збагачення (навіть в умовах війни!) істотно послаблює потенціал ефективного реагування суспільства, породжує інертність і пасивність, зменшує бажання брати участь у розвитку країни своїми особистими зусиллями і коштами. Цю хворобу навряд чи можна подолати за рахунок інтенсифікації пропаганди. Для цього потрібні активне залучення громадян до публічної діяльності в різних форматах і на різних рівнях, готовність слухати й чути різні думки, навіть якщо вони істотно різняться. І саме це — один з найважливіших компонентів процесу, який має назву «європеїзація».

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки.

1. Світ переживає період переходу до якісно нового глобального устрою, що зумовлено складним поєднанням і взаємодією низки потужних чинників природного, технологічного й суспільно-політичного характеру. Цей перехід має незворотний вектор і відбуватиметься протягом відносно тривалого (два-три десятиліття) періоду часу, необхідного для здійснення й консолідації відповідних системних і структурних змін, генерування істотних невизначеностей, ризиків і загроз, які потребуватимуть адекватних відповідей. Це істотно підвищує значення параметрів стійкості (resilience) соціально-економічних систем.

2. Глобальний перехідний процес має надзвичайно комплексний характер і веде до переосмислення методологічних підходів, що лежать у

основі формування політики і стратегії економічного розвитку, вироблення нетрадиційних підходів і принципів. Дуже важливим принципом стає розуміння процесу змін як нелінійного за своїм характером і такого, у якому відбувається складне поєднання процесів руйнування й творення.

3. Процес глобального переходу (транзиту) супроводжується істотними змінами в глобальному співвідношенні економічних сил, спричиняє кардинальні зміни в системі глобальних і макрорегіональних виробничих ланцюгів і ринків, істотні зрушення в структурах економіки за рахунок нових видів технологій, економічної діяльності й нових принципів ефективності її просторового розміщення. Ці процеси, які мають істотний взаємовплив, суттєво посилюються загрозливими змінами природно-кліматичного характеру, що веде до помітного зростання рівня невідзначеності в розвитку.

4. Ключові глобальні виклики, ризики і загрози матимуть істотний вплив на економічний розвиток України в повоєнний період. Проте в ряді аспектів він буде специфічним, що потребуватиме застосування не лише глобально узгоджених підходів реагування, але й ендогенно генерованих — з урахуванням специфіки прояву ризиків, загроз і наявних ресурсів, які можуть бути залучені для відповіді. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують: перспектива можливого посилення посух в Україні, що суттєво ускладнить розвиток аграрного сектору, наявність архаїчної структури включення в міжнародний обмін, можливість втрати або значного зменшення наявних раніше переваг, як то транзитного потенціалу по лінії Схід — Захід, недостатність процесу розвитку власного науково-технологічного потенціалу і еміграція в умовах війни й після неї висококваліфікованих працівників.

5. Наявні в Україні засади формування стратегій економічного розвитку є неефективними і морально застарілими. Вони мають бути істотно скориговані в напрямі перенесення фокуса з компіляції конкретних проєктів і заходів на активне формування сприятливого екосередовища розвитку, створення і поширення інститутів сприяння розвитку, впровадження в систему управління принципів багаторівневого управління, значного збільшення міри відкритості процесів державного управління для взаємодії з недержавними учасниками (стейкхолдерами). Ця оновлена система не зможе ефективно функціонувати без кардинального посилення рівня довіри населення до державних інститутів у процесі очищення державного управління від корупції і використання влади в егоїстичних приватних цілях.

Статтю підготовлено в рамках НДР «Виклики та перспективи стійкого зростання економіки України у повоєнний час» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (2023—2025 рр.) (державний реєстраційний № 0123U100175).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції. Моногр. За ред. А.А. Гриценка. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2022. 628 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Еc-superech-globaliz-ta-localiz-v-umovah-gibryd-viyny.pdf>
2. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наук. доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf>
3. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Історія Сингапуру: 1965—2000. КМ-БУКС, 2016. 760 с.
4. Davies R.W. The Era Global Transition: Crises and Opportunities in the New World. New York, Palgrave Macmillan, 2012.
5. China's Challenges and International Order Transition: Beyond «Thucydides's Trap». Huiyun Feng, Kai He (Eds.). Ann Arbor, University of Michigan Press, 2020. <https://doi.org/10.3998/mpub.11353648>
6. Power, Order, and Change in World Politics. G.J. Ikenberry (Ed.). New York, Cambridge University Press, 2014. 10 p. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/72749/frontmatter/9781107072749_frontmatter.pdf
7. Hammes T.X. Deglobalization and International Security. Amherst, New York, Cambria Press, 2019. 290 p. URL: <https://www.cambriapress.com/pub.cfm?bid=749>
8. Re-globalization: New Frontiers of Political, Economic and Social Globalization. R. Benedikter, M. Gruber, I. Kofler (Eds.). Abingdon, Oxon; New York, NY, Routledge, 2022. 234 p. URL: <https://www.routledge.com/Re-Globalization-New-Frontiers-of-Political-Economic-and-Social-Globalization/Benedikter-Gruber-Kofler/p/book/9780367642884>
9. Dauvergne P., Shipton L. Global Environmental Politics in a Turbulent Era. Northampton, Edward Elgar Publishing, 2023. 252 p. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/global-environmental-politics-in-a-turbulent-era-9781802207132.html>
10. Swilling M. The Age of Sustainability: Just Transitions in a Complex World. London; New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020. 78 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/337096606_The_Age_of_Sustainability_Just_Transitions_in_a_Complex_World
11. Birch K. Neoliberal Bio-Economies: The Co-Construction of Markets and Natures. Cham, Springer International Publishing, 2019. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-68944-5_3
12. Friesen K.M. Energy, Economics, and Ethics: The Promise and Peril of a Global Energy Transition. London, Rowman and Little field International Limited, 2020. 199 p.
13. Cassoret B. Energy Transition. Boca Raton, CRC Press, 2021.
14. Economic Transition and International Business: Managing Through Change and Crises in the Global Economy. E. Milliot, S. Nivoix (Eds.). New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.
15. Smil V. Grand Transitions: How the Modern World was Made. New York, Oxford University Press, 2020. 338 p.
16. Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress. Vol. 1: Socio-economic transformations; Vol. 2: Political regula-

- tions, governance and societal transformations; Vol. 3: Transformations in norms, values, cultures. Cambridge University Press, 2018.
17. Laurent É. Measuring Tomorrow: Accounting for Well-being, Resilience, and Sustainability in the Twenty-first Century. Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2018.
 18. Stuart D., Gunderson R., Petersen B. The Degrowth Alternative: a Path to Address Our Environmental Crisis? London; New York. NY, Routledge, Taylor & Francis Group, 2021. 98 p.
 19. Meadows D.H, Meadows D.L., Randers J. et al. The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York, Universe Books, 1972.
 20. Meadows D., Randers J., Meadows D. Limits To Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing, 2004. 363 p. URL: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf>
 21. Arthur W.B. Complexity and the Economy. Oxford, Oxford Economic Press, 2015. 211 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=AOxjBAAQAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 22. Beinhocker E.D. The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics. Boston; Massachusetts, Harvard Business School Press, 2006. 527 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eUoolrxSFy0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 23. Hidalgo C.A., Hausmann R. The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity. Cambridge; MA, MIT Press, 2011. 71 p. URL: https://growthlab.hks.harvard.edu/files/growthlab/files/atlas_2013_part1.pdf
 24. Snower D.J. Toward global paradigm change. Beyond the crisis of the liberal world order. *Global Solutions Journal*. 2019. Iss. 4. P. 12-32. URL: https://www.global-solutions-initiative.org/wp-content/uploads/2019/09/gsj_4_e-mag_1198.pdf
 25. Сіденко В.Р. Глобальне позиціонування китайської економіки: безпековий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 5—30. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005>
 26. Tai Ming Cheung, Naughton B., Hagt E. China's Roadmap to Becoming a Science, Technology, and Innovation Great Power in the 2020s and Beyond: Assessing its Medium- and Long-Term Strategies and Plans. IGCC Report, July 2022. 118 p. URL: <https://ucigcc.org/wp-content/uploads/2022/07/Ocea-revised-19-July-2022-1.pdf>
 27. Viner J. The Customs Union Issue. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950. 198 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eHICAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 28. Trebesch Ch., Antezza A., Bushnell K. et al. The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? *Kiel Working Paper*. 2023. No. 2218. P. 1-75. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/the-ukraine-support-tracker-which-countries-help-ukraine-and-how-20852/>

Надійшла 06.11.2023

Прорецензована 20.11.2023

Підписана до друку 29.11.2023

REFERENCES

1. Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction. A.A. Hrytsenko (Ed.). Kyiv, 2022. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ec-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-viyny.pdf> [in Ukrainian].
2. Recovery and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv, 2022. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povojennoji-economiky.pdf> [in Ukrainian].
3. Lee Kuan Yew. From Third World to First. The Singapore Story: 1965-2000. KM-BOOKS, 2016 [in Ukrainian].
4. Davies R.W. The Era Global Transition: Crises and Opportunities in the New World. New York, Palgrave Macmillan, 2012.
5. China's Challenges and International Order Transition: Beyond «Thucydides's Trap». Huiyun Feng, Kai He (Eds.). Ann Arbor, University of Michigan Press, 2020. <https://doi.org/10.3998/mpub.11353648>
6. Power, Order, and Change in World Politics. G.J. Ikenberry (Ed.). New York, Cambridge University Press, 2014. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/72749/frontmatter/9781107072749_frontmatter.pdf
7. Hammes T.X. Deglobalization and International Security. Amherst, New York, Cambria Press, 2019. URL: <https://www.cambriapress.com/pub.cfm?bid=749>
8. Re-globalization: New Frontiers of Political, Economic and Social Globalization. R. Benedikter, M. Gruber, I. Kofler (Eds.). Abingdon, Oxon; New York, NY, Routledge, 2022. URL: <https://www.routledge.com/Re-Globalization-New-Frontiers-of-Political-Economic-and-Social-Globalization/Benedikter-Gruber-Kofler/p/book/9780367642884>
9. Dauvergne P., Shipton L. Global Environmental Politics in a Turbulent Era. Northampton, Edward Elgar Publishing, 2023. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/global-environmental-politics-in-a-turbulent-era-9781802207132.html>
10. Swilling M. The Age of Sustainability: Just Transitions in a Complex World. London; New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/337096606_The_Age_of_Sustainability_Just_Transitions_in_a_Complex_World
11. Birch K. Neoliberal Bio-Economies: The Co-Construction of Markets and Natures. Cham, Springer International Publishing, 2019. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-68944-5_3
12. Friesen K.M. Energy, Economics, and Ethics: The Promise and Peril of a Global Energy Transition. London, Rowman and Little field International Limited, 2020.
13. Cassoret B. Energy Transition. Boca Raton, CRC Press, 2021.
14. Economic Transition and International Business: Managing Through Change and Crises in the Global Economy. E. Milliot, S. Nivoix (Eds.). New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.
15. Smil V. Grand Transitions: How the Modern World was Made. New York, Oxford University Press, 2020.
16. Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress. Vol. 1: Socio-economic transformations; Vol. 2: Political regulations, governance and societal transformations; Vol. 3: Transformations in norms, values, cultures. Cambridge University Press, 2018.

17. Laurent É. Measuring Tomorrow: Accounting for Well-being, Resilience, and Sustainability in the Twenty-first Century. Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2018.
18. Stuart D., Gunderson R., Petersen B. The Degrowth Alternative: a Path to Address Our Environmental Crisis? London; New York. NY, Routledge, Taylor & Francis Group, 2021.
19. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. et al. The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York, Universe Books, 1972.
20. Meadows D., Randers J., Meadows D. Limits To Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing, 2004. URL: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf>
21. Arthur W.B. Complexity and the Economy. Oxford, Oxford Economic Press, 2015. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=AOxjBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
22. Beinhocker E.D. The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics. Boston; Massachusetts, Harvard Business School Press, 2006. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eUoolrxSFy0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
23. Hidalgo C.A., Hausmann R. The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity. Cambridge; MA, MIT Press, 2011. URL: https://growthlab.hks.harvard.edu/files/growthlab/files/atlas_2013_part1.pdf
24. Snower D.J. Toward global paradigm change. Beyond the crisis of the liberal world order. *Global Solutions Journal*, 2019, Iss. 4, pp. 12-32. URL: https://www.global-solutions-initiative.org/wp-content/uploads/2019/09/gsj_4_e-mag_1198.pdf
25. Sidenko V. Global positioning of Chinese economy: security aspect. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 7, pp. 5-30. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005> [in Ukrainian].
26. Tai Ming Cheung, Naughton B., Hagt E. China's Roadmap to Becoming a Science, Technology, and Innovation Great Power in the 2020s and Beyond: Assessing its Medium- and Long-Term Strategies and Plans. IGCC Report, July 2022. URL: <https://ucigcc.org/wp-content/uploads/2022/07/Ocea-revised-19-July-2022-1.pdf>
27. Viner J. The Customs Union Issue. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eHlCAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
28. Trebesch Ch., Antezza A., Bushnell K. et al. The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? *Kiel Working Paper*, 2023, No. 2218, pp. 1-75. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/the-ukraine-support-tracker-which-countries-help-ukraine-and-how-20852/>

Received on November 6, 2023

Reviewed on November 20, 2023

Signed for printing on November 29, 2023

Volodymyr Sidenko, Dr. Sci. (Econ.),
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department of Modeling
and Forecasting of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR RESILIENT ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSITION

The author shows that the essence (deep basis) of changes in the modern world is formed by the process of transition to a qualitatively new global system, caused by a complex combination and interaction of a number of powerful factors of natural, technological, and socio-political nature. This transition is irreversible and will take place over a relatively long (two to three decades) time, creating considerable uncertainties, risks, and threats to development. This significantly increases the importance of the resilience parameters of socio-economic systems.

The global transition process has an extremely complex nature and causes a rethinking of methodological approaches to the formation of policies and strategies for economic development. The understanding of the process of change as non-linear in nature and involving a complex combination of the processes of destruction and creation becomes an extremely important principle. The process of global transition is accompanied by significant changes in the balance of power, restructuring of global and macro-regional production chains and markets, tangible shifts in the structures of the economy based on new technologies and principles of efficient spatial location of production.

Global challenges, risks, and threats will have significant but specific impact on the economic development of Ukraine in the post-war period, which will require the use of not only globally coordinated, but also endogenously generated response measures. The possible worsening of droughts, the archaic structure of inclusion in international exchange, the real prospects of loss or significant reduction of transit potential through the East-West line, insufficient development of own scientific and technological potential, and emigration of highly qualified personnel deserve special attention.

The existing principles of creating economic development strategies in Ukraine are ineffective, outdated and have to be significantly adjusted. They should be based on the active formation of a favorable ecosystem and development support institutions, the principles of multi-level management, significant improvement of the openness of state management processes for interaction with non-state stakeholders.

Keywords: *resilient economic development; global transition; global transformations; global risks (threats); economic security.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.040>

UDC 339.986

JEL: F42, F5, F51

OLEH ZVERIEV, postgraduate international economic relation

Vasyl' Stus Donetsk National University

21, 600-richchia, 21000, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: o.zveriev@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5210-0324>

NATURE OF ECONOMIC SANCTIONS AND REASONS FOR THEIR APPLICATION

Economic sanctions are a powerful tool used by countries to achieve foreign policy goals, but they can have unintended consequences and negatively affect innocent civilians. This article provides an overview of the nature of economic sanctions and their application, analyzes their effectiveness and impact, and explores possible alternatives. The article also examines ways countries can circumvent sanctions and how the international community can work together to enforce sanctions and prevent illegal activities. This article emphasizes the need for policymakers to carefully consider the potential consequences of economic sanctions before implementing them and to explore alternatives whenever possible.

Keywords: economic sanctions; foreign policy; unintended consequences; humanitarian impact; circumvention; international cooperation.

The use of economic sanctions as a foreign policy tool has been a controversial topic for decades. While some argue that sanctions can be an effective means of achieving political goals, others believe that sanctions often lead to unintended consequences and harm innocent civilians. In addition, the application of sanctions is often politicized and depends on a variety of factors, including domestic politics and geopolitical considerations.

Citation: Zveriev O. Nature of economic sanctions and reasons for their application. *Economy of Ukraine*. 2024. No. 1. P. 40—53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.040>

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

The ongoing debate surrounding the effectiveness and morality of economic sanctions underscores the need for further research and analysis on this topic. In particular, it is necessary to understand the impact of sanctions on both the target country and the global economy, and to explore alternative policy options that can achieve similar goals without the negative consequences associated with sanctions.

This formulation of the problem is related to such important scientific and practical tasks as understanding the role of economic sanctions in international relations, developing strategies to mitigate the negative consequences of sanctions, promoting international cooperation and diplomacy to resolve conflicts without the use of sanctions. In addition, this topic has practical implications for politicians, companies and individuals who must navigate the complex and ever-changing landscape of international sanctions and their impact on the global economy. Such authors as: S. Polyachenko, M. Slobodinyuk, T. Orobets, V. Mulyavka, as well as: D. Peksen, D. Dresner, G. Clyde, J. Hufbauer, D. Schott, A. Kimberly, K.E. Elliott.

Therefore, the purpose of the article is a comprehensive understanding of the nature of economic sanctions, their effectiveness and impact, as well as the opportunity to offer practical recommendations for navigating the complex landscape of international sanctions, promoting international cooperation and diplomacy.

The article carries out comprehensive analysis of the essence of economic sanctions and the reasons for their application. This includes the study of different types of economic sanctions, their effectiveness in achieving political goals, and their impact on the target country and the global economy. In addition, the task involves the study of alternative policy options that can achieve similar goals without the negative consequences associated with sanctions.

Also, the task requires the analysis of political and geopolitical factors that influences the application of sanctions, as well as legal and ethical considerations related to their application. The analysis should also take into account the experience of countries that have been subject to various types of sanctions and how they have affected their development or regression in the future.

Based on this analysis, the task involves formulating recommendations for scientists, politicians, companies and individuals on how to navigate the changing space of international sanctions and their impact on the global economy. The assignment also identifies areas for further research and analysis, including the development of strategies to mitigate the negative effects of sanctions and promote international cooperation and diplomacy to resolve conflicts without their use.

The topic of economic sanctions has been the subject of many discussions among scientists and politicians. While some argue that economic sanctions can be an effective tool to achieve political and economic goals, others are more skeptical of their effectiveness and concerned about their potential impact on innocent civilians.

Economic sanctions or limitations pertain to particular segments of economic operations, encompassing restrictions such as bans on importing or exporting specific goods, prohibitions on investments, and restrictions on the provision of certain services, among other measures.

Sanctions serve as a potent tool in international relations and can be classified in various ways. One common categorization is based on the number of parties involved in imposing the penalties. “Unilateral” sanctions are implemented by a single nation, while “multilateral” sanctions are endorsed by a coalition or bloc of countries. Multilateral sanctions are generally perceived as less risky since no single country bears sole responsibility for their consequences. However, unilateral sanctions can also be highly effective when enforced by a powerful government.

Another classification criterion is based on the type of commerce they restrict. Export sanctions prevent products from entering a nation, whereas import sanctions prohibit goods and services from leaving. It's crucial to recognize that these two forms of sanctions have distinct economic impacts, with import sanctions carrying a more severe effect. Restricting the departure of goods and services from a country can lead to economic instability and political unrest, potentially bolstering the ruling government instead of weakening it. Conversely, export sanctions may prompt consumers to opt for alternative products, resulting in reduced revenue for the targeted country.

A zero-sum dynamic characterizes state relations, where the success of one entity inevitably translates into losses for another, fostering conflicts and economic confrontations. The authority to impose sanctions lies primarily with individual states rather than international organizations. Contrary to being a tool for legal compliance, economic sanctions are wielded as instruments of foreign policy. Rather than diminishing deviant actions on the global stage, these sanctions compel adversaries to adhere to the demands of the sender country. The liberal perspective in international economic policy, rooted in the neoclassical paradigm, advocates for free trade and open markets. Emphasizing the achievement of fundamental harmony among states through the free exchange of goods and services, liberalism centers on the behavior of individuals, firms, and countries within a horizontal formal system. There are three categories of economic sanctions: trade sanctions, investment or financial sanctions, and what are commonly referred to as targeted or “smart” sanctions, which include restrictions on transportation and communications. These various forms of economic sanctions serve as instruments for both reflecting and fostering cooperation between countries.

Economic sanctions are a type of political tool used by countries or international organizations to exert pressure on other countries or organizations (Table 1). The use of economic sanctions has recently become more frequent as a means of achieving political and economic goals.

One of the topics of discussion is the effectiveness of economic sanctions in achieving the stated goals. Some studies show that sanctions can be effective

in achieving political change, such as democratization or the removal of a particular leader or regime. However, others argue that sanctions are often ineffective in achieving their stated goals and may even be counterproductive, strengthening the target regime's resolve or leading to unintended consequences that harm innocent people. In some cases, economic sanctions may even lead to military conflict or escalation of existing conflicts [1, p. 12].

In addition, targeted countries may find ways around sanctions. For example, they may turn to alternative trading partners, develop their domestic industries, or use illicit channels to avoid sanctions. This can lead to undesirable consequences, such as a loss of influence for the country that imposes sanctions, or a strengthening of the authoritarian regime of the target country [2].

On the other hand, proponents of economic sanctions argue that they can be effective in changing the behavior of target countries. In some cases, economic sanctions have been successful in effecting political change, such as in the case of the apartheid regime in South Africa. However, the effectiveness of economic sanctions in achieving political change is still a subject of debate among scholars.

Also, economic sanctions can have negative consequences for the economies of the same countries that have imposed sanctions. Trade restrictions can lead to higher prices for imported goods, which can increase inflation and reduce consumer purchasing power. In addition, sanctions could disrupt international trade and investment, leading to lower economic growth and job losses.

In many cases, economic sanctions may be part of a broader strategy that includes diplomatic efforts, military action, or other policy instruments [3].

One of the important factors in the application of economic sanctions is the nature of the target regime. For example, sanctions may be more effective in democratic regimes with strong civil society, where the population is more

Table. 1. Types of economic sanctions

Positive sanctions: existing or promised gains	Negative sanctions: existing or threatening penalties
Trade sanctions: Tariff reduction Tariff elimination Investment or financial sanctions: Investment or financial assistance from various institutions such as IMF, the WB or from countries Targeted sanctions: Humanitarian aid	Partial embargo Absolut embargo Reduction of capital flows Forced disinvestment Reduction of international payments Assets freezing Transport and communication ban Travel ban Technology transfer ban, IPR transfer ban

Source: compiled by the author (URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/files/2022/20220420-1.pdf>).

likely to be engaged and active in political change. Conversely, sanctions may be less effective in authoritarian regimes, where the ruling elite may be more insulated from the economic consequences of sanctions and may retain power despite economic pressures.

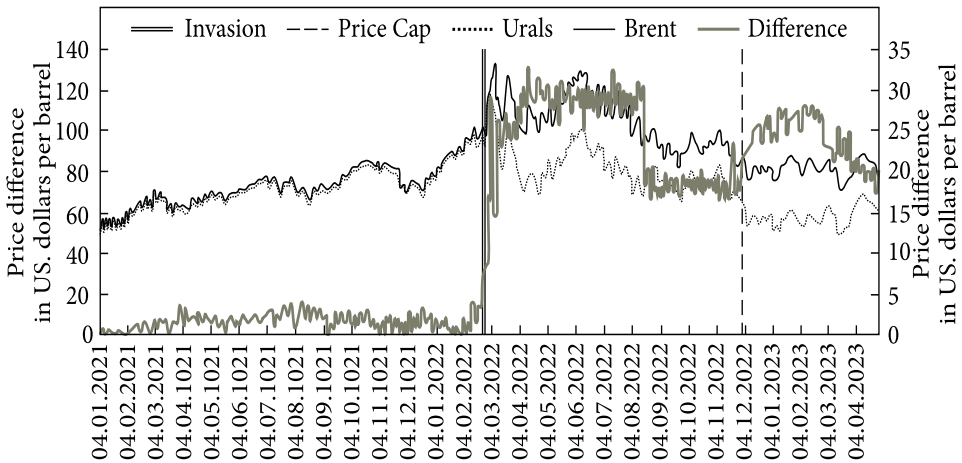
Another important factor is the potential economic and political consequences of sanctions. They can also harm innocent civilians who are not responsible for their government's actions. In addition, sanctions can have negative political consequences, such as increasing support for authoritarian regimes or leading to military conflict. One of the examples of the detrimental effect of economic sanctions on a country is the case of Venezuela. Since 2017, the United States has imposed a series of sanctions against Venezuela in response to government actions, including human rights abuses and alleged election fraud [4]. These sanctions targeted the country's oil sector, which is its main source of revenue, as well as its financial and gold industries. As a result, Venezuela's economy suffered serious consequences caused by hyperinflation, a shortage of basic goods and a reduction in oil production. These sanctions have also led to the displacement of millions of people and a humanitarian crisis in the country.

Another example is the impact of sanctions on Russia in the context of the war in Ukraine. The conflict in Ukraine began back in 2014, when Russia annexed Crimea, Donetsk, and Luhansk. The move was widely condemned by the international community, and the US and EU retaliated by imposing economic sanctions against Russia. However, the situation escalated in 2014, when pro-Russian separatists in eastern Ukraine declared independence and fighting broke out between the Ukrainian government and separatist forces.

Although Russia denies direct involvement in the conflict, it is widely believed that Russia provided military and financial support to the separatists. In 2022, the situation escalated again when Russia launched a full-scale invasion of Ukraine, leading to increased international condemnation and further economic sanctions. The US and EU have introduced new sanctions against Russia, targeting key sectors of its economy such as finance, energy and defense. These sanctions significantly affected the Russian economy, leading to a drop in GDP and a devaluation of the ruble.

By launching a full-scale war against Ukraine, Russia worsened its situation and further isolated itself from the international community. The conflict has led to a humanitarian crisis with thousands of deaths and the displacement of millions of people. Continued aggression by Russia led to increased international pressure and the introduction of further economic sanctions, which had a significant impact on the Russian economy and the means of livelihood of its citizens [5; 6].

According to data from the European Central Bank, Russian exports to countries facing sanctions have declined since the onset of the war, with a further decrease following the implementation of sanctions and the Price Cap Coalition. However, there has been a nearly identical surge in exports to coun-

Price difference USD between Urals crude oil and Brent crude oil between 01.01.2021 and 24.04.2023

Source: adapted by the author at: EIA and Investing.com (URL: <https://www.statista.com/statistics/1298092/urals-brent-price-difference-daily/>).

tries not subject to sanctions. Notably, India has experienced a significant increase from negligible levels to almost 2,000,000 barrels per day (bpd) from pre-war to post-sanction periods. In February 2023, European gas imports from Russia dropped by 90% compared to the historical average, and these losses were compensated for by alternative sources from non-sanctioned countries. The data suggests a notable rise in exports to non-G7 nations like India, Turkey, and China, possibly to subsequently re-export to countries facing sanctions.

Following the imposition of sanctions, Europe has secured alternative energy sources, resulting in reductions of 0, 5, and 8%, respectively. However, the increased exports to countries not subject to sanctions have diminished the full potential impact of the sanctions, enabling Russia to continue production and export a significant portion of its oil.

Figure illustrates the disparity in crude oil prices, encompassing data from the invasion (depicted by the yellow line) and the initiation of the price cap (indicated by the blue line). The left axis denotes the price of crude oil, while the right axis represents the variance in price between Brent crude oil and Urals crude oil. Historically, prior to February 24, 2022, there was minimal to no discernible difference in price between the two. Following the Russian invasion of Ukraine, a decline in demand for Urals crude oil resulted in a price gap of \$25-30 per barrel.

Various measures were taken in response, including the U.S. prohibition of Russian oil, gas, and coal imports in March 2022. By August 2022, there was a reduction in the price difference of approximately \$10 per barrel, attributed to a modest decline in the price of Brent crude and a more substantial increase in the price of Urals crude. From August 2022 until the enforcement of the price

Table 2. Overview of economic sanctions: countries, year and consequences

Country	Year	Reason	Consequences of sanctions
Venezuela	2017 to today	A reaction to the suppression observed during the Venezuelan protests in 2014 and 2017, as well as actions taken during the 2017 Venezuelan Constituent Assembly election and the 2018 Venezuelan presidential election	Hyperinflation, shortage of basic goods, decline in oil production, displacement of millions of people and humanitarian crisis
Iran	2018 to today	Illicit nuclear activities	Falling GDP, currency devaluation, inflation and rising poverty
Russia	2014 to today	When it recognised the independence of self-declared Donbas republics. Starting on February 24th with the initiation of attacks.	Falling GDP, devaluation of the ruble and economic isolation from the world community
North Korea	2006 to today	Nuclear weapons program and first nuclear test in 2006	Limited access to international trade and finance, exacerbating the country's economic struggle and human rights violations
Cuba	1960 to today	After the Cuban Missile Crisis in October 1962, President Kennedy implemented travel restrictions on February 8, 1963. Subsequently, on July 8, 1963, the Cuban Assets Control Regulations were issued once again under the Trading with the Enemy Act. This action was a response to Cuba's hosting of Soviet nuclear weapons during the crisis	Falling GDP, limited access to international trade and finance, and restrictions on travel and commerce
Zimbabwe	2002 to today	Political violence and human rights violations	Falling GDP, hyperinflation and political instability
Sudan	1997 to today	The persistent humanitarian emergency and extensive infringements on human rights	Limited access to international trade and finance, exacerbating the country's economic struggle and human rights violations
Myanmar (Burma)	1997-2016 years	The government's forceful repression of pro-democracy movements, systemic corruption, and violations of human rights	Falling GDP and limited access to international trade and finance
Syria	2011 to today	The U.S. government has actively pursued targeted sanctions aimed at cutting off the regime's access to resources	Falling GDP, destruction of infrastructure, displacement of millions of people and humanitarian crisis

The table's end 2

Country	Year	Reason	Consequences of sanctions
Syria	2011 to today	necessary for perpetuating violence against civilians. Additionally, these measures are intended to exert pressure on the Syrian regime, encouraging a resolution to the conflict through a political transition	

Source: compiled by the author at: Sanctions risk list countries (URL: <https://bscn.nl/en/sanctions-risk-list-countries>).

cap, the new price difference stabilized at around \$18-20 per barrel. The implementation of the price cap subsequently elevated the price difference to \$30, but recent trends suggest a renewed decline. This decrease in the price difference could be attributed to Russia's ability to sell Urals crude above the price cap to countries not subject to sanctions.

Assuming Russia exports 2.7 billion barrels of oil annually and considering a price difference of \$20, the implementation of a price cap might result in a potential annual revenue loss of \$54 billion from Urals crude. However, if the shift in the price difference observed in August 2022 is influenced by third countries altering their demand for Urals crude, there could be a decrease in the price difference from \$30 to \$20 per barrel. The additional \$10 difference translates to a potential loss of \$27 billion, adding to the initial estimate of \$54 billion.

The earlier calculation indicates that each dollar change in the price of Urals could impact Russia's oil revenue by \$2.7 billion. Therefore, if third countries increase their purchases of Urals, driving up the price, it would have a notable effect on revenue.

In both cases, the impact of economic sanctions was significant and far-reaching, with negative consequences for both the target countries and innocent civilians. Table 2 illustrate the need for policymakers to carefully consider the potential humanitarian and social consequences of sanctions and design them in ways that minimize harm to vulnerable populations.

International support is also an important factor in the effectiveness of economic sanctions. Sanctions imposed by a coalition of countries or an international organization can be more effective because they have a greater impact on the target country's economy and increase pressure on the government to change its behavior. Conversely, sanctions imposed by one country can be less effective and damage the relationship between the two countries.

Finally, it is important to consider possible alternatives to economic sanctions including diplomacy, negotiation, mediation and the use of incentives.

Diplomacy involves direct communication and negotiations between countries to resolve conflicts peacefully. For example, in 2015 the United States and Cuba restored diplomatic relations after more than 50 years of enmity and isolation.

Negotiation and mediation involve the involvement of a neutral third party to facilitate communication and negotiation between conflicting parties. The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) played a role in facilitating negotiations between Russia and Ukraine during the conflict in eastern Ukraine^{1,2}.

Incentives include offering a positive reward to a country for changing its behavior. For example, the United States offered economic incentives to North Korea in exchange for the country's commitment to denuclearization.

Countries also use a combination of these approaches depending on the nature of the conflict and the political goals they seek to achieve [7].

But one should not forget about another problem with economic sanctions, which is that they can be difficult to implement effectively. Targeted countries may find ways around sanctions, for example by developing their domestic industry or turning to alternative trading partners. States can circumvent sanctions by finding loopholes in the sanctions regime, using illicit means such as smuggling, and relying on domestic resources and alternative markets. For example, North Korea is known to use illicit means to obtain prohibited goods such as luxury goods and weapons components.

Another way for countries to circumvent sanctions is to develop their own industry and reduce dependence on imports from sanctioned countries. Iran is investing in its domestic industry and developing new markets in Asia to reduce its dependence on European markets and circumvent US sanctions. Russia, like many other countries under sanctions, uses alternative sources of financing and investments to circumvent them [8]. For example, after the US and EU imposed sanctions on Russian banks and companies in 2014 in response to Russia's annexation of Crimea, Russia turned to China for investment and funding. It also invested in its domestic industry and reduced its dependence on imports from sanctioned countries. Russia has invested heavily in its agricultural sector, to reduce its dependence on food imports from Europe. It used illegal means to circumvent sanctions, such as smuggling and money laundering. In 2020, the US Treasury Department sanctioned several individuals and entities for allegedly participating in a money laundering scheme on behalf of Russia's Federal Security Service (FSB).

In addition, Russia has sought to forge closer relations with other non-sanctioned countries, such as India and Turkey, to expand its economic and political influence.

To counter these circumvention attempts, the US and the EU have imposed additional sanctions against Russian entities and individuals involved in illegal activities [9]. The international community has also increased efforts

¹ EU sanctions against Russia following the invasion of Ukraine. *The European Commission*, 2022. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en

² International peace and security. *Government of the Netherlands*, 2021. URL: <https://www.government.nl/topics/international-peace-and-security>

to monitor and prevent money laundering and smuggling that can be used to circumvent sanctions.

To deal with countries that evade sanctions, the international community can take several measures. One of the approaches is to strengthen the enforcement of existing sanctions regimes by improving mechanisms for monitoring, identifying and punishing entities that violate sanctions. Another approach is to target and penalize subject that facilitate sanctions evasion, such as financial institutions and shipping companies [10; 11].

In addition, countries can use diplomacy and engagement to encourage sanctioned countries to change their behavior and comply with international norms. This may include offering incentives or easing sanctions in exchange for a commitment to change [12]. However, such an approach requires careful consideration of the associated risks and benefits, as well as a clear understanding of the motives and interests of the sanctioned country.

It should also be understood that the use of sanctions that harm innocent civilians or violate international human rights principles may be subject to legal challenge or condemnation by international organizations. Thus, the potential legal and ethical implications of using economic sanctions to achieve political and economic goals must be considered. The long-term consequences of economic sanctions and their impact on international relations and the network economy should also be taken into account. The application of economic sanctions is an extremely complex political issue that requires careful consideration of a number of factors. While they can be effective in achieving political and economic goals, they can also have unintended consequences that harm innocent populations, and may not be effective in achieving their stated goals. Thus, those applying sanctions should approach the use of economic sanctions with caution, carefully weighing the potential benefits and costs, exploring alternative policy instruments where appropriate, and taking into account the wider implications of their use for international relations, past experience of the global economy and human rights.

CONCLUSIONS

Thus, economic sanctions can be a useful tool to achieve political and economic goals, but their use should be approached with caution and careful consideration of their potential impact on innocent civilians. We must consider alternative policy instruments where appropriate and work closely with private actors to ensure effective enforcement. The use of targeted sanctions, in particular, is a more ethical and effective approach to the application of economic sanctions. Also, as countries continue to seek ways around sanctions, it is important that the international community cooperates to enforce sanctions and prevent illegal activities that undermine their effectiveness. This may involve strengthening international cooperation, increasing surveillance and monitoring efforts.

In addition to the points mentioned above, it is important to recognize that economic sanctions are not a panacea and should not be seen as a stand-alone solution to complex political and economic problems. They should be used in conjunction with other policy instruments such as diplomacy, humanitarian aid and development assistance.

Understanding the effectiveness of economic sanctions depends on a number of external factors, including the level of international cooperation, the strength of the targeted regime, and the broader geopolitical context. Thus, it is necessary to adjust one's approach to economic sanctions based on changing circumstances and constantly evaluate their effectiveness.

Although economic sanctions can be a useful tool to achieve political and economic goals, they are not without limitations and risks. In the future, the impact of economic sanctions on international trade and investment will become more significant, and policymakers will need to carefully consider the potential ripple effects of their actions. In addition, the role of private actors in the enforcement of economic sanctions will continue to be an important factor in the development and implementation of economic sanctions. Only by carefully considering these factors can informed decisions be made regarding the use of economic sanctions as a foreign policy tool.

REFERENCES

1. Panchenko V. Controversial nature of the effects of economic sanctions in the process of evolution of multilateral diplomacy instruments. *Investments: Practice and Experience*, 2017, Vol. 20, pp. 5-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_20_3 [in Ukrainian].
2. Voitov S.G. Russian trade sanctions against Ukraine: analysis of reasons and consequences. *Development strategy of Ukraine*, 2015, No. 2, pp. 56-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2015_2_13 [in Ukrainian].
3. Sedlyar Yu.O. Economic sanctions as a tool of US foreign policy. *Scientific Papers of Petro Mohyla Black Sea National University*, 2017, Vol. 132, pp. 18-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_162_150_12 [in Ukrainian].
4. Khvatov Yu.Yu. US international economic sanctions. In: *Economic sanctions in the contemporary world economy*. O. Shnyrkov, A. Filippenko, R. Zablotska et al. Kyiv, 2019, pp. 104-113. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/files/2022/20220420-1.pdf> [in Ukrainian].
5. Sachs J. America's Economic Blockades and International Law, or Why the UN Security Council Should Review the Compliance of US Sanctions with Peacekeeping Principles. *Day*, 2019, Jul 02. URL: <https://day.kyiv.ua/article/svitovi-dyskusiyi/mizhnarodne-pravo-y-amerykanski-ekonomichni-blokady> [in Ukrainian].
6. Ivannikova I. US and EU Economic Sanctions against Russia as a settlement instrument of Ukrainian Crisis 2014. *Eminak*, 2014, No. 3-4, pp. 104-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2014_3-4_14 [in Ukrainian].
7. Lyamar V.V., Zveriev O.D. Scientific Approaches to Understanding the Conception of Global Economic Security. *Business Inform*, 2023, No. 3, pp. 6-11. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-3-6-11> [in Ukrainian].

8. Nehoda A.V. Legal regulation of the imposition of sanctions by international organizations. In: Economic sanctions in the contemporary world economy. O. Shnyrkov, A. Filippenko, R. Zablotska et al. Kyiv, 2019, pp. 82-103. URL: https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/5069/mod_book/chapter/283/Шнирко%20О.%20Система%20економічних%20санкцій%20ЄС%20.pdf?time=1597229148091 [in Ukrainian].
9. Flissak K. Economic sanctions and specification of their position in modern international relations. *Topical problems of jurisprudence*, 2019, Vol. 1, pp. 72-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_1_14 [in Ukrainian].
10. Gavryliuk O.V. Modern sanctions: the diplomatic and economic instruments. *Collected Works of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 2015, Vol. 22 (3), pp. 176-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%283%29__21 [in Ukrainian].
11. Baranetskyi O.I. Role of the U.S. sanctions in opposing Russian aggression. *Collected Works of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 2016, Vol. 23 (3), pp. 62-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23%283%29__10 [in Ukrainian].
12. Horiunova Ye. US and EU sanctions against Russian Federation in the context of Crimea de-occupation. *Visnyk of the Lviv University Philosophical & Political Studies*, 2020, Vol. 29, pp. 169-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2020_29_25 [in Ukrainian].

Received on May 19, 2023

Reviewed on June 5, 2023

Revised on November 27, 2023

Signed for printing on December 6, 2023

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Панченко В. Г. Контрверсійність наслідків санкцій в міжнародній економічній політиці у процесі еволюції інструментів багатосторонньої дипломатії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. Вип. 20. С. 5—9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_20_3
2. Войтов С.Г. Торговельні санкції Росії проти України: аналіз причин та наслідків. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 2. С. 56—61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2015_2_13
3. Седляр Ю.О. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики США. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2017. Вип. 132. С.18—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_162_150_12
4. Хватов Ю.Ю. Міжнародні економічні санкції США. У: Економічні санкції у сучасному світовому господарстві. Моногр. Шнирков О. І., Філіпенко А.С., Заблоцька Р.О. та ін. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 104—113. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/files/2022/20220420-1.pdf>
5. Сакс Д. Міжнародне право й американські економічні блокади, або Чому Радбез ООН повинна перевірити відповідність санкцій США засадам. *День*. 2019. 02 лип. URL: <https://day.kyiv.ua/article/svitovi-dyskusiyi/mizhnarodne-pravo-y-amerykanski-ekonomichni-blokady>
6. Іваннікова І. Економічні санкції США і країн ЄС проти Росії як інструмент урегулювання української кризи 2014 р. *Емінак*. 2014. № 3-4. С. 104—110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2014_3-4_14

7. Лимар В.В., Зверев О.Д. Наукові підходи до розуміння концепту глобальної економічної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2023. № 3. С. 6—11. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-3-6-11>
8. Негода А.В. Правове регулювання запровадження санкцій міжнародними організаціями. У: *Економічні санкції у сучасному світовому господарстві*. Моногр. Шнирков О.І., Філіпенко А.С., Заблоцька Р.О. та ін. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 82—103. URL: https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/5069/mod_book/chapter/283/Шнирко%20О.%20Система%20економічних%20санкцій%20ЄС%20.pdf?time=1597229148091
9. Фліссак К.А. Економічні санкції та специфіка їх позиціонування в сучасних міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 72—80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_1_14
10. Гаврилук О.В. Сучасні санкції: дипломатичні та економічні важелі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22 (3) С. 176—183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%283%29_21
11. Баранецький І.О. Роль санкційної політики США у протидії російській агресії. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (3). С. 62—69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23%283%29_10
12. Горюнова Є. Санкції США та ЄС проти російської федерації в контексті деокупації Криму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 169—175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2020_29_25

Надійшла 19.05.2023

Прорецензована 05.06.2023

Доопрацьована 27.11.2023

Підписана до друку 06.12.2023

Олег Зверев, аспірант кафедри
міжнародних економічних відносин
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, 21000, Вінниця, Україна

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ І ПІДСТАВИ ДЛЯ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Економічні санкції є важливим інструментом міжнародної політики, спрямованим на вплив на країни, які порушують міжнародні стандарти чи ведуть агресивну політику. Сутність економічних санкцій полягає в обмеженні торгівлі, фінансових операцій та інвестицій для стимулювання змін у політичній або економічній поведінці країни-адресата. Підстави для застосування економічних санкцій можуть включати порушення прав людини, анексію територій, військову агресію чи інші дії, які суперечать міжнародним нормам. Органи міжнародного співтовариства, такі як ООН чи Європейський Союз, приймають рішення про застосування санкцій на основі спільної оцінки ситуації і прагнення до збереження світового миру і стабільності. Ефективність економічних санкцій є предметом обговорення, іноді вони можуть привести до змін у політиці країни, а іноді спричиняють страждання населення. Усередині спільноти країн важливо

збалансувати стратегії санкцій і дипломатії, щоб досягти бажаних результатів, максимізуючи при цьому позитивний вплив на геополітичну ситуацію.

На етапі пошуку широко прийнятих домовленостей у глобальній торгівлі та економічних зв'язках взаємне врахування інтересів набуває особливої важливості. У сучасних умовах ці сфери стали об'єктом безпрецедентної політизації. Значна увага приділяється цінностям вільної торгівлі, які нині часто стають заручниками торговельних конфліктів і нечесної конкуренції. Останнім часом санкції відіграють вагомую роль у міжнародних економічних відносинах. Мотиви застосування санкцій, включаючи економічні, можуть бути різноманітними і залежать від різних факторів, основними з яких є політичні міркування. У більшості випадків економічні санкції визначаються політичними цілями, що вирішуються через економічний тиск.

Сам термін «санкції» та їх механізм у міжнародній сфері поєднують нормативно-правові, політичні й економічні аспекти, утворюючи міждисциплінарний характер цього явища в теоретичному плані.

Ключові слова: економічні санкції; зовнішня політика; непередбачені наслідки; гуманітарний вплив; обхід; міжнародна співпраця.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.054>

УДК 338.45:339.138+004.89

JEL: D20, F20, L20, L86, M30, O20, O32

А.В. ТАРАНИЧ, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри маркетингу та бізнес-аналітики
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, 21000, Вінниця, Україна
e-mail: a.taranych@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0309-6100>

Д.О. ПЕЛЕХАЦЬКИЙ, магістр
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, 21000, Вінниця, Україна
e-mail: pel.dmytro@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2922-4230>

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСАХ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Досліджено тенденції, принципи і сфери впливу інновацій на основі штучного інтелекту на пріоритетні бізнес-процеси, забезпечення конкурентних переваг підприємства на ринку навіть у кризових умовах. Розглянуто процес інтеграції інновацій у поточну або нову бізнес-модель підприємства у сфері маркетингу і стратегічного управління.

Ключові слова: штучний інтелект; машинне навчання; інновації; інформаційні технології; оптимізація бізнес-процесів; стратегічне управління; гнучкі виробничі системи; системи прийняття рішень; KPI; Big Data.

Світова економіка розвивається під впливом інновацій, які набули інформаційної спрямованості. Разом з тим через географічну експансію ТНК змінюється сам процес збирання і аналізу інформації про стан зовнішнього середовища. Штучний інтелект (ШІ) на основі машинного на-

Ц и т у в а н н я: Таранич А.В., Пелехацький Д.О. Використання штучного інтелекту в процесах стратегічного управління підприємствами. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 54—65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.054>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

вчання (Machine Learning — ML) стає релевантним рішенням для делегування широкого спектра завдань, що слугує запорукою успіху в сучасних ринкових умовах. Іншим викликом розвитку сфери інновацій є автоматизація бізнес-процесів та «Індустрія 4.0», які орієнтують системи з масовим виробництвом продукції на диференціацію асортименту, гіперсегментування ринків збуту, коли гнучкі виробничі системи можуть обслуговувати запити окремих споживачів у світовому масштабі.

Наслідки використання штучного інтелекту в стратегічному управлінні та інших бізнес-процесах, що реалізуються компаніями, стали одним з ключових факторів для збереження їх конкурентоспроможності або навіть виживання в кризових умовах України. Оскільки використання технологій на основі ШІ стає дедалі очевиднішим для оптимізації більшості внутрішніх бізнес-процесів, питання інвестування в розвиток своїх можливостей у цій сфері набуває дедалі нагальніших рис. Більше того, екстремальна ситуація на ринку змушує змінювати цілі й навіть моделі ведення бізнесу, що спонукає до пошуку нових підходів щодо оптимізації обмежених ресурсів компанії у короткі строки, ставати більш гнучким у очікуванні непередбаченого впливу зовнішнього середовища.

Дослідження, пов'язані з тематикою використання штучного інтелекту в економічній діяльності, проводились Ю. Голей та І. Дрік [1]. Суттю їх публікації був аналіз використання ШІ в системах управління для встановлення основних переваг і недоліків від упровадження нових технологічних рішень. Г. Бей разом з колегами досліджувала можливості застосування ШІ в системі стратегічного управління розвитком банківської установи, що відкриває нам розуміння впливу технології у конкретній галузі [2]. Також існують дослідження зарубіжних управлінців і вчених, як, наприклад, праці Р. Міллер [3], Ю. Ян, З. Цуй, Ж. Сюй [4], Н. Міттал, І. Саїф, Б. Амманат [5], Дж. Клоук, С. Хайнц [6] та інших, які є доречними в реаліях інформаційної економіки і висвітлюють конкретні випадки застосування технологій на основі штучного інтелекту. Але окреслена тема потребує узагальнення й систематизації ключових можливостей технологій, актуалізації їх переваг відповідно до сучасних тенденцій конкурентного простору діяльності суб'єктів бізнесу.

Отже, **мета статті** — визначити тенденції розвитку штучного інтелекту, можливості й принципи його використання в діяльності підприємства і переваги, що надає технологія в процесі стратегічного управління.

Методологія передбачає проведення комплексного дослідження, яке базуватиметься на аналізі літературних джерел і наукових публікацій для огляду існуючих теорій і практик у сфері використання штучного інтелекту із залученням методу експертних оцінок і статистичного підходу для визначення тенденцій застосування технологій на основі штучного інтелекту в діяльності підприємства.

Роль ШІ в стратегічному управлінні полягає у формуванні можливості для компанії отримати ширше уявлення про свою діяльність і конкурентне

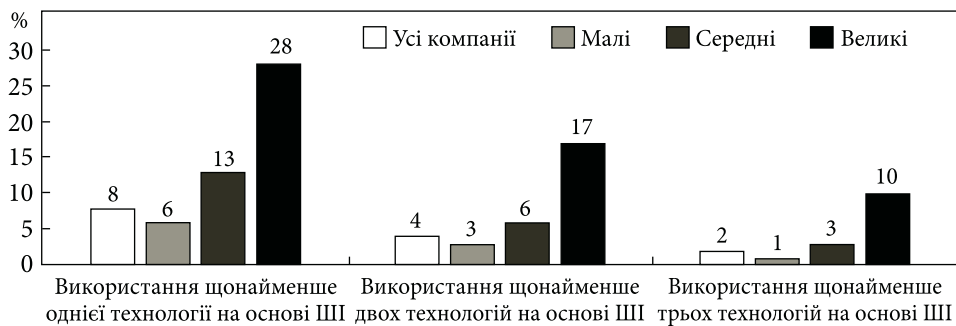

Рис. 1. Співвідношення компаній, що використовують технології ШІ, відповідно до параметрів розміру підприємств у країнах ЄС, і кількості інтегрованих технологій у 2021 р., %

Джерело: адаптовано авторами за: Eurostat statistics explained. URL: ec.europa.eu (дата звернення: 10.08.2023).

середовище, яке суттєво й стрімко змінюється під впливом кризових зовнішніх факторів. Також інновація допомагає визначити можливості для зростання й оптимізувати внутрішні процеси. Штучний інтелект може застосовуватися в різних сферах стратегічного управління, включаючи аналіз ринку, сегментацію клієнтів, управління ризиками і ланцюгами поставок.

Переваги штучного інтелекту в стратегічному управлінні пов'язані з точнішим, оперативнішим і відносно ефективнішим ухваленням рішень. Дана технологія спроможна на обробку великих обсягів даних у режимі реального часу, що дозволяє бізнесу швидко оцінити і прийняти обґрунтовані рішення. Крім того, з'являється можливість виявити переваги і ризики, які могли бути проігноровані традиційними методами, зокрема інструментом узагальнення SWOT або PESTLE, 5 сил Портера або моделі 7-S. Однак є особливості, які важливо врахувати при використанні штучного інтелекту, а саме: якість даних, їх безпека і конфіденційність. Компанії повинні переконатися, що основа, парадигма чи приклад, взяті для машинного навчання, є точними, надійними і вільними від упереджень [3].

Тенденції поширеності технології штучного інтелекту демонструють дані Євростату (2021 р.), згідно з якими великі підприємства використовували ШІ більше, ніж малі й середні (рис. 1). Так, у країнах ЄС 8 % підприємств, у яких працювали 10 і більше співробітників, використовували принаймні одну з технологій на основі ШІ, 4 % — дві, а 2 % — як мінімум три. До технологій штучного інтелекту відносяться такі:

- інтелектуальний аналіз тексту;
- розпізнавання мови;
- генерування звичайної мови;
- розпізнавання і обробка зображень;
- глибоке навчання для аналізу даних;
- програмна автоматизація процесів на основі ШІ;
- технології, що дозволяють рухатись і приймати автономні рішення.

Рис. 2. Цілі штучного інтелекту у сфері маркетингу

Джерело: розроблено і побудовано авторами за: *statista*. URL: *statista.com* (дата звернення: 10.08.2023).

У 2021 р. 6 % малих, 13 % середніх і 28 % великих підприємств використовували технології штучного інтелекту. Цю різницю можна пояснити, наприклад, складністю впровадження технологій ШІ на підприємстві, економією від масштабу, тобто підприємства з більшим ефектом масштабу можуть отримати значніші вигоди від інтеграції штучного інтелекту у свої бізнес-процеси¹.

З усіх функцій компанії, мабуть, маркетинг найбільше виграє від розумного застосування штучного інтелекту. Його основна діяльність полягає в розумінні потреб клієнтів, створенні відповідного Product-Market Fit, переконанні людей у необхідності купівлі саме цього продукту, в протиставленні конкурентних пропозицій, і штучний інтелект може значно розширити ці можливості (рис. 2). У 2021 р. світовий ринок ШІ в маркетингу оцінювався в 15,84 млрд дол. Дослідники прогнозують, що до 2028 р. ця сума перевищить 107,5 млрд дол.²

Ефективні рішення на базі ШІ надають платформи, які дозволяють отримувати й обробляти релевантну інформацію для прийняття об'єктивних рішень у мінливому середовищі. Наприклад, такі «фреймворки», як Bayesian Learning і Forgetting, допоможуть заздалегідь отримати відносно чітке уявлення про чутливість клієнтів до конкретних маркетингових зусиль [4].

У 2022 р. 35 % компаній використовували ШІ, а 42 % — вивчали для його впровадження в майбутньому³. Коли йдеться про безліч галузей і секторів, які вдалося трансформувати за допомогою штучного інтелекту, сфера продажів перебуває на перших позиціях — від чат-ботів, схожих

¹ Use of artificial intelligence in enterprises. *Eurostat Statistics Explained*. 2022. Apr. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises#Enterprises_using_artificial_intelligence_technologies (дата звернення: 10.08.2023).

² Dancheva V. AI in marketing revenue world wide 2020-2028. *statista*. 2023. Jan 06. URL: <https://www.statista.com/statistics/1293758/ai-marketing-revenue-worldwide/#:~:text=In%202021%2C%20the%20market%20for,than%20107.5%20billion%20by%202028> (дата звернення: 10.08.2023).

³ IBM Global AI Adoption Index 2022. New research commissioned by IBM in partnership with Morning Consult. May 2022. 21 p. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/GVAGA3JP>

на людей, до оптимізованої CRM. Прогресивні лідери продажів нині достатньо обізнані, щоб шукати найсучасніші рішення для отримання конкурентної переваги і збереження сталого розвитку бізнесу, навіть у кризових умовах, наприклад, в Україні⁴. Застосування програмного забезпечення на основі штучного інтелекту також можливе для налаштування чітко націленої і персоналізованої реклами за допомогою аналізу поведінки, яка фіксується системою відповідних «івентів» і розпізнавання шаблонів поведінки. ШІ може допомогти в розробці контенту відповідно до заданих параметрів Tone of voice. Наприклад, боти на основі ШІ, у сукупності з технологією обробки, генерації та розуміння природної мови, здатні аналізувати користувачів і реагувати відповідно до їх уподобань, без залучення людського ресурсу. Така взаємодія не тільки є максимально оперативною, у режимі реального часу в будь-який період доби, але й здатна забезпечити високо персоналізований досвід.

Завдяки врахуванню індивідуальних особливостей користувачів дана технологія також значно спрощує процес входження й адаптації на нових ринках, вихід на які може стати запорукою виживання для деяких компаній у кризових умовах⁵.

Штучний інтелект у комплексі з індивідуально підібраним програмним забезпеченням відповідно до галузі можна використати для оптимізації завдань продажів, які раніше виконувалися за рахунок людського ресурсу. Автоматизація процесу продажу в частині управління взаємовідносинами з клієнтами є безумовно важливою. Клієнт, коли він залучений, повинен бути задоволений протягом усього часу від моменту купівлі й після нього.

Оптимізація продажів за допомогою CRM, наприклад Pipe Drive, Zoho, Salesforce, Keap, Sugar тощо, які більше відповідають специфіці кожного окремо взятого підприємства, приводить до створення величезних баз даних — скарбниці інсайтів про клієнтів, реальних і потенційних. Але більша частина цієї інформації існуватиме в окремих підрозділах. Саме тут ШІ виступить у ролі каталізатора, що зможе об'єднати всі ці окремі одиниці інформації і подати її у агрегованому вигляді, зручному для сприйняття керівним складом, дасть уявлення не тільки про функціонування окремих процесів, але і встановить зв'язки й закономірності в якісних і кількісних даних. Це допоможе швидко приймати обґрунтовані управлінські рішення, ефективно коригувати і реалізовувати стратегію компанії⁶.

⁴ Postan-Koren E. Three Ways You Can Use ML And AI In Sales Process Optimization. Forbes Technology Council. *Forbes*. 2023. Apr 27. URL: <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2023/04/27/three-ways-you-can-use-ml-and-ai-in-sales-process-optimization/?sh=527b4d9955b5> (дата звернення: 10.08.2023).

⁵ Biswal A. AI Applications: Top 18 Artificial Intelligence Applications in 2023. *Simpli Learn*. 2023. URL: <https://www.simplilearn.com/tutorials/artificial-intelligence-tutorial/artificial-intelligence-applications> (дата звернення: 10.08.2023).

⁶ Makarenko E. Sales Process Automation: How AI + Automation Can Transform Your Sales CRM. 2023. URL: <https://masterofcode.com/blog/how-ai-automation-can-transform-your-sales-crm> (дата звернення: 10.08.2023).

Програмне забезпечення зі штучним інтелектом здатне використовувати предикативну аналітику для прогнозування майбутніх продажів, яка спирається на машинне навчання і Big Data, що містять інформацію про попередні продажі. Ці дані навчають ML-моделі виявляти закономірності й прогнозувати майбутні результати. З часом точність прогнозів зростає, оскільки штучний інтелект навчається на додаткових даних і аналізує розбіжність реальних даних з попередніми прогнозами. Це означає, що в довгостроковій перспективі ця інновація забезпечить дедалі більше переваг, дозволяючи керівникам точніше прогнозувати ключові показники ефективності (CРА, коефіцієнт конверсії, рівень утримання клієнтів тощо) і відповідно коригувати їх на майбутні періоди⁷. Доведено, що штучний інтелект у комбінації з автоматизацією є драйвером збільшення прибутку в довгостроковій перспективі. Опитування Hubspot показало, що 61 % компаній, які досягли поставлених цілей відділів продажів, використовували автоматизацію у своїх процесах продажів⁸.

Крім збільшення прибутку, основні переваги ШІ й автоматизації включають у себе такі складові:

1) *підвищення ефективності*. Дослідження Deloitte підтверджують, що у 2022 р. для більшості керівників компаній ефективність була основною перевагою, яку вони прагнули отримати від впровадження ШІ. З-поміж команд, які використовують ШІ, 33 % повідомили, що вони зробили організаційні процеси більш ефективними в середньому на 28 %;

2) *підвищення комфорту діяльності співробітників*. Штучний інтелект також може позитивно вплинути на моральний дух команди. Фактично 82 % респондентів у опитуванні Deloitte заявили, що ШІ підвищує їх продуктивність і задоволеність роботою [5];

3) *звільнення людського ресурсу від певної кількості адміністративних завдань*. Проведене McKinsey дослідження демонструє, що до 30 % адміністративних завдань відділів продажів, маркетингу і аналітики можна легко автоматизувати за допомогою існуючих технологій, включаючи ШІ [6].

Штучний інтелект може допомогти покращити результативність діяльності й полегшити досягнення різного роду цілей. Однак інтеграція ШІ в існуючу бізнес-модель компанії здатна призвести і до значних втрат. Визначимо основні причини невдалої інтеграції штучного інтелекту:

- некомпетентний вибір сценаріїв;
- неякісні дані для ML-моделі;
- недостатня увага або відсутність системи підвищення кваліфікації працівників у роботі з інноваціями, пов'язаними із ШІ.

⁷ Velichko Y. Using AI in Marketing: Top 5 Cases & Examples. *postindustria*. 2022. Apr 29. URL: <https://postindustria.com/using-ai-in-marketing-top-5-cases-machine-learning-examples/> (дата звернення: 10.08.2023).

⁸ Toloupe A. The Power of AI in Sales & 5 Ways You Can Use It. *Hubspot*. 2023. Feb 08. URL: <https://blog.hubspot.com/sales/ai-in-sales> (дата звернення: 10.08.2023).

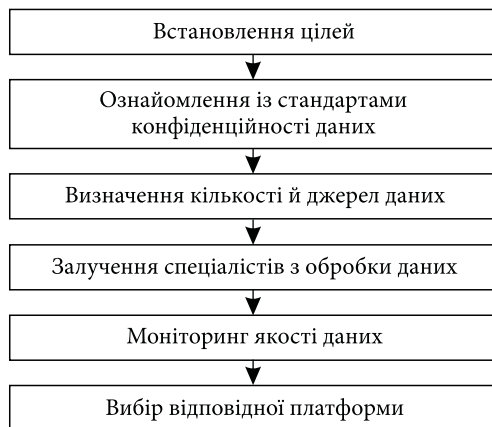

Рис. 3. Етапи інтеграції штучного інтелекту в діяльність підприємства

Джерело: розроблено і побудовано авторами за [6].

ні дослідження; визначити характер кампаній чи операцій, які ШІ може поліпшити (наприклад, автоматизацію обробки замовлень). Потім встановити чіткі KPI (key performance indicators, або ключові показники ефективності), які допоможуть зрозуміти, наскільки успішною була кампанія, доповнена штучним інтелектом, що також важливо для якісної оцінки (наприклад, покращення досвіду клієнтської взаємодії).

Ознайомлення із стандартами конфіденційності даних. На самому початку роботи з ШІ потрібно переконатися, що платформа не перетне межу допустимого використання даних персоналізації. Слід бути впевненими, що стандарти конфіденційності встановлено і запрограмовано в міру необхідності, потрібної для підтримки довіри клієнтів.

Визначення якості й джерел даних. Щоб процеси на основі ШІ та ML коректно працювали, потрібні дані для з'ясування кореляцій і тенденцій. Кількість встановлюється індивідуально, відповідно до специфіки використання технології, але чим більше якісних даних отримає система, тим швидше й точніше вона працюватиме. Ці дані дозволять вивчити аспекти, які вплинуть на всі процеси з використанням ШІ. Їх можна взяти з власної CRM-системи, статистичних баз, маркетингових кампаній або даних веб-сайту організації. Крім того, маркетологи можуть доповнити їх даними, отриманими від третіх осіб (наприклад, про місцезнаходження і зовнішні фактори, які здатні вплинути на рішення про покупку).

Залучення спеціалістів з обробки даних. Відсутність кваліфікованого спеціаліста суттєво ускладнює роботу з Big Data, не дозволяє отримувати глибокі висновки для ефективної взаємодії управлінського складу компанії з технологіями на основі штучного інтелекту. Щоб запустити автоматизацію продажів, організаціям слід співпрацювати із сторонніми

Використання штучного інтелекту важливо почати з ретельно продуманого алгоритму інтеграції. Це дозволить мінімізувати непередбачувані витрати й отримати максимальну віддачу від інвестицій за мінімальний час. Процес інтеграції ШІ в маркетингову діяльність підприємства обов'язково враховує певні етапи (рис. 3).

Розглянемо ці етапи докладніше.

Встановлення цілей. Як і в будь-якій управлінській діяльності, важливо одразу встановити чіткі цілі й провести попередні

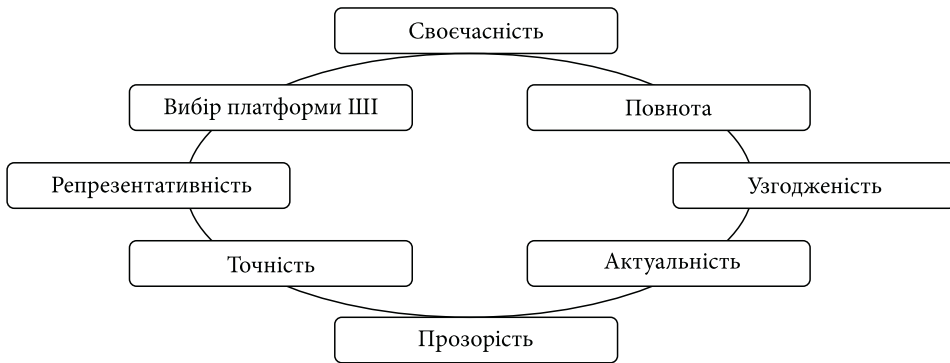

Рис. 4. Основні параметри даних для машинного навчання

Джерело: розроблено і побудовано авторами за: Dorfman E. How Much Data Is Required for Machine Learning. *postindustria*. 2022. Mar 25. URL: <https://postindustria.com/how-much-data-is-required-for-machine-learning/> (дата звернення 10.08.2023).

організаціями, які можуть допомогти в збиранні й аналізі даних для навчання ШІ з метою полегшення поточного обслуговування цієї технології.

Моніторинг якості даних. У міру того, як програми машинного навчання аналізують дедалі більший масив даних, вони навчаються приймати точні й ефективні рішення. Однак, якщо дані стандартизовані й не відображають динаміки, то отримана інформація не буде корисною і може призвести до того, що штучний інтелект пропонуватиме рішення, які заважатимуть у стратегічному плануванні. Перед упровадженням ШІ-інструментарію потрібно скоординувати дії з відділом управління даними та іншими ланками бізнесу, щоб визначити процеси оптимізації і обслуговування даних.

Для досягнення швидкості й продуктивності будуть потрібні функціональні можливості, які використовуються для підвищення загальної ефективності. При виборі інструменту слід пам'ятати про рівень прозорості, який знадобиться для розуміння того чи іншого процесу. Для цього визначимо основні параметри даних для використання в ML-моделях (рис. 4).

При плануванні ML-проєкту на підприємстві може виникнути ризик недостатньої кількості даних, що призведе до відносно ненадійних результатів. Найпоширеніший спосіб визначити, чи є набір даних достатнім, — застосувати правило «10 разів», коли кількість вхідних даних має бути в 10 разів більшою, ніж кількість ступенів свободи, які має модель. Зазвичай, ступені свободи являють собою параметри в персоналізованому наборі даних. Наприклад, якщо алгоритм машинного навчання на основі штучного інтелекту може визначити тенденцію продажів за певних умов на основі 1000 параметрів, тоді, щоб навчити модель, потрібно 10 000 рядків кожного параметра. Хоча правило «10 разів» у машинному навчанні є досить популярним, воно може працювати тільки для невеликих моделей. Більші моделі не дотримуються цього правила, оскільки кількість зібраних показників не обов'язково буде достатньою. У більшості випадків потрібно порахувати не тільки кількість даних, але й кількість самих параметрів.

Даний метод використовується для грубої оцінки, щоб зрушити проєкт з мертвої точки, чого цілком достатньо для оцінювання попереднього стратегічного ефекту. Щоб визначити більш точні критерії для формування специфічних параметрів, слід залучити відповідних експертів з машинного навчання на основі ШІ⁹. Крім того, завжди слід пам'ятати, що моделі штучного інтелекту вивчають не самі дані, а взаємозв'язки і закономірності, що лежать у основі цих даних. Тому на результати впливатиме не лише їх кількість, а й якість.

Для досягнення швидкості й продуктивності будуть потрібні функціональні можливості. При виборі інструменту взаємодії з алгоритмами необхідно зважати на рівень прозорості для розуміння того чи іншого процесу. Залежно від алгоритму можна отримати чіткий звіт про те, чому було прийняте те чи інше рішення і які саме дані вплинули на нього, тоді як алгоритми, що працюють з глибоким навчанням на основі загальних даних, можуть бути неспроможні дати таке точне обґрунтування. До переліку найпопулярніших платформ для використання штучного інтелекту можна віднести Tensor Flow, Py Touch, Keras, Open AI, Open CV, H2O. AI, Rasa, AWS, GitHub. Платформа обирається відповідно до індивідуальних потреб бізнесу, сфери функціонування та інших індивідуальних характеристик, необхідних у діяльності компанії.

ВИСНОВКИ

Можливості інновацій на основі штучного інтелекту і ML у інформаційних процесах обмежуються їх окремими особливостями, такими як репрезентативність даних та їх належна кількість. Решта залежить від умінь керівників використовувати ці можливості для посилення ефективності бізнесу. Тенденція розвитку ШІ свідчить, що згодом процес упровадження технології стане простішим, а ефективність зросте. Штучний інтелект розвивається швидко. За останні 10 років він переріс з відносно простих алгоритмів, які слугували виключно дослідницьким і розважальним цілям, до ефективного інструменту підтримки соціальної та економічної діяльності. Корисність ШІ стрімко збільшилася завдяки одночасному прогресу пов'язаних інновацій, які стають фундаментальними в інформаційній економіці, наприклад, CRM-системи, прогресивні алгоритми збирання даних, Big Data й інноваційні гнучкі підходи у виробництві продукції, що суттєво впливають на діяльність ринкових суб'єктів.

Сьогодні використання інновацій на основі ШІ та ML сприяють збільшенню ефективності й оптимізації бізнес-процесів, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності й сталого розвитку бізнесу. Це свідчить про близьку необхідність її інтеграції у більшості конкурентоспроможних

⁹ Dorfman E. How Much Data Is Required for Machine Learning. *postindustria*. 2022. Mar 25. URL: <https://postindustria.com/how-much-data-is-required-for-machine-learning/> (дата звернення 10.08.2023).

моделях бізнесу, особливо тих, де переважна кількість процесів у digital-середовищі. Суб'єкти українського бізнес-середовища, яке перебуває в кризових умовах, потребують гнучкості й можливостей ефективно використовувати обмежені ресурси, тобто можливостей для перегляду моделі функціонування і впливу інновацій на сферу діяльності, а потім підбору відповідної технології на основі ІІІ та ML. При налагодженому процесі впровадження дана інновація зробить бізнес-суб'єктів стійкішими в протидії негативному впливу зовнішнього середовища в стратегічному розрізі.

Штучний інтелект можна віднести до систем з необмеженими можливостями, наразі найефективнішими способами його застосування є збирання, генерація чи обробка даних, предикативна аналітика, що особливо корисно в процесі тактичного і стратегічного планування, у системах масового виробництва. Стрімко розвивається використання штучного інтелекту для оптимізації поточних бізнес-процесів, кожен з яких надає різноманітні переваги — від збільшення швидкості опрацювання даних до підвищення задоволеності клієнтів і зростання доходів. Більшість переваг від інтеграції штучного інтелекту є кількісно вимірними, що спрощує процес оцінювання окупності інвестицій завдяки орієнтації бізнесу на КРІ. При цьому є і якісні переваги, як-то задоволеність клієнтів і підвищення морального духу персоналу.

Найважливішою перевагою від використання штучного інтелекту в стратегічному управлінні є оптимізація роботи керівників і підпорядкованих їм фахівців, які зможуть сконцентруватися на процесах, які не можуть замінити алгоритми. Інформація, отримана за допомогою даної технології, буде максимально релевантною і характеризуватиме всі аспекти функціонування підприємства — від внутрішнього до зовнішнього середовища. До того ж, швидкість і точність подання даних значно переважають класичні методики, тобто досягнення подібного результату не можливе без використання ІІІ й ML. Дані переваги допоможуть відповідальним особам приймати ефективні рішення швидше за конкурентів і суттєво зменшувати ризики впливу непередбачуваних обставин, що є ключовим у розробці й впровадженні ефективної стратегії конкурентоспроможного бізнесу в сучасних умовах. У свою чергу, звільнення управлінського ресурсу від алгоритмізованої роботи дозволить знаходити нові, ефективніші, засоби стратегічного зростання для компанії і краще адаптуватися до змін.

При правильному підході до використання ІІІ в стратегічному управлінні в комплексі з іншими інноваціями в різних бізнес-моделях можливо збільшити рентабельність від операційної діяльності компанії, у тому числі за рахунок оптимізації обмежених ресурсів. Удосконалення технологій машинного навчання дозволить забезпечити фундаментальні конкурентні переваги для сталого розвитку бізнесу, навіть у кризових ринкових умовах, і полегшить наступну адаптацію підприємства в разі повторного впливу факторів зовнішнього середовища, які «оцифровані» системою ІІІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Голей Ю.М., Дрік А.І. Аналіз використання штучного інтелекту в системах управління бізнес-процесами: переваги та недоліки. У: Виклики та проблеми сучасної науки. Зб. наук. пр. Дніпро, ДНУ, 2023. Т. 1. С. 382—386. URL: <https://files.fti.dp.ua/cims/cims-vol-1>
2. Бей Г., Шперчук А., Думанська А. Можливості застосування технологій AI в системі стратегічного управління розвитком банківської установи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-53>
3. Miller R. The Role of Machine Learning and Artificial Intelligence in Strategic Management. SSRN. 2023. Mar 22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4392353>
4. Yang, Y., Cui, Z., Xu, J. et al. Continual learning with Bayesian model based on a fixed pre-trained feature extractor. *Visual Intelligence*. 2023. May 08. <https://doi.org/10.1007/s44267-023-00005-y>
5. Mittal N., Saif I., Ammanath B. Fueling the AI transformation: Four key actions powering widespread value from AI, right now. Deloitte, October 2022. 49 p. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/deloitte-analytics/us-ai-institute-state-of-ai-fifth-edition.pdf>
6. Klauke J., Heinz S. A Maturity Model for Artificial Intelligence. Stat worx AI-Whitepaper. 9 p. URL: <https://www.statworx.com/downloads/whitepaper/ic-03/a-maturity-model-for-ai.pdf>

Надійшла 14.08.2023

Прорецензована 31.08.2023

Доопрацьована 06.11.2023

Підписана до друку 14.11.2023

REFERENCES

1. Holey Yu.M., Drik A.I. Analysis of the use of artificial intelligence in business process management systems: advantages and disadvantages. In: Challenges and problems of modern science. Collection of Scientific Papers. Dnipro, 2023, Vol. 1, pp. 382-386. URL: <https://files.fti.dp.ua/cims/cims-vol-1> [in Ukrainian].
2. Bei H., Shperchuk A., Dumanska A. Possibilities of implementing AI technologies in the strategic management system of a banking institution development. *Economy and Society*, 2022, No. 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-53> [in Ukrainian].
3. Miller R. The Role of Machine Learning and Artificial Intelligence in Strategic Management. SSRN, 2023, Mar 22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4392353>
4. Yang Y., Cui Z., Xu J. et al. Continual learning with Bayesian model based on a fixed pre-trained feature extractor. *Visual Intelligence*, 2023, May 08. <https://doi.org/10.1007/s44267-023-00005-y>
5. Mittal N., Saif I., Ammanath B. Fueling the AI transformation: Four key actions powering widespread value from AI, right now. Deloitte, October 2022. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/deloitte-analytics/us-ai-institute-state-of-ai-fifth-edition.pdf>
6. Klauke J., Heinz S. A Maturity Model for Artificial Intelligence. Stat worx AI-Whitepaper. URL: <https://www.statworx.com/downloads/whitepaper/ic-03/a-maturity-model-for-ai.pdf>

Received on August 14, 2023

Reviewed on August 31, 2023

Revised on November 6, 2023

Signed for printing on November 14, 2023

Andrii Taranych, PhD (Econ.), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Marketing and Business Analytics
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-richchya St., Vinnytsya, 21000, Ukraine
Dmytro Pelekhatskyi, MSc
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-richchya St., Vinnytsya, 21000, Ukraine

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN STRATEGIC MANAGEMENT OF ENTERPRISES

The development trends and possibilities of using artificial intelligence in strategic management of the company under crisis conditions to stabilize and preserve business competitiveness are studied. The areas of application and the place of artificial intelligence in business process management, the impact of innovations using machine learning on the strategic aspect of the company's activities are analyzed in order to formulate recommendations for ensuring competitive advantages and optimizing the use of limited resources.

Based on the conducted analysis, the positive impact of the introduction of innovations on business profitability has been proven. The main advantages of artificial intelligence based technologies and the drivers of their development are determined. The use of artificial intelligence for predicative analysis with the aim of further using the results in strategic management and company's activities is considered. The capacity of artificial intelligence to optimize the activities of specialists in the field of marketing and management is analyzed. The possibilities of researching competitive markets and behavioral aspects of the company's customers with the help of Big Data based artificial intelligence are determined, the technology's synergy with modern CRM systems is described. The advantages of using artificial intelligence in the expansion of the company's activities are outlined; they are associated with the capacity of technologies based on artificial intelligence and machine learning to provide a highly personalized positive customer experience of interaction with the company, even under changing conditions.

Special attention is paid to the main methods of using artificial intelligence in the implementation of enterprise's business model under crisis conditions. The processes and principles of artificial intelligence integration into the company's activities are analyzed, data quality indicators are determined to minimize the risks of introducing innovations and the conditions are defined for the effective use of these technologies to create competitive advantages that will allow for quick adaptation to the negative impact of the external environment on established business processes.

Keywords: *artificial intelligence; machine learning; innovations; information technologies; optimization of business processes; strategic management; flexible production systems; decision-making systems; KPIs; Big Data.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.066>

УДК 336.741.2; 336.744; 339.7; 339.747

JEL: E52, F30

В.В. ОГНЕВИЙ,

Черкаси, Україна

e-mail: ognev7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0895-4156>

ГЛОБАЛЬНА ГРОШОВА СИСТЕМА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ: НАДНАЦІОНАЛЬНА ВАЛЮТА GES

Сформульовано ідею реформування глобальної валютної системи на матеріально-вартісному підґрунті світової економіки, а саме: на базі середньозваженої на світовому ринку вартості зернового еталону IGC (International Grains Council) пропонується створити наднаціональну грошову одиницю GES (Grain Equivalent Standard — Стандарт зернового еквівалента) в якості міжнародного платіжного і резервного засобу.

Ключові слова: світова фінансова архітектура; глобальна грошова система; наднаціональна валюта GES.

Сучасна світова економіка охоплена комплексом фінансово-економічних негараздів на ґрунті розладу глобальної грошової системи, короткий перелік яких зводиться до таких найгостріших проблем:

- 1) величезні дефіцити державних бюджетів, що перевищують критичні 3 % ВВП багатьох країн, понад 5 % ВВП у США;
- 2) загальна заборгованість у світі втричі перевищує світовий ВВП: державний борг ряду країн, включаючи США, перевершив їх ВВП;

Ц и т у в а н н я: Огневий В.В. Глобальна грошова система в контексті реформування: наднаціональна валюта GES. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 66—91. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.066>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

3) нестримна емісія грошової маси, насамперед доларової, яка в рази перевищує нормальні темпи економічного зростання;

4) астрономічних розмірів фіктивний капітал: обсяг деривативів обчислюється сотнями трильйонів доларів у світовій економіці.

Такими є результати домінуючого в макроекономіці напряму фінансової політики, суть якої зводиться до масивного вливання грошей у економіку задля стимуляції економічного зростання і протидії кризовим явищам циклічного розвитку. На практиці це призводить до відірваності грошової маси від матеріального підґрунтя реальних активів і загального розладу фінансової системи. Нерозуміння вартісних підвалин грошового обігу — головна вада сучасної економічної науки. «Кількісна теорія — це, перш за все, теорія попиту на гроші», — стверджує М. Фрідман і дає таке визначення грошам: «П'ять основних форм багатства: 1. Гроші (М), які тлумачаться як вимоги, або як товарні одиниці з фіксованим номінальним значенням; 2. Облігації (В)...; 3. Акції (Е)...; 4. Фізичні блага (С); 5. Людський капітал (Н)... Аналіз попиту на гроші формально може бути отожднений з аналізом попиту на споживчі послуги» [1]. Отже, не вартісна сутність грошей, а попит на них має бути орієнтиром монетарної політики. Звідси стрімка кредитно-грошова емісія і політика «кількісного пом'якшення» (quantitative easing — QE).

Водночас нестримне нарощування матеріально незабезпеченої грошової маси в економіці породило так звану «фінансову економіку»: примноження капіталу не у сфері товарного виробництва, а за рахунок операцій на фондових ринках. Як наслідок, неймовірне зростання фіктивного капіталу, що знекровлює реальний сектор економіки, — логічний результат фінансової політики сучасного макроекономічного мейнстріму. Фундаментальна причина її недоліків полягає в тому, що грошова система позбавлена вартісної основи — опори на матеріально-вартісний фундамент реальної економіки. У результаті світові фінанси опинилися в глибокій кризі, що намітилася після ліквідації золото-доларового стандарту Бреттон-Вудської системи, суттєво проявила себе в 1998 р. і остаточно занурилась у неї з 2008 р.

Отже, **мета статті** — виходячи з нестійкості системи міжнародних фінансів, закласти концептуальні засади кардинального реформування глобальної валютної архітектури — створення якісно нової міжнародної грошової одиниці як резервного і платіжного засобу задля стримування емісійно-руйнівних процесів у світовій економіці, стабілізації системи міжнародних розрахунків, нормалізації еквівалентного товарообміну в торгівлі й подолання патологічних явищ «фінансової економіки».

Завдання створення наднаціональної грошової одиниці неминуче порушує питання правильного визначення категорії «гроші», бо в економічній теорії, особливо на англomовному Заході, домінує думка, що гроші є засіб — товар, благо, предмет, об'єкт, актив — для ринкового обміну і платежів. Чи є таке визначення грошей задовільним? Сумнівно. Отже, уточнімо, що таке гроші.

Гроші — це, насамперед, представник, носій, виразник. Чого саме? Не просто благ (предметів, об'єктів, активів), а їх вартості, адже при товарному обміні порівнюються саме вартісні пропорції товарів, а не їх об'єм або вага (кілограм золота на кілограм картоплі, наприклад). Навіть у часи золотого стандарту золото, яке використовувалося в якості товарних грошей, було нічим іншим, як носієм вартості, й у таких самих вартісних пропорціях воно обмінювалося на всі інші товари. Товарні гроші у вигляді золота чи срібла є безпосереднім носієм вартості. Паперові гроші є *представником* вартості того самого золота чи срібла. Інша справа, чи відповідає вартісний номінал паперових грошей реальній вартості згаданих мінералів.

А що таке вартість? У авторській версії, **вартість** є оцінений ринком обсяг матеріалізованих у товарній продукції абстрактних суспільно-необхідних трудовитрат, або, простіше: **вартість** — це ринкова оцінка обсягу уречевлених у товарі трудовитрат. Вартість може бути правильною, достовірною, що відповідає уречевленню у товарі трудовитратам, показником чого є середня норма прибутку від реалізації товару, або неправильно, недостовірною (вартість недооцінена або переоцінена — псевдовартість) — у разі відхилення від середньої норми прибутку в той чи інший бік при реалізації товару. В останньому випадку псевдовартість відразу ж виправляє закон вартості оперативним перенаправленням інвестиційних потоків (відтак — трудових ресурсів) у сфері виробництва до середньої норми прибутку, поновлюючи в такий спосіб достовірну вартість, оптимальне ціноутворення.

У теорії: вартість = трудовитрати → до середньої норми прибутку.

На практиці: вартість (у ціні) = собівартість + середній прибуток.

Середня норма прибутку (середній прибуток) є водночас індикатором, коректором і фіксатором оптимальної вартості, що означає еквівалентний товарообмін — рівновелика вартісна віддача від рівновеликих трудовитрат. Вартість у грошовому виразі (грошовий «оболонці») є ціна. У масштабах економіки сума цін створених працею матеріальних благ дорівнює їх сумарній вартості, за умови вартісно-грошового паритету в економіці¹.

Монетарна практика неодноразово підтверджувала неблаганну тенденцію до збалансованості грошової маси з масою вартості: будь-яке вкидання грошової маси в економіку неодмінно вирівнює номінальну вартість (у ціні) грошових одиниць до єдиної номінально-вартісної суми цін усієї грошової маси. Для переконливості гіпотетично уявімо експеримент. Спробуємо вкинути в економіку N -кількість грошових купюр без проставлених номіналів. Через деякий час ці паперові купюри самі собою набудуть певної ціни: на них, умовно кажучи, почне проявлятися номінал. Продовжимо експеримент, вкинувши ще стільки ж грошових

¹ Огневий В. Політична економія. Трудова теорія вартості: Закон вартості на мовах теорії і практики. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/trudova-teoriya-vartosti.html>

знаків, у два рази збільшивши... Згодом ми побачимо знецінення грошової купюри рівно у два рази. Але при цьому сумарна ціна всієї грошової маси залишиться тією самою (за купівельною спроможністю). Як би надалі ми не експериментували, збільшуючи грошову масу або ж вилучаючи її з обігу, ми неодмінно отримуватимемо адекватну девальвацію або ревальвацію грошової одиниці (по відношенню не до іноземних валют чи золота, а до вартості). Сумарна ціна грошової маси при цьому залишатиметься непорушно стабільною. Що ж це за величина в грошовому виразі? Це еквівалент сукупної, яка є в реальності, вартісної маси в економіці. І цю вартісну масу реального багатства ніякими грошовими маніпуляціями не змінити і економіку не обдурити. Не грошова маса «робить» вартість, а навпаки, вартість під себе вибудовує грошову систему, визначаючи «цінність» грошової купюри, формуючи масштаб цін. І не гроші характеризують економіку, а вартість.

Скільки грошових знаків потрібно тій чи іншій економіці? Немає принципового значення (марність «формули Фішера» в цьому сенсі). Будь-яка кількість купюр задовольнить економіку в бік чисельного як збільшення, так і зменшення (теоретично грошова одиниця не має меж поділу: долар / цент / міліцент / мікроцент / наноцент...). Сумарна в економіці маса вартості сама визначить їх справжню ціну, вартісно відформатує грошову одиницю. Не цифра номіналу на грошовій купюрі має значення, а її вартісна вага. Тоді... Чи можна, одного разу вкинувши в обіг N -кількість грошових знаків, заспокоїтися на цьому? Можна. Тільки слід мати на увазі, що ми живемо не в економічно застійному середньовіччі. У наш час прогресуючих темпів економічного зростання з приростом вартісної маси в економіці пропорційно підвищуватиметься ціна купюри при незмінній їх кількості: ВВП, припустимо, зріс на 10 % — відповідно, грошова одиниця на 10 % стане «важчою», тобто ревальвує. Будь це одноразовий акт, економіка могла б пристосуватися до нової вартісно-грошової рівноваги. Однак, коли рік у рік відбувається постійний дрейф зростаючої маси вартості по відношенню до грошової маси, то, з точки зору ведення бізнесу (здійснення торговельних, кредитних, інвестиційних та інших комерційних операцій), це постійні перерахунки, плутанина в розрахунках, урешті-решт, збій у роботі. Тому для стабільності фінансової системи приріст грошової маси в обороті повинен синхронізуватися з темпами економічного зростання, аби номінал грошової одиниці завжди відповідав реальній вартості певної фіксованої (еталонної) частки матеріального багатства. У динаміці зростання грошова маса має бути постійно врівноважена масою вартості².

Отже, розглянувши вартісне підґрунтя грошей, дамо визначення:

гроші є номінальним виразником вартості матеріальних благ на грошових носіях: металевих, паперових, електронних, банківських рахунках;

² Огневий В. Політична економія. Грошова система: Умови вартісно-грошового паритету. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/hroshova-systema.html>

грошова одиниця є номінальним виразником вартості еталонної елементарної частки матеріального блага на тих самих носіях.

Звідси робимо висновок: для створення грошової одиниці потрібно з усієї сукупності матеріальних благ виокремити найбільш суттєву елементарну частинку цих благ, котра якнайліпше стала б матеріальним підґрунтям вартості цієї самої грошової одиниці. Ідея не нова. На «комбінований товар» (composite commodity) як «об'єктивний стандарт вартості» (objective standard of value) ще в 1923 р. вказував Дж.М. Кейнс у своєму «Трактаті про грошову реформу» [2]. Тож подібний «комбінований товар» в якості елементарної частки матеріального блага доцільно взяти на роль базового еталону вартості сучасної грошової одиниці. Умовно кажучи, таку собі «унцію золота».

До речі, про золото. В якості грошей воно абсолютно непридатне для сучасної економіки, що динамічно розвивається, з двох причин: а) видобуток золота значно відстає від темпів економічного зростання, що за умов фіксованої вартості цього дорогоцінного металу неминуче веде до кризи ліквідності й гальмування економічного розвитку; б) дуже велика суб'єктивно-емоційна складова формування ринкової ціни даного металу, що значно спотворює його реальну вартість (досить звернути увагу на графіки його біржових котирувань з 1972 р.).

ЗЕРНОВИЙ ЕТАЛОН ВАРТОСТІ ТА ЙОГО ПЕРЕВАГИ

Яким вимогам має відповідати матеріальний еталон вартості наднаціональної грошової одиниці? Насамперед, речовий еталон повинен бути нероздільним з усім матеріальним багатством, бути його невід'ємною складовою. Ідеться про простий продукт незмінної якості, який існував у минулому й існуватиме в майбутньому. Продукт першої необхідності, найбільш поширений на всіх широтах земної кулі. Він має користуватися стабільним попитом на душу населення незалежно від соціального статусу споживачів, а також від циклічних коливань у економіці, політичних чи соціальних катаклізмів, тобто повинен мати сталу корисність для людини — як стабілізатор споживчого попиту на нього. Водночас він не має бути привабливим об'єктом фінансових чи якихось інших афер, не піддаватися кон'юктурним впливам біржової паніки (подібно золоту). Це стосується і його непіддатливості ситуативним впливам моди і емоціям. Виробництво цього продукту має задовольняти зростаючий попит на нього з огляду на приріст населення у світі. Тож попит завжди буде врівноважений з пропозицією в динаміці економічного розвитку як запорука правильного, неспотвореного ціноутворення на цей продукт, формування його достовірної вартості.

Отже, вартість якого продукту може бути взята за основу міжнародної валюти? Перше, що спадає на думку, це продовольчий кошик FAO,

вартість якого є базою для обчислення індексу світових цін на продовольство: «Складається із середнього індексу цін за п'ятьма товарними групами (м'ясо, молочні продукти, крупи, олія і цукор). Усього до загального індексу включено 73 котирування цін, які відображають міжнародні ціни на продовольчі товари»³. Занадто складно — 73 котирування по п'ятьох продовольчих групах. Набагато простіше взяти зерновий продукт того самого продовольчого кошика FAO, куди, зокрема, входить кормове зерно для вигодовування худоби і птиці задля отримання м'ясо-молочної продукції. Зерновий продукт кошика FAO представлений комбінованим зерном Міжнародної ради по зерну (International Grains Council — IGC), на основі вартості якого обчислюється індекс світових цін на зернові. «Зведений індекс цін на зернові складено на основі таких показників: індекс цін на пшеницю (середнє значення 10 котирувань пшениці); індекс цін на кукурудзу (середнє значення чотирьох котирувань кукурудзи); індекс цін на ячмінь (середнє значення п'яти котирувань ячменю); одна експортна ціна сорго і зведений індекс цін ФАО на рис»⁴. Статистика IGC ведеться з 1949 р., FAO використовує з 1961-го.

Які плюси зернопродуктового (хлібного) еталону вартості грошової одиниці? По-перше, чисто трудове походження зернового продукту: праця і лише праця... на сучасному етапі величезної маси працівників аграрно-профільованої галузі, на вістрі якої землероб. По-друге, стабільність споживання хлібопродуктів людиною незалежно від соціального статусу: в нормі споживання хліба всі рівні — й багаті, й бідні. При цьому повна відсутність емоційної складової попиту на хліб, лише фізіологічна потреба в ньому, тобто невразливість попиту емоційними штормами⁵. Далі, по-третє, синхронність попиту і пропозиції протягом багатьох десятиліть: виробництво зернових нарощується в такт з приростом населення. «Світове виробництво зерна експоненційно зростає разом із населенням»⁶ — незалежно від циклічних коливань глобальної економіки, економічних криз, зокрема. Закон вартості (там, де він діє), оперативно реагуючи на попит, підлаштовує під нього обсяг виробництва своєчасним переливом капіталу в галузь до середньої норми прибутку. Так, погодно-кліматичні умови... Проте врожайність зернових у світі, незважаючи на примхи природи, виявляє стійке зростання [3, Fig. 1]. Плюс постійні, рік у рік, світові

³ World Food Situation: FAO Food Price Index. *Monthly Bulletin of Statistics*. 2023. Jun 16. URL: <https://unstats.un.org/unsd/mbs/app/mbsnotes.aspx?tid=55> (дата звернення: 06.07.2023).

⁴ World Food Situation. Table: FAO Food Price Index. *Food and Agriculture Organization*. 2023. Jun 02. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 20.07.2023).

⁵ Огневий В. Політична економія. Грошова система: Грошова одиниця GES. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/hroshova-odynitsya.html>

⁶ Speight A. Are geo-politics constraining food? *Grain market daily*. AHDB. 2021. Oct 08. URL: <https://ahdb.org.uk/news/are-geo-politics-constraining-food-grain-market-daily> (дата звернення: 22.04.2023).

резерви зерна в межах 20—40 % від валового виробництва⁷. Глобальний попит на зернову продукцію в цілому врівноважено з її пропозицією останні 60 років⁸, а це запорука стабільної достовірності («чистоти») вартості продукту: нічого, крім «собівартість + середній прибуток». Єдине, що спотворює ціновий тренд зерна на світових ринках, — позаринкове формування цін на сиру нафту⁹, а також невідомі інфляційні «танці» національних валют, про що, до речі, свідчать розкид реальних і номінальних цін на ту саму нафту в доларах і «ножиці» індексів номінальних цін на продовольство з його реальними цінами останні півстоліття¹⁰. І це за вражаючої синхронності приросту населення, виробництва зерна і видобутку нафти¹¹. «Ціни на нафту і продовольство дуже корельовані (93,4 %), і між ними практично немає затримки в часі»¹². Тому слід з певним скепсисом сприймати цінову статистику зернових культур, як і всієї агропродукції, пам'ятаючи про надзвичайну волатильність ціноутворення і аномальне підвищення цін у ХХІ ст.

Далі на доказовій базі докладніше розглянемо зернову продукцію як товар з позиції попиту і пропозиції та ціноутворення. Розпочнемо з майже синхронного нарощування світового виробництва зернових до чисельного приросту населення світу. Факт очевидний, згідно з даними Міністерства сільського господарства США і Світового банку за період 1950—2015 рр.¹³ Це першочергова умова стійкої рівноваги попиту і пропозиції на даний продукт — запорука формування оптимальної ціни на нього.

Попит і пропозиція визначаються потребою в продукті й можливостями його виробництва. «Згідно з нормативами Всесвітньої органі-

⁷ USDA forecast big stocks on the horizon: Grain Market Daily. *AHDB*. 2020. May 13. URL: <https://ahdb.org.uk/news/usda-forecast-big-stocks-on-the-horizon-grain-market-daily> (дата звернення: 16.10.2023).

⁸ World grain and oilseed supply and demand v ending stocks 1960 to 2012. Source USDA. *MoffittsFarm*. 2019. Nov 11. <https://www.moffittsfarm.com.au/2013/08/21/world-food-production-and-outlook/world-grain-and-oilseed-supply-and-demand-v-ending-stocks-1960-to-2012-source-usda-via-anz-813/> (дата звернення: 16.11.2023).

⁹ Historical Crude Oil prices, 1861 to Presen. *ChartsBin*. 2015. URL: <http://chartsbin.com/view/oau> (дата звернення: 21.05.2018).

¹⁰ World Food Situation. Figure: FAO Food Price Index in nominal and real terms. *FAO*. 2023. Jun 02. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 18.07.2023).

¹¹ Chefurka P. How Tight is the Link Between Oil, Food and Population? Figure: Grain, Oil and Population 1985 to 2007. *Permaculture Research Institute*. 2013. Feb 02. URL: <https://www.permaculturenews.org/2013/02/02/how-tight-is-the-link-between-oil-food-and-population/> (дата звернення: 22.03.2018).

¹² World Food and Oil Price Correlation. *DeepResource*. 2012. Apr 26. URL: <https://deepresource.wordpress.com/2012/04/26/world-food-and-oil-price-correlation/> (дата звернення: 29.04.2023).

¹³ Drum K. Did Population Growth Drive Conflict Growth After World War II? Figure USDA, World Bank: World Production of Cereal Grains 1950-2015. *Mother Jones*. 2017. Apr 18. URL: <https://www.Motherjones.Com/Kevin-Drum/2017/04/Did-Population-Growth-Drive-Conflict-Growth-After-World-War-Ii/> (дата звернення: 26.04.2023).

зації охорони здоров'я ООН, добова норма споживання хлібних виробів становить 330 г на особу — 120 кг на рік» [4]. Водночас «темпи зростання населення та світового врожаю зернових зблизилися: останні три десятиліття XX століття річний збір зерна коливався в діапазоні від 300 до 342 кг на людину» [5]. Зважаючи на розбіжність статистичних даних (120 і 300—342 кг на людину на рік), слід мати на увазі різницю між зерновими культурами і хлібопродуктами: перші включають кукурудзу та інші кормові, другі — ні: «У світовому врожаї переважають три злаки: пшениця і рис, які в основному вживаються в їжу, і кукурудза, яка в основному використовується як корм для худоби» [6]. Крен споживання в бік м'ясо-молочної продукції зумовлює випереджальний тренд виробництва фуражного зерна¹⁴. З урахуванням тваринництва, виробництво зернових культур досить точно збалансовано з їх споживанням, включаючи період 2008—2018 рр.¹⁵ з його світовою фінансовою кризою 2008-го і різким стрибком цін на нафту в цей час.

За даними Міністерства сільського господарства США, «зростання світового сільськогосподарського виробництва залишалося на диво стабільним протягом останнього 50-річчя: 2,7 % на рік у 1960-х роках і 2,1—2,5 % середньорічного зростання в кожне наступне десятиліття. Зростання врожайності в сільському господарстві відображало тенденції збільшення обсягів виробництва, залишаючись досить стабільним на рівні близько 2,1 % на рік протягом останніх 50 років»¹⁶. Щодо приросту валового виробництва зернових по відношенню до приросту населення світу, то «з 1961 по 2014 р. світове виробництво зерна збільшилося на 280 %, тоді як загальна чисельність населення за цей період — на 136 %» [7]. Стосовно агропродукції у цілому: «з 1980 по 2004 р. ВВП сільського господарства в усьому світі зростав у середньому на 2 % на рік, тоді як населення світу — на 1,6 %»¹⁷.

Випереджальний темп виробництва сільгосппродуктів порівняно з приростом населення був зумовлений якісним поліпшенням продоволь-

¹⁴ Производство зерновых в мире увеличится до 2,6 млрд т — FAO. Рис.: Структура производства зерновых культур у світі. *Tripoli.Land*. 2016. 10 жов. URL: <https://tripoli.land/news/proizvodstvo-zernovyh-v-mire-uvlechitsya-do-2-6-mlrd-t-fao> (дата звернення: 20.04.2023).

¹⁵ World livestock an asset not a threat to human food availability. Figure 5: Trends in world grain production, utilisation and stocks. Source: IGC 2017. *MoffittsFarm*. 2018. Jan 19. URL: <https://www.moffittsfarm.com.au/2018/01/19/world-livestock-an-asset-not-a-threat-to-human-food-availability/> (дата звернення: 22.04.2023).

¹⁶ Fuglie K., Sun Ling Wang. New Evidence Points to Robust But Uneven Productivity Growth in Global Agriculture. *ErsUSDA*. 2012. Sep 20. URL: <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2012/september/global-agriculture/> (дата звернення: 25.04.2023).

¹⁷ British Parliament Committee on Environment, Food and Agriculture. Securing food supplies up to 2050: the challenges faced by the UK. *Parliament*. 2009. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/cmenvfru/213/21304.htm> (дата звернення: 15.05.2018).

чого споживання жителів відсталих у розвитку регіонів світу. «У країнах, що розвиваються, попит на зернові зростає швидше, ніж виробництво. Імпорт зернових у ці країни зріс з 39 млн т на рік у 1970-х роках до 103 млн т у 1997—1999 рр., тобто з 4 % їх річного споживання зерна до 9 %»¹⁸. Водночас загальне споживання зернових у світі було синхронізоване з обсягом їх виробництва як за валом, так і на душу населення¹⁹. Отже, пропозиція зернового продукту в цілому задовольняла зростаючий на нього попит. Навіть у досить фінансово і енергетично нестабільний період 2006—2017 рр., згідно з даними FAO, «виробництво зернових було стійким і зростало пропорційно до попиту на фізичний продукт» [8]. Очевидно, цьому сприяли: а) лінійний приріст як урожайності, так і валового виробництва зернових культур у світі²⁰; б) стабільні рік у рік світові резерви зерна на рівні $\frac{1}{4}$ валового виробництва²¹. При цьому зростаючий експорт зернових до країн, що розвиваються, аж ніяк не позначився на глобальному балансі попиту і пропозиції²². До речі, на увагу заслуговує стабільний рівень споживання хлібопродуктів на душу населення в розвинутих країнах, а саме в США²³ і Європі²⁴. Це вказує на те, що за нормальних умов життя для середньостатистичної людини характерною є фіксована норма споживання зернових: ні більше — ні менше. І лише за рахунок триразового покращення в останні 60 років споживання в країнах «третього світу», за даними FAOSTAT, спостерігалася загальносвітова тенденція до збільшення продовольчого

¹⁸ Prospects by Major Sector: crop production. Developing countries will become more dependent on imports. FAO. URL: <https://www.fao.org/3/y3557e/y3557e08.htm> (дата звернення: 25.04.2023).

¹⁹ Banse M., Nowicki P., Meijl H. Why are the current world food prices so high. Figure 5: Development of world grain and oilseed production. *Semantic Scholar*. 2008. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Why-are-the-current-world-food-prices-so-high-Banse-Nowicki/9ad0950d78288c76ba80c2a9d5d6f45cf5acdc85/figure/5> (дата звернення: 21.06.2023).

²⁰ Guyomard H., Forslund A., Yves D. Biofuels and World Agricultural Markets: Outlook for 2020 and 2050. Figure 21: World population and world areas, yields and production in cereals (including rice). *ResearchGate*. 2011. August. URL: https://www.researchgate.net/figure/World-population-and-world-areas-yields-and-production-in-cereals-including-rice_fig7_221915118 (дата звернення: 21.06.2023).

²¹ Jamieson C. The IGC Offers a Glimmer of Hope for 2016/17 Wheat Markets. Figure: Global Wheat Production and Stock. *DTN — Progressive Farmer*. 2016. Jan 21. URL: <https://www.dtnpf.com/agriculture/web/ag/blogs/canada-markets/blog-post/2016/01/21/igc-offers-glimmer-hope-201617-wheat> (дата звернення: 25.03.2018).

²² Supply & Demand. IGC. 2023. May 17. URL: <https://www.igc.int/en/markets/marketinfo-sd.aspx> (дата звернення: 21.06.2023).

²³ Shahbandeh M. Per capita consumption of wheat flour in the U.S. 2000-2023. *statista*. 2023. May 15. URL: <https://www.statista.com/statistics/184084/per-capita-consumption-of-wheat-flour-in-the-us-since-2000/> (дата звернення: 16.10.2023).

²⁴ Wunsch N.-G. Average bread and bakery consumption volume per capita in Europe from 2010 to 2023. *statista*. 2023. Jun 27. URL: <https://www.statista.com/statistics/806333/europe-bread-and-bakery-production-volume-by-category/> (дата звернення: 16.10.2023).

споживання на людину²⁵. За прогнозами OECD і FAO, до 2026 р. «потреби в продовольчих товарах на душу населення залишаться незмінними, крім найменш розвинутих країн»²⁶.

Ціноутворення товарного зерна визначається дією закону вартості на світових ринках: ціна витрат виробництва + середній прибуток, за умов загальної рівноваги попиту і пропозиції²⁷. Здавалося б, синхронність продовольчої пропозиції до споживчого попиту мала визначати стабільність ціноутворення — з трендом до поступового зниження вартості (у ціні) зернового товару в міру зростання продуктивності праці й зниження собівартості виробництва в загальносвітовому масштабі. Але, ні. За останнє століття Перша і Друга світові війни, Велика депресія 1929—1933 рр., ціновий шок енергетичної кризи 1970-х років, урешті-решт, позаринкове формування ціни на нафту в період 2004—2014 рр. суттєво спотворювали тренд ціноутворення на зернову продукцію²⁸. Те саме стосується і цін на промислову сировину²⁹. Проте загальна тенденція зниження цін у глобальному масштабі є очевидною.

Згідно з даними OECD і FAO, «за останні 100 років реальні ціни на пшеницю знижувалися в середньому на 1,5 % на рік (рис. 1. — О.В.). Тоді як загальна тенденція останнього століття полягала в зниженні цін, ринки зазнавали потрясінь (війни, політичні кризи і стихійні лиха), які викликали періоди зростання цін і високої волатильності. Масштаби цих потрясінь з часом зменшувалися завдяки підвищенню стійкості виробництва і глобалізації торгівлі. Аналогічні закономірності є очевидними щодо інших товарів»³⁰.

«Реальні ціни на кукурудзу за більш як сторічний період (1908—2016 рр.) мали тенденцію до зниження, — продовжують констатувати OECD і FAO, — причому середня ціна знижувалася на 1,5 % за рік у

²⁵ Hofstrand D. Can the World Feed Nine Billion People by 2050? Figure 3: Total and Per Capita Agricultural Production. *AgMRC*. 2011. November. URL: <https://www.agmrc.org/renewable-energy/renewable-energy-climate-change-report/renewable-energy-climate-change-report/november-2011-newsletter/can-the-world-feed-nine-billion-people-by-2050> (дата звернення: 11.05.2018).

²⁶ OECD and FAO see slower growth in demand keeping world food prices low. *FAO*. 2017. Jul 10. URL: <https://www.fao.org/news/story/en/item/980133/icode/> (дата звернення: 18.10.2018).

²⁷ Огневий В. Політична економія. Трудова теорія вартості: Закон вартості на мовах теорії і практики. *WES*. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/trudova-teoriya-vartosti.html>

²⁸ Inflation-adjusted price indices for corn, wheat, and soybeans show long-term declines. *Ers.usda*. 2019. Apr 23. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/chart-gallery/gallery/chart-detail/?chartId=76964> (дата звернення: 31.05.2020).

²⁹ Commodity prices are close to the bottom of the cycle. Figure: Commodity-prices index, industrials. *The Economist*. 2014. Jan 09. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2014/01/09/more-valleys-than-hills> (дата звернення: 12.03.2018).

³⁰ Overview of the OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025. *OecdLibrary*, 2015. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2016-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2016-4-en (дата звернення: 10.05.2018).

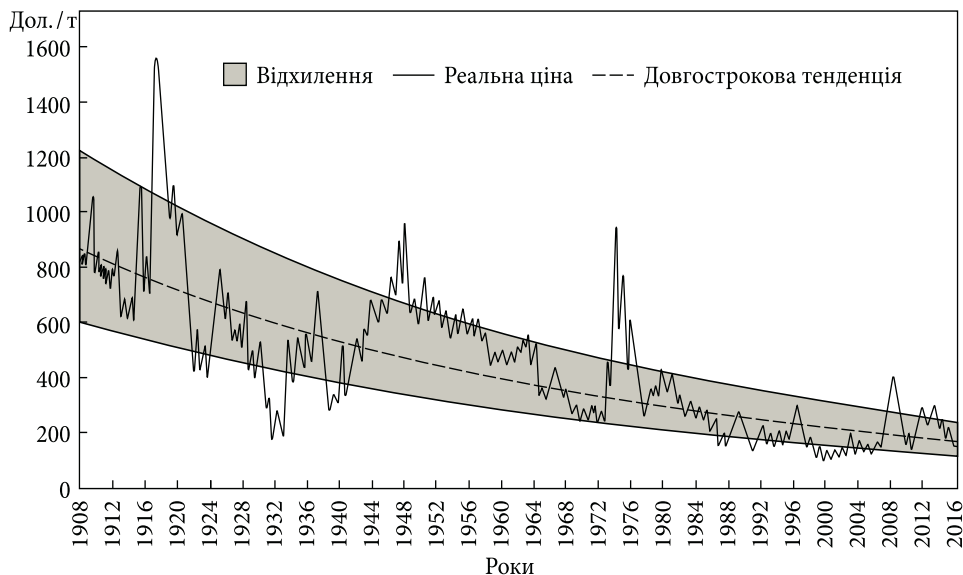

Рис. 1. Довгостроковий тренд зниження реальних цін на пшеницю у 1908—2016 рр., дол. / т

Джерело: адаптовано автором за: Overview of the OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025. Figure 1.16: Long-term price of wheat in real terms. *OECDiLibrary*, 2015. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2016-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2016-4-en (дата звернення: 10.05.2018).

реальному вираженні (рис. 2. — О.В.). Аналогічні тенденції притаманні й іншим товарам»³¹.

Та сама тенденція на зниження вартості стосується інших зернових культур, включаючи рис, а також зниження індексу цін на продовольство в цілому. Продовольча організація ООН стверджує: «Історичні дані свідчать про те, що зростання виробничого потенціалу глобального сільськогосподарства наразі було більше ніж достатнім для задоволення зростаючого платоспроможного попиту. Про це свідчить (рис. 3. — О.В.) довгострокове зниження реальних цін на продукти харчування»³².

Проте з початком ХХІ ст. ціновий тренд продовольства на зниження сповільнився. Причиною тому став різкий стрибок цін на енергоносії з 2004 р.³³ Кореляція індексу цін на продовольство до ціни на сиру нафту є абсолютно очевидною: «Ціна, яку ми платимо за продукти харчування,

³¹ Overview of the Agricultural Outlook 2017-2026. *OecdLibrary*. 2016. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2017-4-en (дата звернення: 10.05.2018).

³² Prospects for aggregate agriculture and major commodity groups. *FAO*. URL: <https://www.fao.org/3/y4252e/y4252e05.htm> (дата звернення: 17.05.2018).

³³ US Energy Information Administration. Europe Brent Spot Price FOB, Monthly. *EIA*. 2023. June. URL: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RBRTE&f=M> (дата звернення: 18.07.2023).

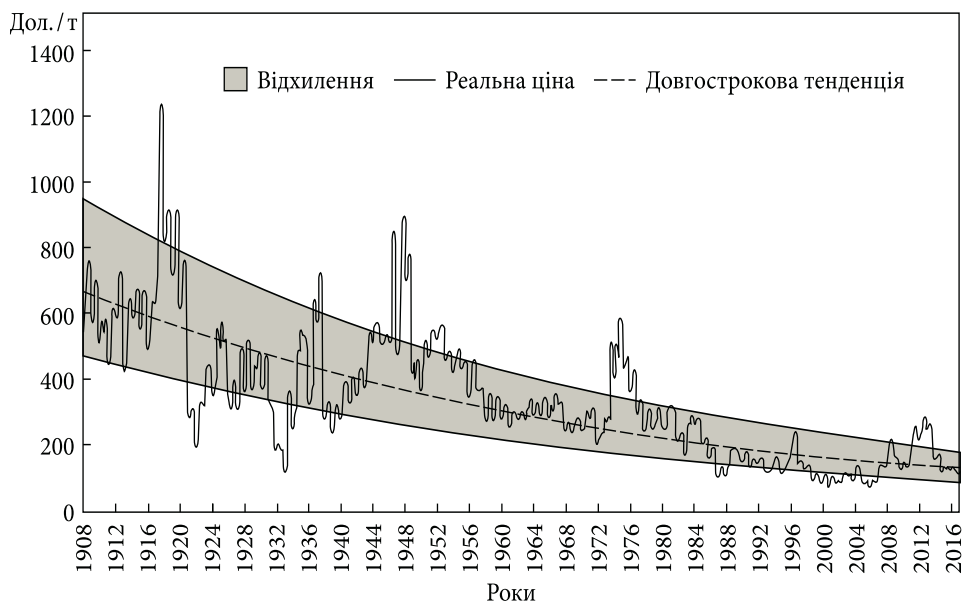

Рис. 2. Довгостроковий тренд зниження реальних цін на кукурудзу в 1908—2016 рр., дол. / т

Джерело: адаптовано автором за: Overview of the Agricultural Outlook 2017-2026. Figure 1.32: Long-term price of maize in real terms. *OECDLibrary*, 2016. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2017-4-en (дата звернення: 10.05.2018).

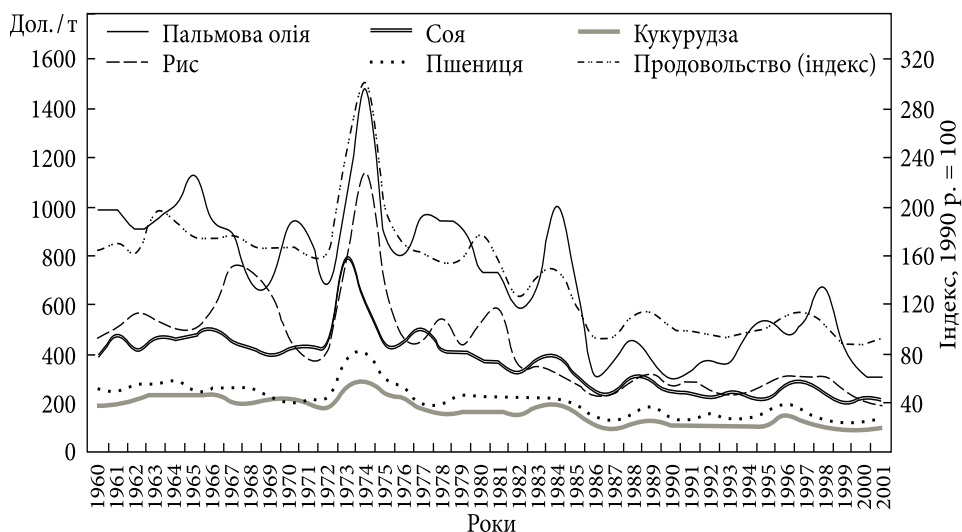

Рис. 3. Довгостроковий тренд зниження вартості зернових культур у цінах 1990 р., дол. / т (ліва шкала), та індексу цін на продовольство в цілому за період 1960—2001 рр.

Джерело: адаптовано автором за: FAO. Prospects for aggregate agriculture and major commodity groups. Figure 3.1: World market prices, 1960-2001. *FAO*. URL: <https://www.fao.org/3/y4252e/y4252e05.htm> (дата звернення: 17.05.2018).

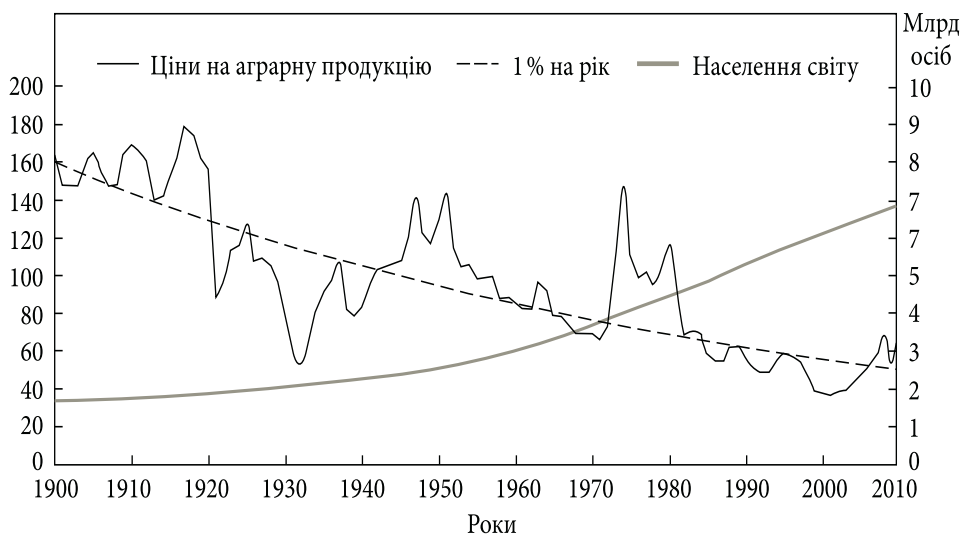

Рис. 4. Індекс зниження реальних цін на аграрну продукцію, 1977—1979 рр. = 100 (ліва шкала), при зростанні чисельності населення світу, млрд осіб за період 1900—2010 рр. (зображено індекс сільськогосподарських цін Гріллі-Янга, скоригований на інфляцію за допомогою неявного індексу цін ВВП США. Індекс цін Гріллі-Янга є сукупністю 18 цін на сільськогосподарські культури і худобу, кожна з яких зважена на свою частку у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією. Оцінки населення світу наведено ООН)

Джерело: адаптовано автором за: Real agricultural prices have fallen since 1900, even as world population growth accelerated. *ErsUSDA*. 2012. Nov 07. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/chart-gallery/gallery/chart-detail/?chartId=76174> (дата звернення: 12.03.2023).

значною мірою визначається вартістю нафти»³⁴. Попри це, сільськогосподарський прогноз OECD і FAO на 2017—2026 рр. припустив, що «протягом наступного десятиліття ціни на світові продовольчі товари залишаться на низькому рівні порівняно з попередніми піковими значеннями»³⁵. Отже, знижувальний з 1960 р. ціновий тренд на основні зернові культури, треба сподіватися, продовжиться й у XXI ст.

І що ж ми маємо? Півтора відсотка щорічного падіння цін на пшеницю і кукурудзу протягом століття. Приблизно таке саме падіння цін і на інші зернові культури, включаючи рис, і на всю аграрну продукцію в цілому. Майже на тих самих показниках наполягає Аграрний департамент США (USDA): «За останні 50 років обсяг світового валового агро-виробництва збільшився більше ніж утричі, а зростання продуктивнос-

³⁴ Food Prices Dictated by Oil, Not Biofuel. *Growthenergy*. 2022. Mar 15. URL: <https://growthenergy.org/2022/03/15/food-prices-dictated-by-oil-not-biofuel/> (дата звернення: 15.04.2023).

³⁵ OECD and FAO see slower growth in demand keeping world food prices low. *FAO*. 2017. Jul 10. URL: <https://www.fao.org/news/story/en/item/980133/icode/> (дата звернення: 21.10.2019).

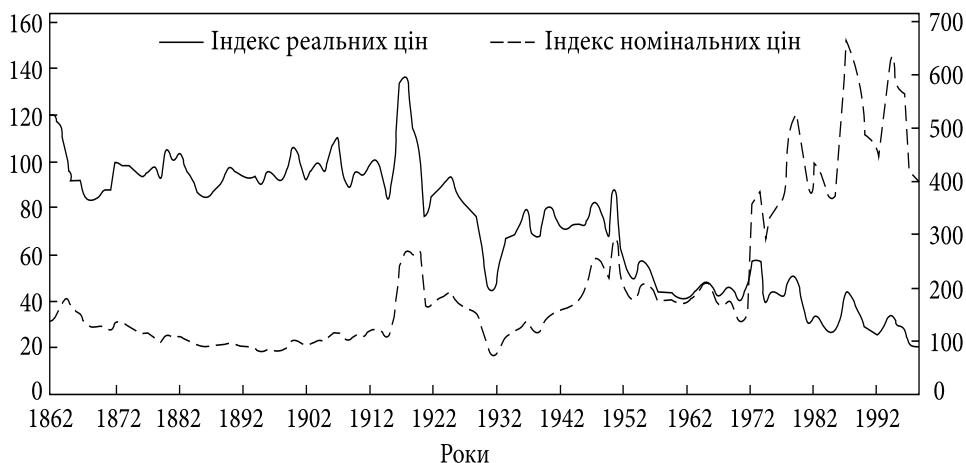

Рис. 5. Індекси номінальних (права шкала) і реальних цін на промислову сировину за період 1862—1992 рр. (1845—1850 рр. = 100)

Джерело: адаптовано автором за: Cashin P., McDermott J. The Long-Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability. IMF, 2001. May. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0168.pdf>

ті в сільському господарстві дозволило зробити продовольство доступнішим і дешевшим. У доларах США, з поправкою на інфляцію, ціни на аграрну продукцію падали в середньому на 1 % за рік з 1900 по 2010 р. (рис. 4. — О.В.), незважаючи на збільшення населення світу з 1,7 млрд до 7 млрд осіб за той самий період»³⁶.

Як бачимо, падіння (%) протягом останніх 100 років цін на пшеницю і кукурудзу, з одного боку, і на агропродукцію в цілому — з іншого є досить порівнянним. Щодо загального зниження цін на сировину для обробної промисловості, то експерти МВФ на підставі даних журналу *The Economist*, аналізуючи поведінку цін з 1862 по 1999 р., відзначають «тенденцію до зниження реальних цін на сировинні товари на 1,3 % за рік протягом останніх 140 років (рис. 5. — О.В.)» [9].

І тут ми бачимо пропорційну синхронність падіння реальних цін на зернові культури і на сировину для обробної промисловості на порівнянний відсоток. Тобто вартість продукції незмінної якості, до якої належить зерно, поволі дрейфує на зниження десь у межах 1—1,5 % на рік у довгостроковій перспективі. Треба сподіватись, аналогічна тенденція загального зниження вартості на відповідний відсоток охоплює переважну масу товарної продукції у цілому. В такому випадку продовольче зерно як найбільш затребуваний (найуживаніший) споживачами продукт є найліпшим «кандидатом» на роль матеріального еталону вартості, ураховуючи, що тенденція руху його вартості на зниження є типовою

³⁶ Real agricultural prices have fallen since 1900, even as world population growth accelerated. *ErsUSDA*. 2012. Nov 07. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/chart-gallery/gallery/chart-detail/?chartId=76174> (дата звернення: 12.03.2023).

для руху вартості переважної маси товарної продукції. Це саме те, що потрібно для стабільності грошової одиниці за її купівельною спроможністю на тривалу перспективу, якщо за вартісну основу цієї одиниці взяти середньозважену вартість еталонного зерна. На таку грошову одиницю можна буде купувати однакову кількість товару протягом десятиліть. Саме цього вимагає стабільна грошова система — глобальна в даному випадку. Отже, є всі підстави говорити про хлібний еталон вартості як основу наднаціональної грошової одиниці.

ОБЧИСЛЕННЯ ВАРТОСТІ ЗЕРНОВОГО ЕТАЛОНУ IGC І СТВОРЕННЯ НА ЙОГО ОСНОВІ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ GES

В якості вартісної основи наднаціональної валюти пропонуємо взяти середньозважену вартість зерна Міжнародної ради по зерну — IGC³⁷. Причому для спрощення розрахунків допустимо обмежитися трьома основними зерновими культурами — пшеницею, кукурудзою, рисом. Кукурудза складає близько 40 % від усіх зернових, пшениця — близько 30 %, рис — близько 20 %. На частку всіх їх, разом узятих, припадає майже 90 % усієї зернової продукції³⁸. Алгоритм обчислення вартості зернового еталону плюс створення на його основі грошової одиниці в авторській версії є таким.

1. Беремо 1 т зерна IGC (пшеницю, кукурудзу, рис у пропорціях виробництва і споживання) і затверджуємо його як *речовий еталон матеріального фундаменту грошової одиниці* — зерновий аналог унції золота.

2. Усереднену протягом кількох років світову ціну базового еталону «1 т зерна IGC» фіксуємо як грошовий еквівалент вартості еталонного зерна — *субеталон вартості в доларовому вираженні*. Отримуємо *зерно-доларовий стандарт* — аналог золото-доларового стандарту Gold and Exchange Standard. З тією різницею, що там долар був прив'язаний до *ваги* матеріального (золотого) еталону, а тут — до *вартості* матеріального (зернового) еталону.

3. На базі зерно-доларового стандарту вартості, він же доларовий субеталон вартості зернового еталону IGC, затверджуємо наднаціональну валюту GES (Grain Equivalent Standard — Стандарт зернового еквівалента):

1 GES = фіксована (у дол. США) субеталонна вартість 1 т зерна IGC.

З цього моменту грошова одиниця GES починає жити власним життям, будучи безпосередньо прив'язаною лише до ринкової вартості зернового еталону IGC, а курс національних валют, включаючи долар, орі-

³⁷ IGC. URL: <https://www.igc.int/en/default.aspx> (дата звернення: 14.10.2023).

³⁸ Worldwide production of grain in 2022/23, by type. *statista*. 2023. Feb 16. URL: <https://www.statista.com/statistics/263977/world-grain-production-by-type/> (дата звернення: 14.07.2023).

ентується на зерновалютний стандарт у вигляді грошової одиниці GES. Тобто світову валюту створюємо на базі ринкової вартості 1 т зерна IGC за алгоритмом:

ЕТАЛОН речовий → СУБЕТАЛОН вартісний → валюта 1 GES.

Уточнювальне зауваження до п. 3: грошова одиниця GES прив'язується не до базового еталону «1 т зерна IGC» безпосередньо, а до його ринкової вартості — вартісного субеталону, який формується ринком на базі еталонного зерна. На відміну від метрично стабільної величини зернового еталону (1 т), субеталон має вартісний дрейф у бік зниження одночасно із загальним зниженням вартості переважної маси товарів через зростання продуктивності праці й, відповідно, зниження ціни витрат виробництва (собівартості)³⁹. Звідси грандіозна перевага грошової системи GES, оскільки вартісна підоснова її валюти перебуває в тренді загального зниження вартості товарної продукції. Таким чином, вартість зернових культур базового еталону IGC (пшениці, кукурудзи, рису) знижується синхронно із зниженням вартості основної маси продовольчих і сировинних продуктів, зрештою, — всієї номенклатури товарів. Що це означає?

Синхронне зниження вартості зернового еталону IGC в унісон із загальним зниженням вартості основної маси товарної продукції має гарантувати вартісну стійкість грошової одиниці GES на тривалу перспективу: купівельна спроможність 1 GES збережеться незмінною і через 10 років, і через 20, і далі. Це головне, що потрібно для стабільності міжнародної валютної системи. Звичайно, за умови номінально-вартісного коригування валюти GES (на грошових носіях) до дрейфуючої на пониження вартості зернового еталону за рахунок додаткової на відповідний відсоток GES-емісії. Отже, має бути емісійне коригування грошової одиниці відповідно до «просідання» зведеного індексу цін на зернові компоненти базового еталону вартості, щоб пропорційно до повільно сповзаючого вниз індексу цін повільно «знецінювати» цю саму одиницю, підтримуючи в такий спосіб стабільність купівельної спроможності валюти GES. Якби, припустимо, еталонне зерно IGC в натурі було (гіпотетично уявімо такий варіант) грошовою одиницею, подібно до золотих чи срібних монет, таке коригування було б зайвим. Але оскільки гроші є лише номінальним представником вартості вказаного зерна, а самі вартості як такої не мають, то коригування є неминучим.

Таким чином, номінальна вартість грошової одиниці має зберігатись у відповідності з реальною вартістю еталонного зерна стабільно з плином часу за рахунок додаткової емісії на певний відсоток. Урешті-решт, грошова маса має приростати в такт з приростом валового продукту (котрий, до речі, обчислюється в грошовому еквіваленті), що є тією ж запорукою

³⁹ Огневий В. Політична економія. Грошова система: Грошова одиниця GES. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/hroshova-odynytsya.html>

стійкості грошової одиниці за її купівельною спроможністю. З огляду на це, «певний відсоток» додаткової грошової емісії, крім загального зниження індексу цін, має враховувати коефіцієнт приросту світового ВВП, а ще — зростання чисельності населення у світі, яке також певним чином впливає на потребу в додатковій емісії грошової маси, тобто враховувати фактор зростання сукупного попиту і пропозиції (загального обсягу товарообороту) у світовому масштабі. Як би там не було, на вільних торгах 1 т зерна IGC має стабільно котируватися в ціні 1 GES у довгостроковій перспективі на світовому ринку. На практиці саме цим має керуватись емісійна політика емітента GES валюти. За умови синхронного дрейфу вартості еталонного зерна IGC і вартості основної маси товарної продукції підтримувати купівельну спроможність грошової одиниці GES додатковою на (хоча б емпірично) визначений відсоток грошовою емісією не становитиме особливих проблем. Якщо ж все-таки через роки в цьому сенсі виявляться деякі вартісні диспропорції, тоді, звичайно, постане питання додаткового коригування валюти GES.

За будь-яких обставин головним орієнтиром грошового коригування має бути стабільність купівельної спроможності грошової одиниці. Чому саме купівельна спроможність? Тому, що саме вона гарантує стійкість фінансової системи. Фінансова стабільність на практиці, наприклад, означає: наданий або взятий кредит через 10—20 років має бути в повному обсязі повернутий, а заощаджені кошти через 10—20 років у повному обсязі мають бути збережені — за купівельною спроможністю в обох випадках. Цього настійно вимагають як бізнес, так і споживачі.

Як формується вартість грошової одиниці? Відповідно до авторської версії трудової теорії вартості, реальна вартісна підоснова грошової одиниці формується трудовитратами в економіці й проявляється на ринку в процесі торгу навколо уречевленого, взятого за еталон, результату праці однієї умовної одиниці робочої сили — 1 УОРС-праці⁴⁰, після чого достовірний вартісний результат торгу (за середньої норми прибутку від реалізації речового еталону) фіксується як номінальна одиниця на грошових носіях⁴¹. Схематично це виглядає так: 1 УОРС-праця → еталонний продукт → субеталонна вартість товару → вартісний номінал грошової одиниці. Відтак номінальна вартість грошової одиниці має відповідати реальній вартості (правильно оціненої ринком трудозатратної ємності) еталонного товару. На практиці реальна вартісна підоснова валюти GES об'єктивно формується трудовитратами в глобальній економіці й проявляється на світовому ринку (товарних біржах) у ході вільних

⁴⁰ Огневий В. Політична економія. Трудова теорія вартості: Ринковий алгоритм формування вартості. Закон вартості на мовах теорії і практики. Редукція трудозатрат як метод обчислення вартості. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/trudova-teoriya-vartosti.html>

⁴¹ Огневий В. Політична економія. Грошова система: Питання вартісного підґрунтя грошової системи. WES. 2020. 26 квіт. URL: <http://wes.cc.ua/hroshova-systema.html>

торгів навколо трудозатратної ємності взятої за еталон зернової продукції, де котирування цін на зернові відстежує Міжнародна рада по зерну і подає у своїх звітах⁴². А ось номінально-вартісну фіксацію і коригування валюти GES має здійснювати її емітент і регулятор (у особі МВФ, Світового банку, Банку міжнародних розрахунків чи якоїсь іншої установи), спираючись на вищезгадані звіти і дані індексу цін на зернові тієї ж Міжнародної ради по зерну⁴³ і в подальшому орієнтуючись на стабільність купівельної спроможності GES одиниці щодо вартості товарної продукції незмінної якості на світовому ринку.

Особливістю системи GES є наявність вартісного масштабу цін, тобто прив'язка грошової одиниці до певної вартісної величини еталонної частки матеріального блага, яким є зерно IGC. Матеріальний еталон жорстко фіксований у розмірі 1 т зерна IGC, а ось вартісна величина зернового еталону є дрейфуючою в руслі тенденцій руху вартості основної маси товарної продукції на світовому ринку. Відповідно, масштаб цін системи GES є вільно плаваючим у загальній течії вартісного потоку, синхронно до нього, в унісон з ним. Цим зумовлюється запорука тривалої вартісної адекватності валюти GES на тлі її органічної прив'язки до вартісного підґрунтя реальної економіки. У цьому полягає суттєва перевага зерновалютного стандарту над золотовалютним, де масштаб цін був жорстко фіксований у параметрах 35 дол. за тройську унцію (0,88571 г золота за долар), без урахування тенденцій руху ринкової вартості золотого еталону, що прирікало долар на відірваність від вартісних основ економіки. Але навіть у випадку прив'язки долара до ринкової вартості золота (а не до його ваги), золотовалютний стандарт не витримав би випробовування практикою, оскільки золото непридатне на роль вартісного еталону з причин, які були зазначені вище. Щодо сучасної системи Спеціальних прав запозичення (СПЗ), то масштабу цін як такого для неї не існує взагалі. Курс долара до СПЗ (1,35 дол. = 1 СПЗ станом на липень 2023 р.) мало що говорить про вартісні параметри порівняння даних валют, оскільки сам долар позбавлений масштабу цін з 15 серпня 1971 р.

Сьогодні, якби, припустімо, довелось вводити наднаціональну систему GES, то вартісний номінал її валюти в доларах США перебував би приблизно в межах 200—300 дол. за 1 GES, за грубими підрахунками на підставі статистичних даних Міжнародної ради по зерну та інших джерел⁴⁴,

⁴² Export Prices. IGC. URL: <https://www.igc.int/en/markets/marketinfo-prices.aspx> (дата звернення: 14.10.2023).

⁴³ Grains and Oilseeds Index (GOI). IGC. URL: <https://www.igc.int/en/markets/marketinfo-go-i.aspx> (дата звернення: 14.10.2023).

⁴⁴ Кернасюк Ю. Сучасні тренди світового ринку зерна. Діагр. 2. Середньозважена ціна експорту 1 т основних вітчизняних зернових культур у січні — лютому 2019 р. та за 2018 р. загалом (у доларах США). *Agro-Business*. 2019. 21 травня. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/13865-suchasni-trendy-svitovoho-rynku-zerna.html> (дата звернення: 10.07.2023).

беручи до уваги середньозважену на світовому ринку ціну зернових компонентів IGC у пропорції виробництва і споживання за останні 10—20 років. Проте в даному випадку слід не забувати про аномально завищену (надмірну до собівартості видобутку) ціну сирової нафти з 2004 р. та її волатильність, що суттєво спотворило ціноутворення на зернові⁴⁵. Плюс до цього COVID і, особливо, російська агресія в Україні. Отже, це не найкращий момент для реформування.

Тим не менше, навіть за нинішніх обставин, щойно російський авторитаризм зазнає поразки, у принципі (авторське припущення) можливе впровадження нової валютної системи, але в майбутньому, при стабілізації цін на енергоносії, знадобиться її суттєве коригування. Тож доведеться чекати на нормалізацію ринкового ціноутворення на нафтопродукти. Утім слід мати на увазі: одного разу запущена система зерновалютного стандарту рік у рік лише вдосконалюватиметься. Навіть початкове дещо хибне визначення стандарту GES (у дол. за 1 т зерна IGC) з часом буде виправлено вдалим коригуванням даної системи. У разі правильної (вартісно адекватної) монетарної політики емітента GES валюти і ФРС США курсове співвідношення валют має зберігатись, як маркер синхронності за їх купівельною спроможністю — запорука фінансової стабільності у валютній зоні GES. До речі, за такої умови американський долар сповна може продовжувати традиційно виконувати роль платіжного і резервного засобу у світовій економіці, до того ж на тлі зростаючої довіри до нього. А це тільки спростило б зерновалютну систему, обмеживши стандарт GES переважно функцією міри вартості й звівши його роль, головним чином, до курсового орієнтира для національних валют.

ФУНКЦІЇ НАДНАЦІОНАЛЬНОЇ ВАЛЮТИ GES

Насамперед, слід зазначити, що світові гроші — не функція, а статус, тією самою мірою, що національні чи регіональні (євро) гроші є статус, а не функція. А ось у статусі світової валюти вона (у даному випадку валюта GES) має виконувати в першу чергу основну функцію грошей — міру вартості, зокрема, в якості номінально-вартісного калібратора національних грошових одиниць, а також три прикладні функції: вартісно-обмінну, вартісно-платіжну, вартісно-накопичувальну, тобто всі ті самі функції, що виконують національні гроші, але на світовому рівні й з урахуванням додаткової функції курсового орієнтира для національних валют.

Міцна прив'язка грошової маси до матеріально-вартісних основ економіки на тлі синхронного дрейфу вартості базового еталону грошової одиниці до тенденцій руху вартості переважної маси товарів — головна запорука якісного виконання грошима своїх функцій, насамперед, основ-

⁴⁵ Oil and food prices. *GlobalAgriCulture*. URL: <https://www.globalagriculture.org/transformation-of-our-food-systems/book/infographics/oil-and-food-prices.html> (дата звернення: 10.07.2023).

ної з них — міри вартості. Звичайно, за умови номінально-вартісної адекватності грошової одиниці реальній вартості її матеріального еталона, яку має підтримувати емітент відповідної валюти своєчасним емісійним корегуванням на певний відсоток. Незалежно від того, світові в даному випадку гроші чи національні.

Вартісному стандарту наднаціональної грошової одиниці GES на основі валютного паритету належить визначати вартісну вагу національних грошей: стільки-то (така-то частка) вартісно-оціненого ринком еталонного продукту — умовних тонн або кілограм зерна IGC — на одиницю грошового еквівалента (долара, євро, гривні). У результаті національні валюти стають досконалим інструментарієм вартісного розрахунку матеріалізованих працею багатств, аж до ВВП включно. Наприклад, вартісна маса валового продукту або національного доходу України в гривнях є адекватною вартості таких-то мільйонів умовних тонн еталонного зерна IGC = мільйонів GES одиниць. Або, скажімо, так: розрахунок вартісних параметрів у валюті GES (за умови валютного паритету до гривні) дає конкретну уяву про вартісну величину тих чи інших матеріальних багатств України в умовних тоннах еталонного зерна IGC. Звідси більш удосконалена можливість порівняльного аналізу з багатствами інших країн або визначення частки нашої країни у світовому ВВП, можливість більш адекватної вартісної оцінки матеріальних збитків від російської агресії і нарахування репарацій, потреб у обсязі іноземних інвестицій і кредитів на відбудову тощо.

GES валюта завдяки вартісній стійкості має визначати справжню ціну (валютний курс) національних грошових одиниць, виявляючи їх можливі псевдовартісні девіації. Якщо, припустімо, через 10 років раптом виявиться, що номінальна ціна 1 т зернового еталона IGC в доларовому обчисленні не та, яка була на момент затвердження GES-стандарту, а дещо вища, залишається одна з двох причин цього: або ФРС увімкнула друкарський верстат, або, скоріш за все, запустила банківський мультиплікатор кредитно-грошової емісії. Те саме стосується інших національних валют. Це, безперечно, дисциплінує монетарну політику центробанків, примушуючи їх дотримуватися вартісно-грошового паритету, зокрема, ціною обмеження кредитно-грошової емісії максимально високою нормою банківського резервування і фіксацією облікової ставки на рівні середньорічного приросту реального ВВП (в обох випадках — на тривалу перспективу, незалежно від циклічних коливань в економіці). Законодавчі ж і виконавчі органи влади, у свою чергу, змусить підтримувати збалансований бюджет, відмовившись від згубної практики державних запозичень.

Отже, практичне завдання зерновалютного стандарту GES полягатиме в такому: на міцному матеріально-вартісному підґрунті, «заякоривши» національні валюти (у тому числі долар), вгамувати емісійно-грошову вакханалію у світовій економіці, стабілізувати систему міжна-

родних розрахунків, нормалізувати еквівалентний в економіці товарообмін відповідно до закону вартості, очищуючи ціноутворення від псевдовартісної фальші.

Таким чином, міра вартості є основною функцією валюти GES. Решта функцій — обміну, платежу, нагромадження в якості світових грошей — є похідними від основної і повністю від неї залежні. Для переконливості поставимо перед собою просте запитання: чи будуть у нас проблеми із заощадженнями, платежами за кредитами, розрахунками за товари і послуги або з обмінно-валютними операціями при стабільній грошовій одиниці, відповідно, непохитно адекватній мірі вартості? Жодних! У систему прикладних грошових функцій валюта GES нічого нового не привносить, просто її стабілізує. Крім того, якісно виконуючи свою основну функцію, нова грошова система суттєво спростить розрахунок вартісних параметрів, зокрема, при здійсненні фінансових операцій обміну, платежів, накопичення, зробивши зайвою потребу в таких інструментах розрахунку інфляційних спотворень руху вартості, як дефлятор ВВП та індекс споживчих цін. Отже, жодних проблем з прикладними функціями грошей не буде за якісного виконання валютою GES своєї функції міри вартості. Хіба що проявляться фінансово дуті активи, які не мають під собою реальної вартості, буде покінчено з фіктивним перенакопиченням капіталу. Якщо і є деякі ризики впровадження нової валютної системи, то лише зі знаком «плюс».

НОВА АРХІТЕКТУРА ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСІВ

Доречно нагадати про існуючу сьогодні систему міжнародних платіжних розрахунків. Про абсолютний крах і вакуум валютної системи в сучасному світі поки що не йдеться. Бреттон-Вудський золотовалютний стандарт у 1970-х роках був замінений на Ямайську систему Спеціальних прав запозичення (Special Drawing Rights — SDR) як резервний і платіжний засіб. Це емітована МВФ одиниця міжнародних розрахунків у безготівковій формі, у вигляді записів на банківських рахунках. Одиниця SDR розраховується як сума певних пропорцій п'яти валют (долара, євро, юаня, ієни, фунта стерлінгів), оцінених у доларах США на основі вільно плаваючих валютних курсів. Спеціальні права запозичення за таких умов позбавлені будь-якої прив'язки до матеріально-вартісного підґрунтя. Як наслідок, на практиці SDR ні в чому не перевершили систему доларового стандарту: американський долар, на «чесному слові», без фіксованої матеріально-вартісної опори, як і раніше, лідирує в якості міжнародного платіжного і резервного засобу⁴⁶. Наразі долар ще утримує статус глобальної валюти, але це не може тривати нескінченно, особливо зважаючи на астрономіч-

⁴⁶ Ямайская валютная система. *Discovered*. 2017. 03 лют. URL: <https://discovered.com.ua/glossary/yamajskaya-valyutnaya-sistema/> (дата звернення: 19.05.2018).

ний державний борг США як міну уповільненої дії під усією доларовою системою. Якщо долар поки що не сходить з п'єдесталу домінуючої валюти, то тільки тому, що на даний момент він безальтернативний. «Долар використовується як світова валюта через причини, з яких іншим країнам нелегко знайти альтернативу з такими самими властивостями», — запевняє міністр фінансів США Дж. Йеллен. Водночас на ґрунті зростаючої недовіри до американської валюти нарастають відцентрові «процеси деглобалізації і поділу світової економіки на регіональні сегменти, які прагнуть посилити свою економічну незалежність та відокремленість»⁴⁷. У міру того, як доларову зону полишатиме дедалі більше країн, США втрачатимуть перевагу гегемона у світовій валютній системі. За даними МВФ, частка долара в запасах ЦБ скоротилася з 71 % у 1999 р. до 59 % у 2023-му, згідно із SWIFT, у міжнародних розрахунках частка долара скоротилася до 41,1 %. «Експерти МВФ дійшли висновку, що тенденція з дедоларизацією золотовалютних резервів у світі продовжиться»⁴⁸.

Отже, що ми маємо? Мертвонароджене, по суті, дитя Ямайської конференції SDR на тлі невинно падаючого долара як резервного і платіжного засобу. Валюта GES, у разі ухвалення зерновалютного стандарту, цілком могла б перебрати на себе роль SDR. Відтак, у випадку реформування глобальної грошової системи на базі МВФ (найбільш оптимальний варіант) лишаються незмінними структура цієї установи, її інструментарій регулювання і функції, за винятком одного — «перебазування» грошової одиниці міжнародних розрахунків з підґрунтя плаваючих курсів п'яти валют на підґрунтя зерновалютного стандарту GES: перехід від SDR на GES. Утім, взагалі є допустимим їх паралельне існування для курсового взаємоконтролю і порівняльного аналізу «GES versus SDR» і з'ясування традиційного питання: хто — кого? Перевага GES над SDR лише в одному — у міцній опорі на матеріально-вартісний фундамент валюти GES, чого бракує SDR.

Які функції мав би виконувати зерновалютний стандарт GES у разі його прийняття за сприятливих умов глобалізаційних процесів — формування моноцілісного світу? З чотирьох відомих функцій грошей золотовалютний стандарт GES у минулому, а спеціальні права запозичення SDR на даний момент формально обслуговують три функції, крім однієї головної — міри вартості, тоді як зерновалютний стандарт GES, навпаки, за ідеєю має виконувати, перш за все, найголовнішу функцію грошей — саме функцію міри вартості, попервах — у статусі безготівкової GES валюти. Як засіб обміну, платежу, заощадження зерно IGC як таке, у натурі, на відміну від золота та інших дорогоцінних металів, не придатне. Однак, за умови

⁴⁷ Лисенко О. США визнали ризик підриву панування долара: що відбувається насправді. *Minfin*. 2023. 26 квіт. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/ministr-finansov-ssha-priznala-risk-podryva-gospodstva-dollar-cho-to-proishodit-na-samom-dele/> (дата звернення: 10.07.2023).

⁴⁸ Там само.

вільної конвертації грошової одиниці GES у золото або інші стабільні валюти, обслуговувати на практиці решту функцій грошей стандарту GES труднощів не викличе. Якщо ж справа дійде до емітування грошової одиниці GES на електронних носіях, для введення її у готівковий обіг у майбутню епоху цифровізації, то валюта GES зможе виконувати всі чотири функції грошей. У цьому буде перевага GES стандарту над усіма іншими аналогами.

Нарешті, які геополітичні наслідки мало б прийняття позанаціонально-нейтральної валюти? Нормалізація еквівалентного товарообміну у світовій торгівлі, встановлення справедливості в міжнародних розрахунках і платежах, припинення «експорту» інфляції надмірною емісією долара за межі США — усе це вгамувало б пристрасті навколо питання «хто кого грабує?», знизило б градус ненависті до Сполучених Штатів. Так, позбавлення долара статусу світової валюти матиме деякі (до речі, не лише негативні) наслідки для США, проте розбудова якісної наднаціональної валютної архітектури в інтересах усього цивілізованого світу, а це найважливіше. Водночас упровадження нової грошової системи коаліцією демократичних держав на єдиних фінансових засадах має залишити поза валютною зоною GES авторитарні режими, максимально обмеживши в такий спосіб їх у доступі до міжнародного поділу праці, іноземних інвестицій і кредитів, урешті-решт, до підризу фінансових основ сучасного авторитаризму, подібно до того, як у часи пізнього середньовіччя, за образним висловом Маркса, гроші підірвали основи лицарських замків ще до того, як їх зруйнували гармати. Зокрема, обвал фальш-ціни на золото внаслідок введення нової валютної системи відчутно вдарить по деяких автократіях, які останнім часом гарячково накопичували золоті запаси своїх золотовалютних резервів. Зміна балансу сил на користь демократичної коаліції також поклала б край ціновому волюнтаризму ОПЕК. У кінцевому підсумку система GES сприяла б світовій економічній інтеграції, доцентровим тенденціям глобалізаційних процесів, формуванню моноцілісного світу на демократичних засадах.

Говорячи про значення і наслідки для України, особливу увагу варто зосередити на питанні російських репарацій, які мають виплачуватися десятиліттями. Національні валюти, включаючи долар США, як завгодно можуть девальвувати, відтак девальвує СПЗ, а ось зерновалютний стандарт, де 1 GES прив'язаний до вартості 1 т зерна IGC, залишатиметься стабільним у часі. Отже, в інтересах України пред'явити рахунок РФ у GES валюті.

ВИСНОВКИ

Практика останніх десятиліть доводить, що основою світової валютної системи має бути не суб'єктивно-примхлива цінність коштовних мінералів або опора на плаваючі курси національних валют, а трудовитратовартісна сутність матеріального багатства. Серед переваг зерновалютного стандарту GES над золотовалютним і SDR аналогами увагу привертають дві головні:

а) суто трудомістка вартість зернового продукту, чого не скажеш про золото з його емоційно спотвореними факторами формування ціни, вельми далекої від реальної вартості, а тим більше — про плаваючий курс національних валют, на якому базується SDR;

б) світовому господарству притаманне нарощування виробництва зернових синхронно з приростом населення, унаслідок чого пропозиція врівноважена з попитом у динаміці економічного зростання як запорука оптимального ціноутворення, чого не скажеш ні про золото, ні про SDR.

Недоліки золотовалютного стандарту GES стали причиною його ліквідації у 1970-х роках, цілком виправдано. Проте SDR цих недоліків не позбулися. Відтоді світова валютна система «безпритульна» — позбавлена прив'язки до матеріально-вартісного підґрунтя реальної економіки, отже, перебуває на межі руйнування. Звідси, до речі, крипто-валютні «збочення» сучасних фінансів, а це вже патологія. Фіатні гроші апіорі є фікція (авторське переконання). Тому сьогодні постає питання пошуку сутнісно нової наднаціональної грошової одиниці, в якості якої ми пропонуємо валюту GES.

Головна перевага зернового GES-стандарту полягає в тому, що вартісна основа його валюти, спираючись на матеріально-вартісне підґрунтя глобальної економіки, вільно дрейфує в руслі загальних тенденцій руху вартості переважної маси товарної продукції у бік зниження. У цьому запорука стабільності грошової одиниці GES щодо купівельної спроможності на тривалу перспективу, гарантія стійкості наднаціональної грошової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фридман М. Количественная теория денег. *Economics*. URL: <http://www.economics.kiev.ua/index.php?id=49&view=article> (дата звернення: 16.10.2023).
2. Keynes J. A Tract on Monetary Reform. *Gutenberg*, 1923. URL: <https://www.gutenberg.org/files/65278/65278-h/65278-h.htm> (дата звернення: 10.05.2023).
3. Hawkesford M.J., Araus J.L., Park R. Food and energy security. Figure 1: Progress in world average yields for major cereal crop yields. Data from FAOSTAT. *Wiley Online Library*. 2013. Mar 12. <https://doi.org/10.1002/fes3.15>
4. Махинько В., Махинько Л. Норми споживання хліба в різних країнах світу з погляду задоволення потреб організму. *DocPlayer*. 2017. URL: <https://docplayer.net/41416647-Normi-spozhyvannya-hliba-v-riznih-krayinah-z-poglyadu-zadovolennya-osnovnih-potreb-organizmu-mahinko-v-m.html> (дата звернення: 19.05.2018).
5. Вишнеvский А. Можно ли накормить весь мир? *Val-s.narod*. URL: http://www.val-s.narod.ru/gl_visnevsky.htm (дата звернення: 21.04.2018).
6. Larsen J. Grain Harvest. *Earth Policy Institute*. 2012. Jan 11. URL: http://www.earth-policy.org/indicators/C54/grain_2012 (дата звернення: 10.05.2023).
7. Ritchie H. Yields vs. Land Use: How the Green Revolution enabled us to feed a growing population. *Our World in Data*. 2017. Aug 22. URL: <https://ourworldindata.org/yields-vs-land-use-how-has-the-world-produced-enough-food-for-a-growing-population> (дата звернення: 25.04.2023).

8. Mitchell W. Ending food price speculation. *William Mitchell — Modern Monetary Theory*. 2016. Oct 17. URL: <https://billmitchell.org/blog/?p=34609> (дата звернення: 21.06.2023).
9. Cashin P., McDermott J. The Long-Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability. *IMF Working Paper*. 2001. May. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0168.pdf>

Надійшла 26.05.2023

Прорецензована 05.06.2023

Доопрацьована 09.08.2023

Підписана до друку 10.08.2023

REFERENCES

1. Friedman M. Quantity Theory of Money. *Economics*. URL: <http://www.economics.kiev.ua/index.php?id=49&view=article> (accessed on: 16.10.2023) [in Russian].
2. Keynes J. A Tract on Monetary Reform. *Gutenberg*, 1923. URL: <https://www.gutenberg.org/files/65278/65278-h/65278-h.htm> (accessed on: 10.05.2023).
3. Hawkesford M.J., Araus J.L., Park R. Food and energy security. Figure 1: Progress in world average yields for major cereal crop yields. Data from FAOSTAT. *Wiley Online Library*, 2013, Mar 12. <https://doi.org/10.1002/fes3.15>
4. Makhynko V. Makhynko L. Bread consumption norms in different countries of the world from the perspective of meeting the body's needs. *DocPlayer*, 2017. URL: <https://docplayer.net/41416647-Normi-spozhyvannya-hliba-v-riznih-krayinah-z-poglyadu-zadovolennya-osnovnih-potreb-organizmu-mahynko-v-m.html> (accessed on: 19.05.2018) [in Ukrainian].
5. Vishnevskiy A. Is it possible to feed the whole world? *Val-s.narod*. URL: http://www.val-s.narod.ru/gl_visnevsky.htm (accessed on: 21.04.2018) [in Russian].
6. Larsen J. Grain Harvest. *Earth Policy Institute*, 2012, Jan 11. URL: http://www.earth-policy.org/indicators/C54/grain_2012 (accessed on: 10.05.2023).
7. Ritchie H. Yields vs. Land Use: How the Green Revolution enabled us to feed a growing population. *Our World in Data*, 2017, Aug 22. URL: <https://ourworldindata.org/yields-vs-land-use-how-has-the-world-produced-enough-food-for-a-growing-population> (accessed on: 25.04.2023).
8. Mitchell W. Ending food price speculation. *William Mitchell — Modern Monetary Theory*, 2016, Oct 17. URL: <https://billmitchell.org/blog/?p=34609> (accessed on: 21.06.2023).
9. Cashin P., McDermott J. The Long-Run Behavior of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability. *IMF Working Paper*, 2001, May. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0168.pdf>

Received on May 26, 2023

Reviewed on June 5, 2023

Revised on August 9, 2023

Signed for printing on August 10, 2023

Volodymyr Ohnevi,
Cherkasy, Ukraine

GLOBAL MONETARY SYSTEM IN THE CONTEXT OF REFORM: SUPRANATIONAL CURRENCY GES

The current world finance crisis prompts the search for a qualitatively new international monetary system that would bring the total money supply into line with the total mass of real assets value in the world, that is, establish global value-monetary parity on the basis of a strong supranational currency as a means of payment and reserve. It is about reformatting the global monetary system on the material and value basis of the real economy by creating a value-adequate international monetary unit, which should rid world finance of the ballast of materially unsecured money supply and facilitate international settlements in trade, lending, investment, etc.

In view of this, the author reveals his vision of creating a supranational monetary unit GES (Grain Equivalent Standard) based on the weighted average market value of the International Grain Council (IGC) grain standard according to the algorithm: 1 ton of IGC grain → exchange value of IGC grain (in USD) → monetary unit 1 GES. The currency formed in this way acquires a value scale of prices, that is, it acquires a nominal-value link to a certain value indicator of a material good taken as a standard, which is IGC grain: 1 GES = cost of 1 ton of IGC grain. As a result, the global financial system, based on the material and value foundations of the real economy, optimizes the money supply in terms of value and acquires a perfect toolkit for calculating the value parameters (measures of value) of material goods created by labor, which guarantees the high-quality performance of financial and settlement operations of exchange, payments, accumulation in international economic relations. The advantage of such a currency system is the stability of the monetary unit in terms of its purchasing power in the long run, since the value of the standard IGC grain, on which the GES currency is based, is in line with the long-term trend of the movement in the value of the bulk of commodity products, which is virtually the most important guarantee of the stability of the world financial architecture.

Keywords: *world financial architecture; global monetary system; supranational currency GES.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>

УДК 316.4.063.3

JEL: A13

Р.Я. ЛЕВІН, канд. пед. наук, с. н. с.,
старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: LevinR@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4991-0246>

Г.Ю. ЯЦЕНКО, канд. екон. наук,
науковий співробітник відділу соціоекономіки праці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: yatsenko.anna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4117-1781>

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ

Порівняно ставлення населення до економічної свободи в Україні й країнах — лідерах світового рейтингу The Index of Economic Freedom. Визначено, що серед українців значно менше поширено схвальне ставлення до збільшення частки приватної власності в бізнесі, натомість вищою є прихильність до власності держави. Показано ймовірні причини цих відмінностей; розглянуто окремі складові успішної державної політики сприяння посиленню економічної свободи в повоєнному українському суспільстві.

Ключові слова: економічна свобода; ставлення українців; державна політика.

Україна завжди відставала у світових рейтингах економічної свободи. Зокрема, у 2022 р. в рейтингу The Index of Economic Freedom вона посіла 130-те, передостаннє в Європі, місце серед 177 країн світу (на час підго-

Ц и т у в а н н я: Левін Р.Я., Яценко Г.Ю. Ставлення українців до економічної свободи. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 92—108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

товки статті не було знайдено рейтингу 2022 р. в публікації Heritage Foundation, але наведені дані залишилися у джерелах ЗМІ¹; у наступному рейтингу Heritage Foundation 2023 р. Україну було віднесено до групи країн Not Ranked з поясненням, що з 24 лютого 2022 р. оцінку тимчасово призупинено через вторгнення Росії²). Проблема цього відставання особливо актуалізуватиметься під час повоєнного відновлення, тому що пов'язана із залученням міжнародних інвестицій (серйозні інвестори, ухвалюючи рішення щодо участі в бізнес-проектах, серед іншого беруть до уваги показники країни в політико-економічних рейтингах, у тому числі в рейтингу економічної свободи). Крім того, запровадження державної політики забезпечення оптимального стану економічної свободи є корисною складовою будь-якої сучасної стратегії економічного розвитку в цілому. І не тільки тому, що з часом позитивно вплине на результати України у відповідному рейтингу, а насамперед тому, що країнам — лідерам цього рейтингу притаманні високі макроекономічні показники. Так, першу п'ятірку рейтингу The Index of Economic Freedom 2022 складають Сінгапур, який посів перше місце (і був другим у попередньому році серед 183 країн світу в рейтингу Світового банку за ВВП за ПКС на душу населення³); Швейцарія, яка займала, відповідно, друге і сьоме місця; Ірландія, яка була третьою в обох рейтингах; Нова Зеландія, яка займала, відповідно, четверте і 30-те місця; Люксембург — п'яте і перше⁴. Відтак для посилення можливостей розвитку Україні доцільно підвищувати рівень економічної свободи, причому не останнім чинником успіху такої діяльності буде ставлення населення.

Отже, **мета статті** — визначити панівне ставлення до економічної свободи в українському суспільстві порівняно з країнами — лідерами світового рейтингу The Index of Economic Freedom.

Міжнародні експерти, зокрема автори рейтингу The Index of Economic Freedom 2022, основні причини низьких результатів України вбачають у схильності судової влади до політичного тиску, корупції і хабарництва, а також у відсутності розвинутого ринку капіталу⁵. Своєю чергою, вітчизняні експерти вважають, що усунення названих причин потребує подальшого реформування цих інститутів, тому що зміни, які в них здійснювалися раніше, поки не привели до належної відповідності вимогам сучас-

¹ Журавльова О. Україна опустилася в рейтингу економічних свобод. *Deutsche Welle*. 2022. 16 лют. URL: <https://p.dw.com/p/476fA> (дата звернення: 08.01.2024).

² 2023 Index of Economic Freedom. Country Rankings. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення: 08.01.2024).

³ Світовий банк, розраховуючи ВВП за ПКС, вважає саме цей показник економічного розвитку основним, який значною мірою нівелює величину країн і поточні сезонні (кон'юнктурні) коливання.

⁴ Рейтинг стран по ВВП на душу населения (ППС). *NoNews*. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/gdp-per-capita-ppp> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵ Журавльова О. Україна опустилася в рейтингу економічних свобод. *Deutsche Welle*. 2022. 16 лют. URL: <https://p.dw.com/p/476fA> (дата звернення: 08.01.2024).

ної ринкової економіки⁶ [1]. Очевидно, існує потреба посилити діяльність держави в цих напрямках з метою забезпечення оптимальної економічної свободи в країні, але з урахуванням принаймні двох застережень. Одне з них пов'язано із змістом економічних процесів, які відображають рейтинги економічної свободи, інше — з підтримкою потрібних реформ з боку суспільства.

Так, найбільш поширеними міжнародними індексами економічної свободи вважаються The Index of Economic Freedom (з 1995 р. щороку розраховували американські The Wall Street Journal і The Heritage Foundation⁷) і Economic Freedom of the World (розроблений у 1986—1994 рр. і розраховується канадським The Fraser Institute в межах проекту «Економічна свобода світу» [2, с. 1]). На думку ряду вітчизняних дослідників, обидва найбільш поширені міжнародні індекси економічної свободи вимірюють порушення принципів вільної ринкової економіки, де роль держави має бути зведена до мінімуму, відтак фактично характеризують не власне явище економічної свободи, а ступінь близькості економічної системи країни до ідеальної ліберальної економіки [3]. У цьому контексті варто пам'ятати, що сама ідея необмеженого економічного лібералізму має певну ваду: вона погано спрацьовує в тих випадках, коли реалізується на практиці в країнах не «першого» світу (нерозвинутих, країнах з перехідною економікою, тих, які розвиваються). Це переконливо довів український економіст С. Кораблін, показавши, що відсутність жорсткої системи внутрішнього й зовнішнього контролю призводить до того, що необмежені господарські права справляють деструктивний вплив на економіку таких країн, і визначивши ризики практичної лібералізації, які на локальному рівні пов'язані з приватизацією прибутку й націоналізацією збитків, а на міжнародному — з глобалізацією переваг «першого» світу»⁸. Тому ідею необмеженого економічного лібералізму навряд чи доцільно реалізовувати в країнах, що розвиваються, без розумних обмежень з боку держави. Природно, це також стосується України, яка й до війни не входила до провідних економік світу, а нині ще втрачає ресурси через війну. Таким чином, не варто абсолютизувати показник у рейтингу економічної свободи як індикатор розвитку української економіки, водночас недоцільно і применшувати його значення як міжнародного інвестиційного орієнтира. Найбільш перспективним шляхом, на нашу думку, є активізація зусиль держави в напрямі реформування інститутів судової влади і ринку капіталу, як це було рекомендоване згаданими експертними думками. При цьому варто мати

⁶ Судова реформа в Україні: короткий огляд. *DEJURE*. лютий 2023 р. URL: <https://dejure.foundation/tpost/vrjdyipz1-sudova-reforma-v-ukran-korotkii-oglyad> (дата звернення: 08.01.2024).

⁷ About Heritage. *The Heritage Foundation*. URL: <https://www.heritage.org/about-heritage/mission> (дата звернення: 09.01.2024).

⁸ Кораблін С. Лібералізація. *Дзеркало тижня*. 2012. № 41. 16—23 лис. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/liberalizatsiya.html> (дата звернення: 09.01.2024).

на увазі, що суспільна підтримка й успішність ініційованих владою реформ не завжди перебувають у прямій залежності, хоча політологічні дослідження доводять, що важливим, а часто й головним чинником успіху реформ є підтримка суспільства, яка потрібна на початку реформування і надалі має стимулюватися сприятливими для добробуту населення змінами [4]. Проте відомими є приклади, коли не популярні спочатку зміни з плином часу виявлялись ефективними (найближчий до України — «шокова терапія» Л. Бальцеровича, яка одразу викликала в поляків жорстку критику, але в підсумку досягла цілі швидкого переходу від планової до ринкової економіки ⁹⁾). Це спонукає докладніше розглянути питання діяльності влади щодо узгодження реформаторських ініціатив з очікуваннями суспільства.

У цьому напрямі вітчизняна наукова думка здебільшого зосереджена на організації державної влади в контексті протиставлення «демократія vs диктатура». Так, у тоталітарній державі проблеми узгодження владних реформ з інтересами народу практично не існує: реформи запроваджуються через механізм примусу «згори», очікування суспільства здебільшого не мають суттєвого значення. Це начебто не стосується сучасної України, але час існування української демократії історично ще досить короткий, тому в суспільстві (і владі як його частині) не цілком зникли залишки досвіду життя за тоталітаризму, характерною ознакою якого була практика примусу громадян до виконання настанов влади [5, с. 96]. Відповідно участь громадян у прийнятті рішень (один з центральних принципів демократії, щодо якого Радою Європи навіть ухвалено Кодекс кращих практик ¹⁰⁾) поки не стала для певної частини влади безумовно імперативним правилом. Крім того, сама природа влади є такою, що навіть розвинуті демократії, які давно відійшли від примітивних форм влади, що спираються на страх, з одного боку, завжди вдаються «...до більш витончених, економічних і соціально-психологічних механізмів примусу, які в усьому світі називають демократичними» (ідеться про «...маніпулювання інформацією, нав'язування інтерпретацій, замовчування тощо...») [6, с. 115—116]. Але, з іншого, за демократичного устрою вважається загальноприйнятим правилом, що цілі державного управління мають виходити «знизу» — від потреб та інтересів суспільства [7, с. 161—165], і для реалізації цього правила є відповідний механізм. Так, в ідеалі визначені дослідженнями відповідні людські запити мають доносити до влади призначені інститути громадянського суспільства; влада, своєю чергою, повинна реагувати на очікування суспільства, розробляючи

⁹⁾ Калачова Г., Денков Д. «Шоковий терапевт» Лешек Бальцерович: Це останній рік, коли ще є час на реформи. *Економічна правда*. 2016. 26 вер. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/09/26/606651/> (дата звернення: 09.01.2024).

¹⁰⁾ Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (CONF/PLE(2009)CODE1). Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 01.10.2009 р. 19 с. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>

адекватні заходи (у тому числі реформи), прозоро інформуючи населення про їх зміст і наслідки. Але в Україні наведений теоретичний алгоритм поки що спрацьовує недосконало.

Так, стосовно дій влади неодноразово відзначалися вади системи її організації, недосконалість виборчої системи, проблеми кадрової селекції тощо, унаслідок чого було можливо нехтувати правилом відповідності цілей управління потребам суспільства, натомість задовольняючи інтереси окремих суб'єктів (навіть уже після Євромайдану деякі вітчизняні ЗМІ, посиляючись на публікацію *The Economist*, відзначали, що «...в Україні діє прихована колективна диктатура, конкретно — олігархія багатіїв»¹¹). Стосовно можливостей громадянського суспільства, то, на думку відомого історика Я. Грицака, «...саме по собі громадянське суспільство <...> змінити країну не може. Тому що важелі змін — у влади»¹². Тим часом наукова думка в цьому аспекті є цілком визначеною: взаємодія влади з громадянським суспільством є невід'ємною складовою демократичної держави, лише участь суспільства забезпечує ефективність управлінських рішень [8]. Але зазначені вади влади, з одного боку, і обмежені можливості суспільства — з іншого, унеможливають належну взаємодію органів виконавчої влади й громадських організацій, у результаті якої можна вибудувати надійний механізм узгодження владних реформ з очікуваннями суспільства.

Тим часом потреба в покращенні взаємодії влади з громадянським суспільством не викликає сумніву, адже в новітній історії України значущість суспільної підтримки реформ була неодноразово доведена науковцями. Недавній приклад — відомий у вітчизняній політології аналіз реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020». Запропонована владою у 2015 р., вона була достатньо схвально прийнята прогресивною частиною українського суспільства на хвилі сподівань, викликаних Революцією гідності, але дослідження того ж часу відразу виявили невідповідність між реалізацією реформ та їх народною підтримкою. Зокрема, констатувалася необхідність узгодження дій влади з очікуваннями суспільства; відзначалося невдоволення від перекладання урядом ресурсного забезпечення змін «...на громадян України (зростання тарифів для населення на енергоносії, зростання цін у зв'язку з інфляцією, військовий збір із заробітних плат тощо)»; визначалися «...причини падіння довіри до влади — відсутність перспектив, відсутність реальних змін щодо полегшення започаткування та розвитку бізнесу, притоку інвестицій в економіку, диверсифікації економіки»; прогнозувалося, що «...відставання динаміки реформ від очікувань у суспільствах, що модернізуються, є критичним показником,

¹¹ Каранець І. Коли влада будується згори донизу, це називається диктатурою. *Gazeta.ua*. 2015. 30 вер. URL: https://gazeta.ua/articles/kaganec-igor/_koli-vlada-buduyetsya-zgori-donizu-ce-nazivayetsya-diktaturoyu/650276 (дата звернення: 09.01.2024).

¹² Кошкіна С. Ярослав Грицак: «Поняття гідності більше за квартири і телефони». *LB.ua*. 2018. 03 січ. URL: https://lb.ua/news/2018/01/03/386399_yaroslav_gritsak_ponyattya_gidnosti.html (дата звернення: 09.01.2024).

який здатний порушити політичну стабільність» [4, с. 322]. Практика підтвердила це наукове передбачення, коли тодішня влада, попри те, що сама визнала недосконалість започаткованих реформ і запевнила в їх успішному завершенні¹³, все одно не дістала достатньої суспільної підтримки на чергових виборах.

Відтак можна вважати підтвердженням сучасною вітчизняною практикою теоретичне положення, що реформи краще проводити в умовах схвального ставлення населення до основоположних реформаторських ідей. Оскільки це положення як загальне стосується реформування всіх інститутів, у тому числі й дотичних до забезпечення економічної свободи, то з'ясування панівного ставлення до неї в українському суспільстві, на нашу думку, є вельми важливим питанням.

Методика даного дослідження полягала в порівнянні оцінок населення України і країн — лідерів міжнародних рейтингів економічної свободи щодо одного з головних постулатів економічного лібералізму, сутність якого в тому, що держави в економіці повинні бути якомога менше (саме цю ідею покладено в основу найбільш поширених подібних рейтингів). У цьому контексті варто зауважити, що погляди на роль держави в економіці, пропоновані іншими течіями сучасної економічної теорії, залишаються поза увагою даного дослідження, яке сфокусоване на актуальній сьогоденній проблематиці, визначеній урядом як необхідність суттєвого розширення економічних свобод в Україні (саме таку мету поставила Міжвідомча робоча група з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності на своєму першому засіданні в січні 2023 р., де її співголова, Перший віцепрем'єр-міністр — Міністр економіки України Ю. Свириденко наголосила: «Наше завдання — дати бізнесу економічну свободу»¹⁴).

Емпіричною базою порівняння слугував вторинний аналіз соціологічних показників, отриманих у проєктах «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey — WVS) і «Європейське дослідження цінностей» (European Values Study — EVS), — об'єднане 2017—2020 рр. одне з найавторитетніших у соціальних науках міжнародне дослідження з охопленням майже 95 % світового населення [9, с. 5]. При цьому важливо, що, оскільки основні людські цінності змінюються повільно, то використані дані можна вважати достатньо релевантними для аналізу на цей час [9, с. 18].

¹³ Життя краще не стало: Порошенко признав провал реформ в Україні. *Судебно-юридическая газета в Украине*. 2019. 01 січ. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/131893-zhit-luchshe-ne-stalo-poroshenko-priznal-proval-reform-v-ukraine> (дата звернення: 09.01.2024).

¹⁴ Уряд розпочав роботу над суттєвим розширенням економічних свобод в Україні через масову дерегуляцію, — Юлія Свириденко. *Міністерство економіки України*. 2023. 30 січ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-rozpochav-robotu-nad-suttievym-rozshyrenniam-ekonomichnykh-svobod-v-ukraini-cherez-masovu-derehuliatiiu-iuliia-svyrydenko>

Соціологічний інструментарій WVS/EVS передбачав пропозицію респондентові обрати одне значення на 10-бальній шкалі, де «1» і «10» означали повну згоду з протилежними твердженнями: 1 бал — «Частка приватної власності в бізнесі повинна бути збільшена»; 10 балів — «Частка державної власності в бізнесі повинна бути збільшена» (зазначений індикатор входить в економічний блок WVS/EVS — дослідження, яке стало емпіричною основою теорії модернізації Р. Інглхарта з співавторами, котра пояснює, як культурні цінності населення різних країн впливають серед іншого на економічне зростання [9, с. 6]). Використання цього соціологічного індикатора в даній роботі як опосередкованого показника ставлення населення аналізованих країн до економічної свободи зумовлено тим, що спроби застосування в соціологічних опитуваннях безпосереднього запитування щодо ставлення до економічної свободи не можуть бути інформативними апріорі: переважна більшість респондентів масових опитувань не володіють достатніми економічними знаннями для розуміння змісту відповідного явища (тим більше не були б спроможні його диференціювати за складовими категорій The Index of Economic Freedom: верховенство права — Rule of law, розмір уряду — Government size, ефективність регулювання — Regulatory efficiency, відкритість ринку — Market openness¹⁵).

Для порівняння з Україною було обрано п'ять країн — лідерів рейтингу економічної свободи The Index of Economic Freedom 2023¹⁶: Сінгапур (перше місце), Швейцарія (друге), Тайвань (четверте), Нова Зеландія (п'яте) і Естонія (шосте місце)¹⁷. Результати розрахунку показали відмінності між українцями і жителями країн — лідерів рейтингу економічної свободи в ставленні до одного з головних постулатів економічного лібералізму (табл. 1).

Перший зріз аналізу наведених даних полягав у порівнянні чисельності прихильників найбільш радикальних — полярних — думок (вибір значень «1» і «10» балів). В Україні лише 4 % опитаних були точно впевнені, що частка приватної власності в економіці повинна бути збільшена (обирали 1 бал), тоді як у п'яти країнах — лідерах рейтингу таких було в середньому 6,52 %, або майже на 40 % більше. Натомість абсолютно переконаних, що частка державної власності повинна бути збільшена (обирали «10» балів), в Україні було 13,90 % респондентів проти в середньому 3,54 % в інших аналізованих країнах. Отже, в п'яти країнах — лідерах рейтингу економічної свободи чисельність прихильників збільшення участі держави в бізнесі

¹⁵ Себастьянович П. Экономическая свобода. 2018. S. 2018. 18 лют. URL: <https://site.ua/pavel.sebastyanovich/ekonomiceskaya-svoboda-2018-i0zno10> (дата звернення: 09.01.2024).

¹⁶ 2023 Index of Economic Freedom. Country Rankings. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення: 08.01.2024).

¹⁷ В опитуванні Joint EVS/WVS 2017-2022 не було знайдено даних щодо Ірландії, яка посіла у відповідному рейтингу третє місце, тому було використано дані наступної за ліком Естонії (шосте місце).

в середньому була майже вчетверо меншою, ніж в Україні. Відтак порівняння полярних думок дозволило дійти висновку, що серед українців було значно менше радикально налаштованих прихильників збільшення приватної власності в бізнесі, натомість набагато більше цілком упевнених апологетів збільшення в бізнесі частки державної власності.

Водночас слід ураховувати, що чисельність прихильників радикальних поглядів у суспільстві, як правило, є завжди меншою, а громадська думка формується населенням у цілому, в тому числі тими його частинами, які схильні до більш поміркованих оцінок. Є й такі, що взагалі не мають визначеної позиції з досліджуваного питання. Природно, і ці частини суспільства доцільно включати в порівняльний аналіз. Тому другий зріз аналізу наведених даних полягав у порівнянні чисельності прихильників усіх думок (радикальних, поміркованих, невизначених). Для цього весь загал респондентів було поділено на чотири когорти: 1) схильних до приватизації (сума 1—4 бали); 2) схильних до одержавлення (сума 7—10 балів); 3) не схильних до виявлення визначених уподобань щодо предмета запитання — «середняків» (сума 5—6 балів); 4) неспроможних зробити вибір (не змогли дати відповідь) і таких, що відмовилися відповідати з якихось причин.

Схильних до приватизації в Україні виявилось в 1,8 разу менше, ніж у середньому в п'яти країнах — лідерах рейтингу (18,80 % проти майже 33,96 %), водночас більш схильних до одержавлення — удвічі більше (37 % проти 18,56 %). Також виявилася майже вдвічі більша, ніж в Україні, визначеність громадської думки щодо цього питання в країнах — лідерах рейтингу: середнє значення суми часток опитаних, які обрали відповідь «не знаю» або взагалі не дали відповіді, становила 6,44 % проти 12,20 % в Україні. Відтак порівняння чисельності прихильників усіх варіантів вибору показує те саме, що й наведене окреме порівняння найбільш радикальних оцінок: в українському суспільстві було значно менше, ніж у решті аналізованих суспільств, поширене схвальне ставлення до збільшення приватної власності в бізнесі, водночас значно поширенішим було схвальне ставлення до збільшення частки державної власності. Отже, можна припустити, що українці відчутно обережніше ставляться до ідеї беззастережного панування приватного бізнесу над державним, ніж населення країн з традиційно звичною протягом багатьох поколінь розвинутою ринковою економікою¹⁸. Правда, ця обережність українців сполучена з доволі сильною невпевненістю в оцінках, якщо брати громадську думку в цілому, ніж у країнах — лідерах світового рейтингу економічної свободи: в Україні було істотно більше опитаних, які не мали визначеного ставлення щодо часток приватної та державної власності в бізнесі.

¹⁸ Віднесення Естонії до переліку традиційно ринкових економік для даного порівняння, на нашу думку, є виправданим через те, що вона прожила в адміністративно-командній економіці значно менше, ніж Україна, і на момент відновлення незалежності в 1991 р. ще мала в складі населення частку живих носіїв ринкових традицій з покоління колишніх приватних власників, позбавлених прав у 1940 р.

Таблиця 1. Показники вибору українцями і жителями країн — лідерів рейтингу економічної свободи бажаних часток приватної та державної власності в бізнесі, %

Країна (назва і рік опитування, кількість респондентів)	Обрані варіанти відповідей					
	1 бал (більше приватної власності)	1—4 бали (сума)	5—6 балів (сума)	7—10 балів (сума)	10 балів (більше державної власності)	Не могли обрати і не відповіли (сума)
Сінгапур (WVS-2020, N = 2012)	6,0	29,9	49,0	20,3	3,2	0,8
Швейцарія (EVS-2017, N = 3174)	5,0	35,0	46,6	14,2	2,4	4,1
Нова Зеландія (WVS-2020, N = 1057)	10,1	43,4	29,1	15,1	2,8	12,3
Тайвань (WVS-2019, N = 1223)	6,1	30,7	43,8	25,4	6,0	0,1
Естонія (EVS-2018, N = 1304)	5,4	30,8	36,6	17,8	3,3	14,9
Середнє значення п'яти країн-лідерів	6,52	33,96	41,02	18,56	3,54	6,44
Україна (WVS-2020, N = 1289)	4,00	18,80	31,90	37,00	13,90	12,20

Джерело: розраховано авторами за даними Joint EVS/WVS 2017-2022 (Variable Report — Tables. Joint EVS/WVS 2017-2022 Dataset. Updated tables as of December 2022. GESIS-DAS and JD Systems Madrid. P. 264-265. URL: file:///C:/Users/cat/Downloads/F00011082-EVS_WVS_Joint_v4_Results_by_country-5.pdf).

Отримані емпіричні результати не дозволяють достеменно визначити, які саме суспільні чинники найбільше впливають на формування ставлення населення до економічної свободи (таке завдання дослідження потребувало б іншого соціологічного інструментарію), утім можна судити, що цей феномен зумовлюється комплексом обставин. Серед них важливим є рівень економічних знань, набутих у ході навчання і соціалізації. Наприклад, якщо в українській загальноосвітній школі протягом 12 років на економічну освіту витрачалося 0,3 % навчального часу¹⁹, то в школі Ірландії (третє місце в рейтингу The Index of Economic Freedom 2022) на уроках фінансової грамотності дітям можуть пояснювати, що таке процентні ставки, податки, навчати заробляти гроші, конвертувати валюту, брати кредит на подальшу освіту тощо²⁰. Крім того, формування

¹⁹ Гончарова І. Економічна освіта в українській школі. *Освіта.ua*. 2008. 20. сер. URL: <https://osvita.ua/school/method/1053/> (дата звернення: 09.01.2024).

²⁰ Осадча Я. Вимушене навчання за кордоном: враження батьків і дітей про школи в інших країнах. *Українська правда*. 2022. 08 чер. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/8/249014/> (дата звернення: 09.01.2024).

ставлення до економічної свободи, як і до всіх інших свобод, пов'язано з особливостями державного устрою, про які йшлося вище: рівнем розвитку демократії, яка визначає людські права і свободи пріоритетом, або силою диктаторського тиску, який ці свободи обмежує. Перебуваючи в тому чи іншому суспільстві, людина природно засвоює декларовані цінності. В умовах транзиту від командно-адміністративної до ринкової економіки в суспільстві відбувається складний процес зміни цінностей, який в Україні ще остаточно не завершився. Ряд характерних особливостей цього процесу зумовлений співвідношенням модерних і архаїчних цінностей, яке встановилося на теперішній час.

Дійсно, на тлі лідерів рейтингу показники опитування українців справляють враження наявності залишків не властивої класичним ринковим суспільствам архаїки, де роль держави в економіці перебільшується на протигагу приватній ініціативі. Але на те є принаймні дві об'єктивні причини, що склались історично. Перша пов'язана з тим, що на час опитування (2020 р.) пройшло менше 30 років життя українців у ринковій економіці. Серед населення близько 38 %²¹ становили особи віком 50 і більше років, які соціалізувалися ще в радянській системі (останнє таке покоління — ті, кому в 1991 р. було близько 20 років, оскільки в більшості своїй вони здобували освіту й виходили на ринок праці ще за старого суспільного ладу). Отже, цілком логічно припустити, що серед населення цього віку достатньо осіб, які за давньою звичкою залишаються чутливими до застарілих ідей абсолютизації ролі держави, патерналізму, колективізму тощо. Природно, що така велика частина населення істотно впливає на громадську думку в цілому, зумовлюючи значною мірою повільність темпів руху суспільної свідомості від архаїки до модерну.

Останню тезу підтверджує ряд оцінок відомих вітчизняних соціологів, опублікованих у 2019 р. Так, на думку О. Шульги, «...порівняна більшість респондентів — 44 % — заявили, що сприймають нову систему цінностей як орієнтири для себе. Водночас кількість тих, хто не сприймають нові цінності, становить не набагато менше — 40 %» [10, с. 297]; О. Гончарук і Ю. Сапелкін вважають, що «...існують певні суперечності між консервативними ментальними настановами, що обмежені атавізмами соціалістичного минулого, і процесом соціально-економічного (ринкового) реформування» [10, с. 202]; В. Пилипенко і Ю. Привалов констатують, що «...мабуть, сучасне українське суспільство можна схарактеризувати як перехідне, або транзитивне. <...> ...нині в українському суспільстві існують два основні типи ціннісних установок: 1) цінності, в основі яких лежать орієнтації зрівняльного характеру; 2) цінності, що відображають орієнта-

²¹ Розраховано на підставі даних таблиці «Чисельність постійного населення (за оцінкою) за віком, статтю та типом місцевості на 1 січня 2021 року» (Населення України. Демографічний щорічник за 2020 рік. Київ, Державна служба статистики України, 2021. 184 с. С. 31—39. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf).

Таблиця 2. Відповіді в Україні та країнах — лідерах рейтингу економічної свободи на запитання «Наскільки Ви довіряєте кожному з наведених інститутів?», %

Варіанти відповідей	Сінгапур	Швейцарія	Нова Зеландія	Тайвань	Естонія	Середнє значення п'яти країн-лідерів	Україна
Парламенту							
Повністю довіряю	13,6	4,9	6,1	2,7	2,6	5,98	1,6
Довіряю певною мірою	56,0	52,7	32,8	27,9	28,6	39,60	16,3
Не дуже довіряю	22,6	35,2	45,3	46,7	46,9	39,34	34,8
Зовсім не довіряю	3,5	5,1	7,4	20,9	15,4	10,46	41,9
Не знали і не відповіли (сума)	4,3	2,1	8,4	1,8	6,5	23,10	5,4
Сума відповідей «Повністю довіряю» і «Довіряю певною мірою»	69,6	57,6	38,9	30,6	31,2	45,58	17,9
Сума відповідей «Не дуже довіряю» і «Зовсім не довіряю»	26,1	40,3	52,7	67,6	62,3	49,80	76,7
Уряду							
Повністю довіряю	20,9	9,2	8,2	7,0	3,5	9,76	2,6
Довіряю певною мірою	59,7	57,1	41,8	45,4	36,7	48,14	16,3
Не дуже довіряю	15,8	26,9	35,7	34,2	42,0	30,92	38,1
Зовсім не довіряю	2,5	4,5	7,1	12,1	10,3	7,30	36,2
Не знали і не відповіли (сума)	1,1	2,3	7,2	1,3	7,5	3,88	6,8
Сума відповідей «Повністю довіряю» і «Довіряю певною мірою»	80,6	66,3	50,0	52,4	40,2	57,90	18,9
Сума відповідей «Не дуже довіряю» і «Зовсім не довіряю»	18,3	31,4	42,8	46,3	52,3	38,22	74,3

	Системі правосуддя						
Повністю довіряю	21,8	10,2	20,2	8,8	10,9	14,38	2,9
Довіряю певною мірою	58,3	59,8	47,7	47,8	46,5	52,02	16,9
Не дуже довіряю	15,5	24,3	23,4	32,2	27,4	24,56	34,2
Зовсім не довіряю	1,7	3,9	3,7	9,5	5,5	3,74	36,5
Не знали і не відповіли (сума)	2,7	1,8	5,0	1,7	9,7	4,18	9,5
Сума відповідей «Повністю довіряю» і «Довіряю певною мірою»	80,1	70,0	67,9	56,6	57,4	66,40	19,8
Сума відповідей «Не дуже довіряю» і «Зовсім не довіряю»	17,2	28,2	27,1	41,7	32,9	29,42	70,7

Джерело: розраховано авторами за даними Joint EVS/WVS 2017-2022 (Variable Report — Tables. Joint EVS/WVS 2017-2022 Dataset. Updated tables as of December 2022. GESIS-DAS and JD Systems Madrid. P. 280-281, 284-285, 292-293. URL: file:///C:/Users/cat/Downloads/F00011082-EVS_WVS_Joint_v4_Results_by_country-5.pdf).

цію на суспільство рівних можливостей» [10, с. 175, 176]. Водночас можна досить упевнено передбачати, що при збереженні державної політики руху в річищі європейських цінностей проблема позбавлення суспільної свідомості українців залишків архаїчних стереотипів утратить актуальність через певний час унаслідок природної зміни поколінь.

Друга причина обережного ставлення українців до ідеї необмеженої приватизації пов'язана з існуванням у суспільній пам'яті невдалого досвіду першої масштабної приватизації 1990-х років. У той час і донині абсолютна більшість населення, попри обіцянки влади, не отримала якогось відчутного зиску від приватизаційних сертифікатів, натомість в умовах втрати значної частини власного добробуту спостерігала вкрай образливий процес миттєвого збагачення мізерної кількості осіб, яких тодішня громадська думка зовсім не сприймала як кращих представників народу. Відтоді й дотепер частина суспільства від чергових наступних змін очікує ефекту, визначеного висловом, який став серед українців досить поширеним мемом: «Збагачення багатих за рахунок збідніння бідних».

Те, що в суспільній свідомості сформувалася традиція недовіри до ініційованих владою соціально-економічних реформ, переконливо доводять порівняння оцінок українців з жителями країн — лідерів рейтингу економічної свободи, у яких явно про-

стежується разюча різниця в довірі до владних інститутів. Так, в Україні у 2020 р. повністю довіряли парламенту менше 2 % опитаних, натомість відповідний середній показник у п'яти країнах — лідерах рейтингу був мало не вчетверо більше; те саме співвідношення мало місце й стосовно уряду; до суду довіра українців за цим показником була майже вп'ятеро меншою, ніж у середньому в інших аналізованих країнах (табл. 2).

Дещо менш разюча відмінність за кількістю, але та сама закономірність виявлялися й при порівнянні менш визначеного варіанта відповідей: довіряли певною мірою парламенту майже у 2,5 разу менше українців, ніж у середньому в п'яти країнах — лідерах рейтингу; уряду і суду — майже втричі менше. Такі показники змушують припустити, що реформи в Україні відбуватимуться складніше, ніж у аналізованих країнах, тому що саме суспільна довіра визначально впливає на тривалість упровадження реформ, їх успішність і економічні наслідки. До інших суспільних чинників, які істотно впливають на ставлення населення до будь-яких реформ (у тому числі й потрібних для посилення економічної свободи), експерти відносять суспільні норми — звичні (традиційні) правила (писані й неписані), яких велика частина людських спільнот дотримуються добровільно як сформованих соціалізацією й досвідом складових своєї культури; саме вплив цих норм визначає здатність суспільства приймати реформи²².

Реформаторам тому і важливо розуміти національні особливості ставлення громадян до наявних соціальних реалій, що воно формується на підставі порівняння з тим, що люди сприймають як суспільні норми. У цьому зв'язку можна простежити відсутність достатньої гармонії між уявленнями українців про суспільні норми й оцінками стану суспільства. Щодо узагальнених оцінок громадської думки відомі вітчизняні соціологи С. Макеєв і О. Симончук у 2019 р. зазначали: «Громадяни України високо поцінують соціальну справедливість, водночас великою мірою відчують фрустрацію, діагностуючи сьогодні українське суспільство як «несправедливе». Вони переконані, що економічна система діє передусім в інтересах багатих, а не більшості; як несправедливі сприймають різницю в доходах населення, розподіл багатства та систему формування заробітної плати найманих працівників; вважають, що порівняно із західними країнами соціальний успіх в Україні досягається значно меншою мірою завдяки особистим досягненням і високому інтелекту, а передусім на підставі соціального походження і зв'язків» [10, с. 55].

Недостатня узгодженість громадських оцінок стану суспільства з тим, що українці сприймають як суспільні норми, зумовлює доцільність дотримання в процесі розробки і реалізації реформ трьох умов, які, на думку експертів, істотно підвищують імовірність сприйняття населенням но-

²² Стародубська М. «Дію, як вірю» чи «що скажуть люди». *Forbes.ua*. 2023. 12 сер. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/yak-suspilni-normi-vplivayut-na-doviru-do-institut-siy-lideriv-vidnosini-v-suspilstvi-ta-spriynyattya-reform-10082023-15355> (дата звернення: 10.01.2024).

вих змін: а) реформи мають містити положення, які не підлягають неоднозначним трактуванням; б) запропоновані правила не повинні суперечити людським уявленням про суспільні норми; в) недотримання нових вимог має тягнути за собою не тільки офіційні санкції за порушення визначених правил, але й осуд соціуму, в якому перебуває порушник²³. Зрозуміло, що дотримання цих умов вимагає не лише якісної розробки нових правил, а й достатньої комунікації влади з суспільством щодо підготовки до сприйняття нововведень, прозорого роз'яснення їх змісту, ризиків і переваг. Можна передбачити, що передування впровадженню владних реформ правильно організованих інформаційно-комунікаційних кампаній слугуватиме зменшенню недовіри й забезпеченню суспільної підтримки.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє зробити ряд висновків.

1. Низькі місця України у світовому рейтингу економічної свободи спонукають до посилення державної політики в напрямі забезпечення оптимального рівня такої свободи, тому що це сприятиме нагромадженню ресурсів для повоєнного відновлення. Аргументом цього є те, що на відповідний рейтинг орієнтуються міжнародні інвестори; крім того, країни — лідери рейтингу досягають високого рівня добробуту населення.

2. Водночас, розробляючи державну політику сприяння економічній свободі, доцільно враховувати, що даний рейтинг здебільшого визначає відповідність економіки країни принципам економічного лібералізму, зокрема, щодо мінімізації ролі держави. Але це може бути неефективним для країн, що розвиваються, якщо немає розумних державних обмежень, тому відповідна політика повинна бути збалансованою, зосередженою передусім на усуненні основних причин низьких результатів у цьому рейтингу. Такими причинами експерти визнають вади судової влади і нерозвинутість ринку капіталу, вважаючи за потрібне реформувати ці інститути.

3. Вітчизняна практика довела, що успіх реформ значною мірою залежить від підтримки населення, тому для розробки державної політики сприяння економічній свободі важливим є розуміння панівного ставлення до економічної свободи в українському суспільстві. Порівняння показало, що українці значно менше схвалюють збільшення приватної власності в бізнесі, ніж жителі країн — лідерів світового рейтингу економічної свободи. Серед причин є та, що на час вимірювання за віком більше третини населення формувалися ще в радянській системі соціалізації, відтак вони все ще з розумінням сприймають старі ідеї абсолютизації ролі держави, патерналізму, колективізму тощо, чим значною мірою зумовлюють повільність темпів перетворення суспільної свідомості з архаїки на модерн.

4. Розробляючи політику сприяння економічній свободі, також доцільно враховувати, що частина українського суспільства значно менше довіряє вла-

²³ Там само.

ді, ніж населення країн — лідерів рейтингу економічної свободи, відповідно, обережно ставиться до владних реформ. Можна припустити, що особливе застереження викликатимуть реформи власності, тому що в колективній свідомості залишився невдалий досвід масштабної приватизації 1990-х років, від якої абсолютна більшість українців, попри обіцянки влади, не отримали користі, натомість на тлі падіння власного добробуту спостерігали швидке збагачення меншості співгромадян, сприйняте як несправедливе.

5. Імовірно, успішність державної політики сприяння економічній свободі багато в чому залежатиме від вибору оптимальної моделі реформ з розумним співвідношенням економічного лібералізму й обмежень з боку держави, а також від якості діалогу держави з суспільством, спрямованого на прозоре донесення змісту і зиску необхідних реформ, подолання традиції недовіри до владних ініціатив, забезпечення суспільної підтримки.

Перспективи подальших розвідок з цієї тематики полягають у порівняльному аналізі широкого кола складових ціннісних систем українців та інших європейців задля визначення перешкод прискоренню процесу повноцінної інтеграції України в європейський економічний простір.

Статтю підготовлено в межах виконання НДР «Економічна свобода та права людини на ринку праці в умовах повоєнного відновлення економіки» сектору економічної соціології відділу соціоекономіки праці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (№ державної реєстрації 0122U002418).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко К.В. Напрями реформування ринку капіталу в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 1 (82). С. 108—118. URL: http://npndfi.org.ua/docs/NP_18_01_108_uk.pdf
2. Гвартні Дж., Лоусон Р., Хол Дж. Економічна свобода у світі. Звіт за 2016 рік. Інститут Фрейзера. Наук. ред. пер. з англ. О. Кілієвич. Київ, Bendukidze Free Market Center, 2017. 320 с. URL: <http://bendukidze.org/wp-content/uploads/2017/04/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83-2016.pdf>
3. Сімахова А.О., Скрипник Н.Є., Піддубний О.О. Економічна політика в контексті вимірювання економічної свободи. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 25—29. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/5.pdf
4. Опанасюк В.В. Динаміка євромодернізації: стратегія, реформи, підтримка. У: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. *Збірник наукових праць*. 2015. № 4 (78). 391 с. С. 312—324. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/opanasiuk_dynamika.pdf
5. Політологія. Підруч. За ред. М.М. Вегеша. Київ, Знання, 2008. 556 с.
6. Соціологія. Навч. посібник. За ред. С.О. Макеева. Київ, «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. 344 с.
7. Венгер О.М. Цінності та «дерево цілей» публічного адміністрування. У: Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства:

- вітчизняний і зарубіжний досвід. Моногр. За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха та ін. Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2017. 605 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/monografii/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_2017.pdf
8. Дніпров О. Взаємодія органів виконавчої влади та громадських інституцій: адміністративно-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 138—143. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/21.pdf>
 9. Акуленко Л., Балакірева О., Волосевич І. та ін. Світове дослідження цінностей в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. 216 с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf
 10. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 6 (20). Гол. ред. В.М. Ворона, М.О. Шульга. Київ, Інститут соціології НАН України, 2019. 517 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf>

Надійшла 05.10.2023

Прорецензована 19.10.2023

Доопрацьована 08.11.2023

Підписана до друку 14.11.2023

REFERENCES

1. Klymenko K. Directions of capital market reform in Ukraine. *RFI Scientific Papers*, 2018, No. 1 (82), pp. 108-118. URL: http://npndfi.org.ua/docs/NP_18_01_108_uk.pdf [in Ukrainian].
2. Gwartney J., Lawson R., Hall J. Economic Freedom of the World. 2016 Annual Report. Kyiv, Bendukidze Free Market Center, 2017. URL: <http://bendukidze.org/wp-content/uploads/2017/04/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83-2016.pdf> [in Ukrainian].
3. Piddubnyi O.O., Simakhova A.O., Skrypnyk N.Ye. Economic policy in the context of economic freedom measure. *Economy and Society*, 2017, No. 13, pp. 25-29. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/5.pdf [in Ukrainian].
4. Opanasiuk V. Dynamics of Euro-modernization: strategy, reforms, support. In: Scientific Notes of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2015, No. 4 (78), pp. 312-324. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/opanasiuk_dynamika.pdf [in Ukrainian].
5. Political science. M.M. Vehesh (Ed.). Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
6. Sociology. S.O. Makeyev (Ed.). Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
7. Venher O.M. Values and the “objective tree” of public administration. In: Public management and administration in the conditions of the information society: domestic and foreign experience. S. Chernov, V. Voronkova, V. Banakh et al. (Eds.). Zaporizhzhya, 2017. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/monografii/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_2017.pdf [in Ukrainian].
8. Dniprov O. Interaction between the executive authorities and public institutions: administrative and legal aspect. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2021, No. 4, pp. 138-143. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/21.pdf> [in Ukrainian].

9. Akulenko L., Balakiryeva O., Volosevych I. et al. World Values Survey 2020 in Ukraine. Kyiv, 2020. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf [in Ukrainian].
10. Ukrainian society: social changes monitoring. Vol. 6 (20). V.M. Vorona, M.O. Shulha (Eds.). Kyiv, 2019. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf> [in Ukrainian].

Received on October 5, 2023

Reviewed on October 19, 2023

Revised on November 8, 2023

Signed for printing on November 14, 2023

Roman Levin, PhD (Pedagogics), Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow of the Department of Socio-economics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Hanna Yatsenko, PhD (Econ.),
Research Fellow of the Department of Socio-economics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

UKRAINIANS' ATTITUDE TOWARDS ECONOMIC FREEDOM

The population's attitude to economic freedom in Ukraine and in countries leading in the world ranking The Index of Economic Freedom is compared. Among Ukrainians, favorable attitude towards increasing the share of private property in business is found to be much less widespread, instead, the support for state property is significantly bigger.

It is shown that the reasons for these differences lie in the fact that because of their age, about 38% of the Ukrainian population (as of 2020) was formed in the Soviet socialization system, and a certain part of this age cohort remains sensitive to outdated ideas of absolutizing the role of the state, paternalism, collectivism etc., which largely accounts for the slow pace of social consciousness's transformation from archaic to modern. In addition, the collective consciousness retains the unsuccessful experience of large-scale privatization in the 1990s, from which the absolute majority of Ukrainians, despite government's promises, did not receive a tangible profit, instead, amid a decline in their well-being, they observed the rapid enrichment of a minority of fellow citizens, perceived as unfair. Since then, a part of the society does not trust the government's reforms, expecting from them yet another enrichment of the rich through the impoverishment of the poor. A comparison of the public opinion of Ukrainians and residents of countries leading in the economic freedom ranking convincingly demonstrates that Ukrainians have much less trust in the parliamentary, executive, and judicial branches of government.

The advisability of introducing a state policy to enhance economic freedom in the post-war Ukrainian society is shown; it is predicted that the success of such a policy will largely depend on the choice of the optimal for the current transitional society (with remnants of archaic mental stereotypes) model of reforms with a reasonable ratio of economic liberalism and restrictions on the part of the state; on the quality of the dialogue between the state and society, aimed at transparently conveying the content and benefits of the necessary reforms, overcoming the tradition of mistrust of them, ensuring public support.

Keywords: *economic freedom; attitude of Ukrainians; state policy.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 1 від 17.01.2024 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 1 of January 01, 2024)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 27.01.2024. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 126 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

